

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ
ΣΥΝΟΦΗ ΤΟΥ
«ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΓΙΑΝΝΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

εκδόσεις
Αθίστου Μυρίων

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ
ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΙΑΝΝΗΣ Δ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΘΑΝΑΣΗΣ ΓΚΙΟΚΑΣ

Αθίστον Μυῆμα
εκδόσεις

Τίτλος πρωτότυπου: *Synopsis of Capital*

Α' έκδοση: Φεβρουάριος 2008

Β' έκδοση: Μάϊος 2009

Εκδόσεις "Αλήστου Μνίμης"

Χαριλάου Τρικούπη 22

Αθήνα 106 79

Τηλ: 210 36 23 092

e-mail: alfeios@acci.gr

www.alfeiosbooks.com

ISBN: 978-960-6679-05-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	9
ΜΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ	11
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ	
1. Το εμπόρευμα	41
2. Η διαδικασία της εμπορευματικής ανταλλαγής	44
3. Το χρήμα	53
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
1. Ο γενικός τύπος του κεφαλαίου	57
2. Αντιφάσεις του γενικού τύπου	60
3. Αγορά και πώληση της εργασιακής δύναμης	64
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ	
Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ	
1. Η εργασιακή διαδικασία και η διαδικασία παραγωγής υπεραξίας	67
2. Σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο	70
3. Το ποσοστό της υπεραξίας	72
4. Η εργάσιμη ημέρα	73
5. Ποσοστό και μάζα της υπεραξίας	78
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ	
1. Η έννοια της σχετικής υπεραξίας	81
2. Η συνεργασία	83
3. Καταμερισμός της εργασίας και βιοτεχνία	88
4. Μηχανές και σύγχρονη βιομηχανία	93
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	107

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Είναι γνωστό ότι ο Ένγκελς είχε συνεργαστεί στενά με τον Μαρξ στην εκπόνηση του *Κεφαλαίου*, μια από τις καιριες πηγές έμπνευσης κι αναφορά του οποίου είναι άλλωστε και το βιβλίο του Ένγκελς για την *Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Αγγλία*. Όταν μάλιστα τυπωνόταν το *Κεφάλαιο*, ο Μαρξ έδινε τα τυπογραφικά στον εκλεκτό φίλο του παροτρύνοντάς τον να σημειώσει «τα παροράματα και τα ερωτήματά» του (επιστολή προς τον Ένγκελς, 27 Απριλίου 1867).

Αμέσως λοιπόν μόλις κυκλοφόρησε το πρώτο βιβλίο του *Κεφαλαίου* (1867), ο Ένγκελς ξεκίνησε να συντάσσει μια ευανάγνωστη σύνοψή του, εστιάζοντας στη μαρξική θεωρία της εργασίας και κυρίως της υπεραξίας οι οποίες και αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο του *Κεφαλαίου*, σύμφωνα και με τα λόγια του ίδιου του Μαρξ: «Το πιο δυνατό σημείο του βιβλίου μου (στο οποίο μάλιστα συμπυκνώνεται όλη η κατανόησή του) είναι ιον ότι, όπως σημειώνω ευθύς εξαρχής, η εργασία έχει δύο όψεις, που εκφράζονται η μια ως αξία χρήσης κι η άλλη ως ανταλλακτική αξία, και 2^ο ότι πραγματεύομαι την υπεραξία ανεξάρτητα από τις επιμέρους μορφές της, όπως είναι το κέρδος, ο τόκος, η γαιοπρόσδοδος, κ.λπ.» (στο ίδιο). Ωστόσο, παρά το ταλέντο του στο να γράφει γρήγορα κι απλά, ο Ένγκελς δεν κατόρθωσε να συνοψίσει ολόκληρο το πρώτο βιβλίο. Στις 17 Απριλίου του 1868 έγραψε στον Μαρξ: «Δεν έχω πολύ διαθέσιμο χρόνο και η σύνοψη του βιβλίου σου απαιτεί πολύ περισσότερη δουλειά απ' όση φανταζόμουν. Άλλωστε, αφού την ξεκίνησα, θα πρέπει να την κάνω όσο πιο σωστά γίνεται».

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Έτσι η *Σύνοψη* αυτή, την οποία δημοσιεύουμε εδώ, είναι ανολοκλήρωτη και περιλαμβάνει μόνο τα τέσσερα από τα έξι κεφάλαια του πρώτου βιβλίου.

Ο αναγνώστης πρέπει να γνωρίζει πως ο Ένγκελς στηρίχτηκε στην πρώτη έκδοση του *Κεφαλαίου*, στην οποία το Βιβλίο Α' χωρίζόταν σε 6 κεφάλαια. Στις επόμενες εκδόσεις αυτά τα κεφάλαια τιτλοφορίθηκαν «μέρη», ενώ το 5^ο κεφάλαιο χωρίστηκε σε δυο μέρη, με αποτέλεσμα από εκεί κι έπειτα να χωρίζεται το βιβλίο Α' σε επτά μέρη. Η *Σύνοψη* του Ένγκελς αντιστοιχεί λοιπόν στα τέσσερα πρώτα μέρη των εκδόσεων που γνωρίζουμε σήμερα.

Πρέπει επίσης να έχουμε υπ' όψη μας ότι, σε επόμενες εκδόσεις, ο Μαρκός έκανε προσθέσεις και διορθώσεις στο κείμενο της πρώτης έκδοσης. Για παράδειγμα, στο 1^ο κεφάλαιο της πρώτης έκδοσης (*To Εμπόρευμα*) δεν αναφερόταν στην αξία και την ανταλλακτική αξία, γι' αυτό και η *Σύνοψη* δεν παραπέμπει σε αυτό το θέμα.

Θεωρήσαμε χρήσιμο να προτάξουμε σ' αυτήν εδώ την έκδοση μια σειρά από παρουσιάσεις του *Κεφαλαίου*, που έγραψε ο Ένγκελς την ίδια χρονιά (1867–1868) σε διάφορα έντυπα εκείνου του καιρού και στις οποίες μας παρέχει ορισμένα σημαντικά «κλειδιά», απαραίτητα για την κατανόηση τόσο αυτού του ογκώδους έργου όσο και της πρόκλισης που απηύθυνε στην εποχή του.

Όλες οι παραπομπές της *Σύνοψης* αντιστοιχούν στην ελληνική έκδοση του *Κεφαλαίου* από τη *Σύγχρονη Εποχή* (2005).

Ευχαριστούμε τον Θανάση Γκιόκα για την αποφασιστική συμβολή του στην πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης.

ΜΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ

Ως «εργασιακή δύναμη» αποδώσαμε εδώ το μαρξικό όρο *Arbeitskraft* (αγγλ. *labour power*, γαλ. *force de travail*). Κρίναμε αυτή την απόδοση ορθότερη και προτιμότερη από τον όρο «εργατική δύναμη», με τον οποίον έχει μεταφραστεί στην ελληνική έκδοση του *Κεφαλαίου* και άλλων έργων του Μαρξ. Χρειάζεται λοιπόν να εξηγήσουμε το λόγο αυτής της προτίμησής μας, παρ' ότι πρέπει να είναι σαφές ότι, εάν ο Μαρξ μιλούσε για «εργατική δύναμη», θα χρησιμοποιούσε τον όρο *Arbeiterkraft* (αγγλ. *labourer's power*, γαλλ. *force de travailleur*) και όχι *Arbeitskraft*.

Ο όρος «εργασιακός» αναφέρεται στα σχετικά με την εργασία (π.χ. εργασιακό περιβάλλον). Από την άλλη, ο όρος «εργατικός» αναφέρεται και παραπέμπει στον εργάτη ή τους εργάτες και σε ό,τι είναι κατάλληλο γι' αυτούς (π.χ. εργατικό δύκαιο, εργατικό ζήτημα). Επομένως ο όρος «εργατική δύναμη» σημαίνει «δύναμη του εργάτη» ή «των εργατών». Ποιά όμως δύναμη του εργάτη ή των εργατών; Σε ποιά «δύναμη» αναφέρεται ειδικότερα ο Μαρξ με τον όρο *Arbeitskraft*;

Το πρώτο κείμενο στο οποίο ο Μαρξ φαίνεται να χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο, ήταν η ομιλία του που έγινε γνωστή με τίτλο *Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο* (1849). Θα πρέπει όμως να γνωρίζουμε πως η έκδοση αυτού του κειμένου από τον Ένγκελς, το 1891, και την οποία διαβάζουμε έκτοτε, διαφέρει σ' αυτό ειδικά το σημείο από το πρωτότυπο: «Λέω λοιπόν προκαταβολικά στον αναγνώστη ότι πρόκειται για τη μπροστούρα, όχι όπως την έχει γράψει ο Μαρξ το 1849 αλλά περίπου όπως θα την έγραφε το 1891 [...] Οι τροποποιήσεις

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

μου περιστρέφονται όλες γύρω από ένα σημείο. Σύμφωνα με το πρωτότυπο, ο εργάτης πουλάει στον κεφαλαιοκράτη, για το μισθό εργασίας, την εργασία του. Σύμφωνα με το τωρινό κείμενο, πουλάει την *Arbeitskraft* του» (Φρ. Ένγκελς, *Εισαγωγή στο «Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο»*). Στη συνέχεια ο Ένγκελς, εξηγώντας το λόγο γι' αυτή την τροποποίηση, υπογραμμίζει τη ρίξη που έφερε ο Μαρξ στην αντίληψη των κλασικών οικονομολόγων, οι οποίοι δέχονταν «τη συνηθισμένη αντίληψη του εργοστασιάρχη, ότι δηλαδή αγοράζει και πληρώνει την εργασία των εργατών του» (στο ίδιο). Πράγματι κατά τον Μαρξ, όπως εξηγεί ο Ένγκελς, μόλις ο «ζωντανός εργάτης» αρχίζει «πραγματικά την εργασία του, αυτή έχει κιόλας πάψει ν' ανήκει στον ίδιο κι επομένως δεν μπορεί να πουληθεί από αυτόν [...] Δεν πουλάει λοιπόν την εργασία του (που θα πρέπει πρώτα να γίνει), αλλά θέτει στη διάθεση του κεφαλαιοκράτη για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (όταν παίρνει μεροκάμπτο) ή για την επίτευξη μιας ορισμένης εργασίας (όταν πληρώνεται με το κομμάτι) την *Arbeitskraft* του έναντι μιας ορισμένης πληρωμής: πουλάει ή νοικιάζει την *Arbeitskraft* του. Αυτή η *Arbeitskraft* του είναι συνυφασμένη με το πρόσωπό του και δεν χωρίζεται από αυτό» (στο ίδιο).

Η άμεση συνάφεια αυτής της διευκρίνησης με την υπερεργασία και την παραγωγή υπεραξίας είναι φανερή και ο Ένγκελς δεν κάνει τίποτε άλλο εδώ από το να επαναλαμβάνει τα, μετά το 1849, λόγια του ίδιου του Μαρξ: «Αυτό που πουλάει ο εργάτης δεν είναι άμεσα η εργασία του αλλά η *Arbeitskraft* του, που τη θέτει προσωρινά στη διάθεση του κεφαλαιοκράτη [...] Η *Arbeitskraft* ενός ανθρώπου υπάρχει μόνο μέσα στη ζωντανή προσωπικότητά του» (Κ. Μαρξ, *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*, 1865).

Επομένως η *Arbeitskraft* διακρίνεται από την εργασία (*Arbeit*) στο βαθμό που αναφέρεται σε μια «δύναμη», η οποία είναι μάλιστα αξεχώριστη από το πρόσωπο του εργάτη (ή του εργαζόμενου ανθρώπου γενικότερα). Τούτη η διαπίστωση θα μπορούσε να δικαιώσει την απόδοση της *Arbeitskraft*

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

ως «εργατική δύναμη». Ωστόσο είναι εξίσου ξεκάθαρο πως η *Arbeitskraft* δεν αναφέρεται στην οποιαδήποτε δύναμη του εργάτη (δεν αναφέρεται π.χ. και στην πολιτική του δύναμη, που κι αυτή είναι υπαρκτή και αξεχώριστη από το πρόσωπο του εργάτη), αλλά ειδικά στη δύναμη –ή σύνολο ικανοτήτων– που επιστρατεύει ο εργάτης (ή γενικότερα ο εργαζόμενος άνθρωπος) χάριν αποκλειστικά και μόνο της εργασίας, κάθε φορά που παράγει κάτι. Δηλαδή, όχι στην «εργατική δύναμη» του γενικά αλλά ειδικά στην εργασιακή του δύναμη.

Τούτο άλλωστε είναι σαφές κι από τον τρόπο με τον οποίον ο Μαρξ έχει προσδιορίσει αυτόν τον όρο στο *Κεφάλαιο*, παραπέμποντάς μας αιριβώς στην εργασιακή δύναμη: «Όταν λέμε *Arbeitskraft* ή ικανότητα για εργασία, εννοούμε το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο σώμα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και που τις βάζει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει οποιουδήποτε είδους αξίες χρήσης» (Τόμος πρώτος, Βιβλίο Α', Μέρος δεύτερο, σελ. 180, οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Γ. Δ. Ι.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΝΓΚΕΛΣ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1.

Γράφτηκε στις 12 Οκτωβρίου 1867.
Δημοσιεύτηκε στο ένθετο της *Die Zunkunft*,
τχ. 254, 30 Οκτωβρίου 1867.

Είναι θλιβερό για κάθε Γερμανό το γεγονός ότι, αν και είμαστε ένθνος στοχαστών, ελάχιστα κατορθώσαμε μέχρι σήμερα στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας. Οι επιφανέστεροι εκπρόσωποί μας εδώ, είναι στην καλύτερη περίπτωση συγγραφείς συμπιλημάτων, όπως ο Rau κι ο Roscher κι όσοι έχουν γράψει κάτι πρωτότυπο, είναι προτεξιονιστές σαν τον List (για τον οποίο λέγεται ωστόσο πως αντέγραψε κάποιο Γάλλο) ή σοσιαλιστές σαν τον Rodbertus και τον Μαρξ. Η καθιερωμένη σήμερα πολιτική οικονομία μας μοιάζει να μην έχει άλλο στόχο από το να φέρει στην αγκαλιά του σοσιαλισμού όλους εκείνους που αντιμετωπίζουν με σοβαρότητα την επιστήμην αυτή. Δεν είδαμε μίπως όλους τους επίσημους οικονομολόγους μας να μην έχουν ν' αντιπαραθέσουν παρά έναν Λασάλ στον πασίγνωστο κι αναγνωρισμένο νόμο του καθορισμού των τιμών; Δεν τους είδαμε ν' αφίνουν τον Λασάλ να υπερασπιστεί ανθρώπους σαν τον Ricardo εναντίον του Schulze-Delitzsch και άλλων; Είναι αλήθεια, αλοίμονο, ότι δεν θα μπορούσαν να φτάσουν, ως επιστήμονες, ούτε το νυχάκι του Λασάλ! Όση αναγνώριση κι αν έχουν λάβει

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

στον τομέα τους, αδυνατούν ν' αντιμετωπίσουν τη μομφή ότι όλο κι όλο το επιστημονικό τους έργο περιορίζεται στο μετριασμό των «αρμονιών» του Bastiat μέσ' από τη σύνταξη υποσημειώσεων πάνω στις αντιφάσεις και τις δυσκολίες.

Λατρεία του Bastiat λοιπόν κι αποκήρυξη του Ricardo: αυτή είναι όλη κι όλη η επίσημη πολιτική οικονομία μας στη σημερινή Γερμανία! Μα θα μπορούσε να πάταν κι αλλιώς; Δυστυχώς, στον τόπο μας η πολιτική οικονομία είναι ένα πεδίο που αφίνει αδιάφορη την επιστημονική έρευνα κι αποτελεί είτε ένα κλάδο χάρο στον οποίο μπορεί κανείς να κερδίσει το ψωμί του πετυχαίνοντας στις εξετάσεις για το υπουργείο οικονομικών, είτε ένα βούθημα των πολιτικών, που θεωρούν άκρως ικανοποιητικά ακόμα και τα μηδαμινότερα φληναφήματα. Φταίει άραγε γι' αυτό ο πολιτικός διαμελισμός μας, η δυστυχώς υπανάπτυκτη ακόμα βιομηχανία μας ή μήπως η παραδοσιακή εξάρτησή μας από ξένες χώρες στον τομέα αυτής της επιστήμης;

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, είναι πάντοτε απόλαυση να κρατάς στα χέρια σου ένα βιβλίο σαν και το παραπάνω, στο οποίο ο συγγραφέας, όχι μόνον απαξιώνει τα καθιερωμένα φληναφήματα, που τ' αποκαλεί «χυδαία πολιτική οικονομία», παραπέμποντάς μας στα κλασικά τους πρότυπα έως τον Ricardo και τον Sismondi, αλλά κι εξετάζει από μια κριτική σκοπιά τους κλασικούς, προσπαθώντας πάντοτε να τηρεί τις αρχές της αυστηρής επιστημονικής ανάλυσης.

Τα προηγούμενα γραπτά του Μαρξ, και ιδιαίτερα η πραγματεία του πάνω στο χρήμα, που δημοσιεύτηκε το 1859 από τις εκδόσεις Duncker στο Βερολίνο, διακρίνονταν ήδη τόσο για το αυστηρά επιστημονικό πνεύμα τους όσο και για την αμείλικτη κριτική ματιά τους – κι απ' όσο γνωρίζουμε, ολόκληρη η επίσημη πολιτική οικονομία μας δεν έχει παρουσιάσει ούτε ένα έργο που να τα καταφρίπτει. Αν όμως δεν κατόρθωσε ν' αντιπαρατεθεί σ' εκείνη την παλιότερη πραγματεία, πώς θα το καταφέρει σήμερα με τούτα τα 49 δεκαεξασέλιδα πάνω στο κεφάλαιο; Ας το ξεκαθαρίσουμε: δεν

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

εννοούμε πως δεν μπορούν να υπάρξουν αντιρρήσεις πάνω στα συμπεράσματα αυτού του πονήματος, ούτε ότι ο Μαρξ καταθέτει εδώ ολοκληρωμένες αποδείξεις. Εκείνο που θέλουμε να πιούμε είναι απλώς ότι δεν πιστεύουμε πως μπορεί να βρεθεί έστω κι ένας απ' όλους τους πολιτικούς οικονομολόγους μας, που είναι σε θέση να το καταρρίψει.

Οι μελέτες που συνθέτουν αυτό το βιβλίο, διακρίνονται για την επιστημοσύνη τους. Εδώ εννοούμε ιδιαίτερα την αριστοτεχνική, διαλεκτική σύνθεση του συνόλου, τον τρόπο με τον οποίο η έννοια του εμπορεύματος συμφύεται με το χρήμα καθεαυτό, και τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο συσσωρεύεται μέσω του χρήματος. Πρέπει ν' αναγνωρίσουμε ως προσφορά του την εισαγωγή αυτής της νέας κατηγορίας, της υπεραξίας, και προγματικά δεν μπορούμε να φανταστούμε τι είδους αντίρρηση μπορεί να υπάρξει στην πρότασή του ότι εκείνο που εμφανίζεται σαν εμπόρευμα στην αγορά, δεν είναι η εργασία αλλά η εργασιακή δύναμη [Arbeitskraft¹]. Θεωρούμε άλλωστε πολύ πετυχημένη τη διόρθωση που κάνει στο νόμο του Ricardo για το ποσοστό κέρδους, υποστηρίζοντας πως η λέξη «κέρδος» πρέπει ν' αντικατασταθεί από την υπεραξία.

Πρέπει να ομολογήσουμε ότι μας έκανε μεγάλη εντύπωση η ιστορική αίσθηση, που διαποτίζει ολόκληρο το βιβλίο κι απαγορεύει στο συγγραφέα του να θεωρήσει τους νόμους της οικονομίας σαν αιώνιες αλήθειες, δηλαδή σαν κάτι αλλο από εκφράσεις των συνθηκών ύπαρξης ορισμένων μεταβατικών μορφών κοινωνίας. Μάταια, αλοίμονο, θ' αναζητήσουμε στους επίσημους οικονομολόγους μας αυτή την ευρυμάθεια και την οξυδέρκεια, με την οποία παρουσιάζονται σ' αυτό το πόνημα τα διάφορα ιστορικά στάδια της κοινωνίας κι οι συνθήκες ύπαρξης σε αυτά. Τέτοιου είδους μελέτες πάνω στις οικονομικές συνθήκες και τους νόμους της δουλοκτησίας, τις

¹ Βλ. τη μεταφραστική επισήμανση, στο *Εισαγωγικό σημείωμα του παρόντος βιβλίου* (σ.τ.μ.).

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

διάφορες μορφές δουλοπαροικίας και φεουδαρχίας, και τις καταβολές της ελεύθερης εργασίας, παραμένουν μέχρι τώρα εντελώς άγνωστες στους οικονομολόγους ειδίμονές μας. Θα θέλαμε μάλιστα ν' ακούσουμε την άποψη αυτών των κυρίων πάνω στα όσα μας εκθέτει αυτό το βιβλίο για τη συνεργασία, τον καταμερισμό της εργασίας και τη βιοτεχνία, την εκμηχάνιση και τη μεγάλη βιομηχανία σε όλες τις ιστορικές και οικονομικές συνάφειες και συνεπαγωγές τους· έτσι κι αλλιώς, οι κύριοι αυτοί κάτι καινούργιο θα μάθουν, αν τις διαβάσουν.

Τι θα είχαν να πουν άλλωστε για το γεγονός που διαφένδει όλες τις παραδοσιακές θεωρίες περί ελεύθερου ανταγωνισμού –και το οποίο μας παρουσιάζεται εδώ με πλήθος παραπομπών σε επίσημα τεκμήρια κυρίως από την Αγγλία, την κοιτίδα του ελεύθερου ανταγωνισμού–, σύμφωνα με το οποίο δεν υπάρχει εκεί εργοστάσιο όπου η εργάση ημέρα να μην καθορίζεται αυστηρά από το Κράτος και να μην επιβλέπεται από επόπτες εργασίας; Και που αποδεικνύει μάλιστα ότι, όχι μόνον ανθίζουν οι διάφοροι βιομηχανικοί κλάδοι ενώ μειώνονται οι ώρες εργασίας, αλλά και ότι ο ατομικός εργάτης παράγει περισσότερο ενώ δουλεύει λιγότερες ώρες απ' ό,τι παλιότερα;

Αλοίμονο, δεν μπορούμε ν' αρνηθούμε ότι είναι απόλυτα δικιολογημένο το πικρό ειρωνικό ύφος, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας εναντίον των κατεστημένων γερμανών οικονομολόγων. Όλοι τους, άλλος περισσότερο κι άλλος λιγότερο, ανίκουν στους «χυδαίους οικονομολόγους» που ξεπούλησαν την επιστήμη τους για να κερδίσουν κάποια εφήμερη δόξα και που αρνούνται τις μεγάλες κλασικές παρακαταθήκες της. Μιλούν για «αρμονία» και ξεπέφτουν στις ευτελέστερες αντιφάσεις. Ελπίζουμε λοιπόν, το αυστηρό μάθημα που τους δίνει τούτο το βιβλίο, να χρησιμεύσει ώστε να ξυπνήσουν από το λίθαργό τους και να τους θυμίσει πως η πολιτική οικονομία δεν είναι μια τροφαντή αγελάδα που μας δίνει βούτυρο αλλά μια επιστήμη, που απαιτεί σοβαρότητα και ζήλο.

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

2.

Γράφτηκε στις 12 Οκτωβρίου 1867.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στα Αρχεία Μαρξ-Ένγκελς,
ρωσική έκδοση, βιβλίο Β', Μόσχα, 1927.

Η καθολική ψηφοφορία πρόσθεσε ένα καινούργιο κόμμα στα κοινοβουλευτικά κόμματά μας: το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Στις πρόσφατες εκλογές που έγιναν στην αυτοκρατορική Δίαιτα² της βόρειας Γερμανίας, κατέβασε τους δικούς του υποψήφιους στις περισσότερες μεγάλες πόλεις και σ' όλες τις βιομηχανικές περιοχές, και κατόρθωσε να εκλεγούν έξι με οκτώ αντιπρόσωποί του. Σε σύγκριση με τις αμέσως προηγούμενες εκλογές, όπου είχε κατεβεί για πρώτη φορά, έδειξε να ενισχύεται κι επομένως μπορούμε να υποθέσουμε πως, προς το παρόν τουλάχιστον, εξακολουθεί να δυναμώνει. Θα πάταν λοιπόν ανότο ν' αντιμετωπίζονται ακόμα μ' ευγενική σιωπή η ύπαρξη, η δραστηριότητα και οι απόψεις αυτού του κόμματος σε μια χώρα όπου η καθολική ψηφοφορία έχει περάσει τη σκυτάλη της τελικής απόφασης στα χέρια των πολυπλοκότερων και φτωχότερων τάξεων.

Δεδομένου ότι οι ελάχιστοι αυτοί σοσιαλδημοκράτες κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι βρίσκονται στα μαχαίρια μεταξύ τους, μπορούμε να είμαστε σίγουροι πως όλες οι τάσεις αυτού του κόμματος θα υποδεχτούν αυτό το βιβλίο σαν τη θεωρητική Βίβλο τους, σαν το οπλοστάσιο από το οποίο μπορούν ν' αντλίσουν τα πειστικότερα επιχειρήματά τους. Γι' αυτόν και μόνο το λόγο, χρειάζεται να προσεχθεί ιδιαίτερα.

Πέρ' από αυτό όμως, είναι βέβαιο ότι τούτο το βιβλίο θα προκαλέσει έντονες ζυμώσεις, εξαιτίας του περιεχομένου του. Αν η κύρια επιχειρηματολογία του Λασάλ (και ο Λασάλ υπήρξε μαθητής του Μαρξ στην πολιτική οικονομία) δεν πάταν παρά μια στείρα επανάληψη του λεγόμενου νόμου των

² Συνέλευση αντιπροσώπων

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

μισθών του Ricardo, τούτο το πόνημα αποτελεί αναμφίβολα ένα έργο που παρουσιάζει με σπάνια επιστημοσύνη τη σύνολη σχέση μεταξύ κεφαλαίου κι εργασίας, συσχετίζοντάς την μάλιστα με την οικονομική επιστήμην ως όλον· ένα έργο, που τελικός στόχος του είναι «ν' αποκαλύψει τον οικονομικό νόμο κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας» και που, έπειτα από μια σειρά μελετών οι οποίες διακρίνονται για την ειλικρίνειά τους και την αλάθητη επιστημοσύνη τους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρέπει να καταργηθεί ολόκληρος ο «κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής».

Πέραν αυτών, θα θέλαμε ιδιαίτερα να επιστήσουμε την προσοχή του αναγνώστη στο γεγονός ότι, μαζί με τα συμπεράσματα αυτού του πονήματος, ο συγγραφέας φωτίζει μ' ένα εντελώς νέο φως μια ολόκληρη σειρά από βασικά σημεία της πολιτικής οικονομίας και ότι, μέσα από καθαρά επιστημονικά ερωτήματα, καταλήγει σε πορίσματα που ξεφεύγουν απ' όλη την καθιερωμένη πολιτική οικονομία και τα οποία οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι οφείλουν να εξετάσουν κριτικά με σοβαρότητα και να τα καταρρίψουν επιστημονικά, εάν βεβαίως δεν θα ήθελαν να καταρρεύσουν όλες οι καθιερωμένες θεωρίες τους. Ελπίζουμε, προς όφελος της επιστήμης, πως οι ειδικοί θ' αναπτύξουν πολύ σύντομα την πολεμική επιχειρηματολογία τους πάνω στα συγκεκριμένα αυτά σημεία.

Ο Μαρξ ξεκινάει με την παρουσίαση των σχέσεων μεταξύ εμπορεύματος και χρήματος, για την ουσία του οποίου έχει ήδη γράψει πριν από κάπτοιο καιρό σ' ένα ιδιαίτερο έργο του. Στη συνέχεια περνάει στο κεφάλαιο κι εδώ φτάνουμε σύντομα στο κρίσιμο σημείο όλου του βιβλίου του. Τι είναι το κεφάλαιο; Είναι χρήμα, το οποίο μετατρέπεται σε εμπόρευμα προκειμένου να μετατραπεί από εμπόρευμα σε περισσότερο από το αρχικό χρήμα. Όταν αγοράζω βαμβακερό προς 100 τάληρα και το πουλάω προς 110 τάληρα, θέτω τα 100 τάληρα ως κεφάλαιο, ως αυτο-αυξανόμενη αξία. Εδώ γεννιέται το ερώτημα: Από πού προέρχονται αυτά τα 10 τάληρα, τα οποία κερδίζω κατ' αυτή τη διαδικασία; Πώς συμβαίνει και

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

τα 100 τάληρα γίνονται 110 μέσ' από δυο απλές ανταλλαγές;

Η πολιτική οικονομία θεωρεί πως σε όλες τις ανταλλαγές, έχουμε ανταλλαγή μεταξύ ίσων αξιών. Ο Μαρξ διατρέχει όλες τις πιθανές περιπτώσεις (διακυμάνσεις τιμών των εμπορευμάτων, κ.ο.κ.) και αποδεικνύει πως είναι αδύνατον, σύμφωνα με τις αρχές που προϋποθέτει η πολιτική οικονομία, να παραχθεί μ' αυτούς τους τρόπους μια υπεραξία ιο τάληρων από το αρχικό ποσόν των 100. Κι όμως, τούτη η διαδικασία συμβαίνει καθημερινά και οι οικονομολόγοι δεν μας την έχουν ακόμα εξηγήσει!

Ο Μαρξ την αποδεικνύει ως εξής: Ο γρίφος μπορεί να λυθεί μόνο αν εντοπίσουμε μέσα στην αγορά ένα εντελώς ιδιαίτερο εμπόρευμα, ένα εμπόρευμα που η αξία χρίστη του συνίσταται στο να παράγει ανταλλακτική αξία. Τούτο το εμπόρευμα υπάρχει: είναι η εργασιακή δύναμη. Ο κεφαλαιοκράτης αγοράζει εργασιακή δύναμη και τη βάζει να δουλεύει για λογαριασμό του, ώστε να πουλάει τα προϊόντα της. Πρέπει επομένως να εξετάσουμε πρώτα πρώτα την εργασιακή δύναμη.

Ποιά είναι η αξία της εργασιακής δύναμης; Σύμφωνα μ' ένα πασίγνωστο νόμο, είναι η αξία των απαραίτητων μέσων συντήρησης κι αναπαραγωγής του εργάτη, όπως αυτά καθορίζονται ιστορικά σε κάθε δεδομένη χώρα κι εποχή. Ας υποθέσουμε πως η εργασιακή δύναμη του εργάτη πληρώνεται στην αξία της. Ας υποθέσουμε ακόμη πως αυτή η αξία αντιπροσωπεύεται σε μια εξάωρη εργάσιμη ημέρα, δηλαδή στη μισή από την καθιερωμένη εργάσιμη ημέρα. Ο κεφαλαιοκράτης όμως ισχυρίζεται πως έχει αγοράσει την εργασιακή δύναμη μιας ολόκληρης εργάσιμης ημέρας κι έτσι βάζει τον εργάτη να δουλεύει 12 ή και παραπάνω ώρες. Επομένως, στις 12 ώρες εργασίας ιδιοποιείται τζάμπα το προϊόν 6 εργάσιμων ωρών. Ο Μάρξ συμπεραίνει: Κάθε υπεραξία, όπως και να διανέμεται (σαν κεφαλαιοκρατικό κέρδος, ενοίκιο, φόρος, κ.ο.κ.), είναι απλήρωτη εργασία.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Ο αγώνας για τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας ξεπιδάει από τη σύγκρουση ανάμεσα στο συμφέρον του εργοστασιάρχη να ιδιοποιείται καθημερινά όσο περισσότερο απλήρωτη εργασία μπορεί, και στο αντίθετο συμφέρον του εργάτη. Ο Μαρξ περιγράφει την ιστορία αυτού του αγώνα με ζωντανά κι εύγλωττα παραδείγματα, που αξίζει να διαβάσει κανείς και τα οποία καλύπτουν 100 περίπου σελίδες του βιβλίου του κι είναι παιδιένα από την αγγλική μεγάλη βιομηχανία. Παρά την αντίθεση των εργοστασιαρχών, που είναι οι πρωταγωνιστές του ελεύθερου εμπορίου, αυτός ο αγώνας υποχρέωσε την περασμένη άνοιξη τόσο τα μεγάλα εργοστάσια όσο και τη μικρής κλίμακας βιομηχανία, ακόμα και την οικιακή βιοτεχνία, να υπακούσουν στους περιορισμούς της Factory Act, η οποία μείωσε στους περισσότερους σημαντικούς κλάδους την εργάσιμη ημέρα των γυναικών και των νέων κάτω των 18 ετών (οπότε, εμμέσως, και των ανδρών) στις 10,5 ώρες το πολύ. Ο Μαρξ εξηγεί, επιπλέον, γιατί η αγγλική βιομηχανία δεν ζημιώθηκε από αυτό αλλά αντίθετα κέρδισε: η μείωση της διάρκειας της εργασίας του ατομικού εργάτη οδήγησε σε μια εντατικοποίησή της.

Η υπεραξία μπορεί όμως ν' αυξηθεί και με μια μέθοδο διαφορετική από την αύξηση του εργάσιμου χρόνου, πέρα από αυτόν που απαιτείται για την παραγωγή των αναγκαίων μέσων συντήρησης ή την αξία τους. Σύμφωνα με όσα είπαμε προηγουμένως, μια εργάσιμη ημέρα λ.χ. 12 ωρών περιέχει 6 ώρες αναγκαίας εργασίας και 6 ώρες δουλειάς που χρησιμεύουν για την παραγωγή υπεραξίας. Αν καταφέρουμε με κάποιον τρόπο να μειώσουμε τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο σε 5 ώρες, απομένουν 7 ώρες κατά τις οποίες παράγεται υπεραξία. Αυτό μπορούμε να το πετύχουμε μειώνοντας το χρόνο εργασίας, που απαιτείται για την παραγωγή των αναγκαίων μέσων συντήρησης, μειώνοντας το κόστος αυτών των μέσων – κι αυτό πάλι, μόνο με τον εκσυγχρονισμό της παραγωγής. Και τούτο το σημείο μας το εκθέτει λεπτομερειακά ο Μαρξ, εξετάζοντας και περιγράφοντας τα τρία κύρια μέσα με τα

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

οποία πετυχαίνεται αυτός ο εκσυγχρονισμός: 1. *Συνεργασία*, ή πολλαπλασιασμός των δυνάμεων που αποδρέουν από την ταυτόχρονη και σχεδιασμένη εργασία πολλών ατόμων· 2. *Καταμερισμός της εργασίας*, όπως αυτός αναπτύχθηκε κατά την εποχή της βιοτεχνίας, δηλαδή γύρω στα 1770° και τέλος 3. *Εκμηχάνιση*, με τη βούθεια της οποίας αναπτύχθηκε από τότε η μεγάλη βιομηχανία. Αυτές οι περιγραφές έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον και φανερώνουν μια αξιοθαύμαστη εξειδικευμένη γνώση, που φτάνει έως τις τεχνικές λεπτομέρειες.

Δεν μπορούμε να εμβαθύνουμε περισσότερο στις λεπτομέρειες των μελετών πάνω στην υπεράξια και τους μισθούς. Για ν' αποφύγουμε κάθε παρεξήγηση, σημειώνουμε απλώς πως οι μισθοί είναι χαμηλότεροι από το συνολικό προϊόν της εργασίας, όπως το έχει αποδείξει ο Μαρξ με πλήθος παραπομπών κι αποτελεί ένα γεγονός που δεν αγνοούν ούτε οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι. Ας ελπίσουμε πως αυτό το βιβλίο θα δώσει την ευκαιρία στους κυρίους της ορθόδοξης παράδοσης να σκύψουν περισσότερο και να σκεφτούν αυτό το πραγματικά παράδοξο σημείο. Είναι άξιο συγχαρητηρίων το γεγονός ότι όλα τα πρακτικά παραδείγματα που δίνει ο Μαρξ, προέρχονται από τις καλύτερες δυνατές πηγές, κυρίως από επίσημες κοινοβουλευτικές εκδηλώσεις. Ας πούμε με την ευκαιρία πως επιδοκιμάζουμε τη μομφή, που εξαπολύει έμμεσα ο συγγραφέας στον πρόλογό του, λέγοντας ότι οι κυβερνητικοί επίτροποι θα πρέπει να διερευνήσουν εξονυχιστικά και στη Γερμανία τις συνθήκες εργασίας στις διάφορες βιομηχανίες και να υποβάλλουν τις εκθέσεις τους στην αυτοκρατορική Δίαιτα και στο κοινό, χωρίς να επηρεάζονται από τους γραφειοκράτες.

Ο πρώτος τόμος κλείνει με μια πραγματεία πάνω στη συσσώρευση του κεφαλαίου. Πολλά έχουν κιόλας γραφτεί πάνω σ' αυτό το σημείο, αλλά πρέπει να ομολογήσουμε πως τα περισσότερα που γράφει είναι ολότελα καινούργια πρόγματα, ενώ και τα παλιά παρουσιάζονται μέσα από νέες οπτικές γωνίες. Εντελώς πρωτότυπη είναι η απόπειρά του

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ν' αποδείξει ότι η συσσώρευση ενός πλεονάζοντος εργατικού πληθυσμού συμβαδίζει με τη συγκέντρωση και τη συσσώρευση του κεφαλαίου, και ότι το φαινόμενο αυτό οδηγεί σε μια αναγκαία και εφικτή κοινωνική επανάσταση.

Ό,τι κι αν πιστεύει ο αναγνώστης για τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του συγγραφέα, νομίζουμε πως δεῖξαμε ότι βαστάει στα χέρια του ένα βιβλίο που στέκεται πολύ ψηλότερα απ' όλη την τρέχουσα σοσιαλδημοκρατική φιλολογία. Ας προσθέσουμε ότι, με εξαίρεση το αυστηρό διαλεκτικό ύφος των πρώτων 40 σελίδων και παρά την επιστημονικότητά του, το βιβλίο αυτό διαβάζεται πολύ εύκολα και γίνεται ακόμα πιο ενδιαφέρον χάρη στο σαρκαστικό ύφος, με το οποίο ο συγγραφέας δε χαρίζεται σε κανέναν.

3.

Γράφτηκε στις 22 Οκτωβρίου 1867.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Elberfelder Zeitung*,
τχ. 302, 2 Νοεμβρίου 1867.

Μια επιστημονική πραγματεία 50 τυπογραφικών, που αποδεικνύει πως όλο το κεφάλαιο των τραπεζιτών, των εμπόρων, των βιομηχάνων και των μεγαλογαιοκτημόνων μας δεν είναι τίποτε άλλο παρά συσσωρευμένη απλήρωτη δουλειά της εργατικής τάξης! Θυμόμαστε ότι το 1849, η *Νέα Εφημερίδα του Ρήνου* έθεσε το ζήτημα του «σύλεσιανού δισεκατομμυρίου» για λογαριασμό των αγροτών της Σιλεσίας. Υποστήριξε τότε πως ένα δισεκατομμύριο τάληρα αρπάχτηκαν παράνομα από τους αγρότες και κατέληξαν στα πορτοφόλια των μεγαλογαιοκτημόνων, τη στιγμή που είχε καταργηθεί η δουλοσταροκία κι η φεουδαρχία και ξητούσε να επιστραφούν στους νόμιμους κατόχους τους. Όμως οι κύριοι της *Νέας Εφημερίδας του Ρήνου* του παλιού καιρού είναι σαν τη Σίβυλλα με τους χρησμούς της: όσο λιγότερα τους πρόστεραν, τόσο περισσό-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

τερα ρητούσαν. Τι είναι αυτό το ένα δισεκατομμύριο τάληρα σε σύγκριση με το κολοσσιαίο ποσό, που ρητείται να επιστραφεί για λογαριασμό ολόκληρης της εργατικής τάξης; Γιατί έτσι πρέπει, ασφαλώς, να καταλάβουμε το όλο ρητό! Αν ολόκληρο το συσσωρευμένο κεφάλαιο των ιδιοκτητριών τάξεων δεν είναι παρά «απλήρωτη δουλειά», έπειτα πως αυτή η δουλειά θα πρέπει κάποια στιγμή να πληρωθεί, πράγμα που σημαίνει ότι όλο αυτό το κεφάλαιο θα πρέπει να επιστραφεί στην εργασία. Κάτι τέτοιο θα ξεσπούσει πράγματι το ρητό του ποιός ειδικά θα έχει το νομικό δικαίωμα να το λάβει.

Αλλά τέρμα τ' αστεία! Όσο ριζοσπαστικά σοσιαλιστικό κι αν είναι τούτο το βιβλίο, όσο κοφτά κι αμείλικτα κι αν μεταχειρίζεται εκείνους που κατά κανόνα θεωρούνται άρχουσα τάξη, πρέπει να ομολογήσουμε ότι είναι ένα εξαιρετικά αριστοτεχνικό έργο, που οφείλουμε μάλιστα να το θεωρήσουμε αυστηρά επιστημονικό. Ο Τύπος έχει κιόλας αναφερθεί πολλές φορές στην πρόθεση του Μαρξ να συνοψίσει τα προίσματα των πολύχρονων μελετών του πάνω στην κριτική ολόκληρης της πολιτικής οικονομίας κι έτσι να δώσει μια επιστημονική βάση στις σοσιαλιστικές ιδέες, μια βάση την οποία δεν κατόρθωσαν να δώσουν ούτε ο Φουριέ, ούτε ο Προυντόν, ούτε ακόμα κι ο Λασάλ.

Αυτό το βιβλίο έχει αναγγελθεί εδώ και πολύ καιρό στις εφημερίδες. Ένα «πρώτο μέρος» του κυκλοφόρησε το 1859 από τις εκδόσεις Duncker του Βερολίνου. Ωστόσο καταπινόταν μόνο με ρητά που δεν είχαν άμεσο πρακτικό ενδιαφέρον κι έτσι δεν προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση. Η συνέχειά του δεν δημοσιεύτηκε και η νέα σοσιαλιστική επιστήμη έμοιαζε να πνέει τα λοίσθια από τα γεννοφάσκια της. Πόσα και πόσα ανέκδοτα δεν κυκλοφόρησαν γι' αυτή τη νέα αποκάλυψη, που είχε προαναγγελθεί τόσες φορές, χωρίς ποτέ να έρχεται στη δημοσιότητα!

Επιτέλους λοιπόν, έχουμε τώρα στα χέρια μας τον «πρώτο τόμο» (50 τυπογραφικά, όπως είπαμε) και κανείς δεν μπο-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ρεί να ισχυριστεί ότι δεν περιέχει κάμπτοσες, και παραπάνω από κάμπτοσες, καινούργιες, τολμηρές και φιλόδοξες ιδέες, ούτε ότι δεν παρουσιάζεται με αυστηρώς επιστημονική μορφή. Τούτη τη φορά ο Μαρξ δεν απευθύνει τις πρωτότυπες προτάσεις του μόνο στις μάζες αλλά και στους επιστήμονες. Είναι δικό τους θέμα να υπερασπιστούν τις οικονομικές θεωρίες τους, τις οποίες καταρρίπτει εκ θεμελίων, και ν' αποδείξουν ότι το κεφάλαιο είναι πραγματικά συσσωρευμένη εργασία και όχι συσσωρευμένη απλήρωτη εργασία.

Ο Λασάλ ήταν πολιτικός ακτιβιστής κι επομένως αρκούσε να του αντιπαρατεθεί κανείς, τόσο από τον καθημερινό Τύπο όσο και στις συνελεύσεις, στο επίπεδο του πολιτικού ακτιβισμού. Εδώ όμως έχουμε μια συστηματική επιστημονική θεωρία κι έτσι οι εφημερίδες δεν μπορούν να πουν τίποτε: μόνον η επιστήμη μπορεί να έχει την τελευταία λέξη. Ελπίζουμε λοιπόν ότι άνθρωποι όπως ο Roscher, ο Rau, ο Max Wirth, κ.α., θ' αδράξουν την ευκαιρία για να υποστηρίξουν την έως τώρα καθιερωμένη κι αναγνωρισμένη πολιτική οικονομία απέναντι σ' αυτή τη νέα και σίγουρα όχι αξιοκαταφρόντη επίθεση. Ο σοσιαλδημοκρατικός σπόρος έχει οιζώσει στις νέες γενιές και στον εργατικό πληθυσμό πολλών περιοχών, και σίγουρα τούτο το βιβλίο του παρέχει άφθονη νέα τροφή.

4.

Γράφτηκε στις 3 και 8 Νοεμβρίου 1867.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Düsseldorfer Zeitung*,
τχ. 316, 17 Νοεμβρίου 1867.

Αυτό το βιβλίο θ' απογοντεύσει πολλούς αναγνώστες. Ορισμένοι κύκλοι το περιμένουν εδώ και χρόνια. Θα ήθελαν επιτέλους να τους αποκαλυφθεί το αληθινό μυστικό της σοσιαλιστικής θεωρίας και πανάκειας, και πολλοί, μόλις είδαν ότι

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

κυκλοφόρησε, μπορεί να φαντάστηκαν πως τώρα θα μάθουν με τι ακριβώς μοιάζει η κομμουνιστική Χιλιετής Βασιλεία. ‘Οσοι περίμεναν μ’ ενθουσιασμό μια τέτοιου είδους χαιρά, έκαναν μεγάλο λάθος. Πράγματι, εδώ δεν θα μάθουν πώς θα έπρεπε να είναι τα πράγματα, αλλά πώς δεν θα έπρεπε να είναι – κι αυτό θα το πληροφορηθούν λεπτομερειακά και με τρόπο άτεγκτο από τις 784 σελίδες του βιβλίου. Όποιος λοιπόν έχει μάτια για να βλέπει, θα βρει εδώ ξεκάθαρα διατυπωμένη τη διεκδίκηση μιας σοσιαλιστικής επανάστασης. Το ζήτημα που βάζει αυτό το βιβλίο δεν είναι οι εργατικές ενώσεις μέσα στο κρατικό κεφάλαιο, όπως έκανε ο Λασάλ τον παλιό καλό καιρό, αλλά η ολοσχερής κατάργηση του κεφαλαίου.

Ο Μαρξ είναι και παραμένει ο επαναστάτης που ήταν ανέκαθεν και σίγουρα δεν υπήρχε περίπτωση να κρύψει τις πεποιθήσεις του σ’ ένα επιστημονικό έργο του. Όμως, σε ό,τι αφορά το τι θα γίνει μετά τη σοσιαλιστική επανάσταση, δεν μας δίνει παρά κάποιες ελάχιστα ξεκάθαρες νύξεις. Μαθαίνουμε πως η μεγάλη βιομηχανία «ωριμάζει τις αντιφάσεις και τους ανταγωνισμούς της κεφαλαιοκρατικής μορφής της παραγωγικής διαδικασίας κι επομένως, την ίδια στιγμή, τα στοιχεία που θα σχηματίσουν μια νέα κοινωνία κι εκείνα που διαλύουν την παλιά». Μαθαίνουμε ακόμα πως η κατάργηση της κεφαλαιοκρατικής μορφής παραγωγής «αποκαθιστά την ατομική ιδιοκτησία στη βάση των κατακτήσεων της κεφαλαιοκρατικής εποχής, δηλαδή της συνεργασίας των ελεύθερων εργαζόμενων και της κοινοκτησίας της γης και των παραγωγικών μέσων, που φτιάχνει η ίδια η εργασία».

Πρέπει ν’ αρκεστούμε σ’ αυτά και να μην κρίνουμε από αυτά τον πρώτο τόμο, το δεύτερο και τον τρίτο, που κι αυτοί δεν μας λένε πολλά πάνω σ’ αυτό το ενδιαφέρον σημείο. Προς το παρόν πρέπει ν’ αρκεστούμε στην «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», που η αλήθεια είναι ότι μας ξανολγεί σ’ ένα ευρύτατο πεδίο. Δεν μπορούμε βεβαίως να υπερσέλθουμε εδώ σε μια επιστημονική διαπραγμάτευση των λε-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

πτομερειακών πορισμάτων, που παρουσιάζονται σ' αυτό το ογκώδες πόνημα. Δεν μπορούμε ούτε καν να επαναλάβουμε με συντομία τις βασικές προτάσεις του. Οι περισσότερο ή λιγότερο γνωστές αρχές της σοσιαλιστικής θεωρίας μπορούν ν' αναχθούν όλες στη διαπίστωση ότι, μέσα στη σύγχρονη κοινωνία, ο εργάτης δεν αμοιβεται για ολόκληρη την αξία του προϊόντος της εργασίας του. Αυτή η πρόταση αποτελεί το κόκκινο νήμα, που διασχίζει πέρα από πέρα αυτό το βιβλίο. Εδώ όμως διευκρινίζονται με μεγάλη οξύτητα όλα όσα αυτή συνεπάγεται και συνδέεται στενότερα με τις βασικές προτάσεις της πολιτικής οικονομίας, ή μάλλον τις αντιμάχεται πολύ πιο άμεσα από κάθε άλλη φορά. Αυτό το βιβλίο διακρίνεται για δυο μεγάλα πλεονεκτήματά του έναντι όλων των παλιότερων ανάλογων γραπτών που γνωρίζουμε: αφ' ενός προσπαθεί να είναι αυστηρά επιστημονικό κι αφ' ετέρου βλέπουμε το συγγραφέα να παίρνει σοβαρά υπ' όψη του, όχι μόνο τη δική του θεωρία αλλά και την επιστήμη συνολικά.

Εκείνο που μας εντυπωσίασε ιδιαίτερα σ' αυτό το βιβλίο, είναι ο τρόπος με τον οποίον ο συγγραφέας του αντιλαμβάνεται τις προτάσεις της πολιτικής οικονομίας. Δεν τις αντιλαμβάνεται σαν αιώνιες αλήθειες, όπως συμβαίνει συνήθως, αλλά ως αποτελέσματα συγκεκριμένων ιστορικών εξελίξεων. Την εποχή όπου ακόμα κι οι φυσικές επιστήμες μετασχηματίζονται όλο και περισσότερο σε ιστορικές επιστήμες (βλ. την αστρονομική θεωρία του Λαπλάς, ολόκληρη τη γεωλογία και τα έργα του Δαρβίνου), η πολιτική οικονομία έχει παραμείνει μια επιστήμη τόσο αφηρημένη κι απόλυτη όσο τα μαθηματικά. Όποια λοιπόν κι αν είναι η μοίρα των προτάσεων αυτού του βιβλίου, πιστεύουμε πως θ' αναγνωριστεί στον Μαρξ το γεγονός ότι έβαλε τέλος στις στενοκέφαλες αυτές αντιλήψεις. Μετά από αυτόν, θα είναι πλέον αδύνατο να πραγματευτεί κανείς π.χ. την εργασία του δούλου, του δουλοπάροικου και του ελεύθερου μισθωτού σαν παρόμοιες από οικονομικής άποψης ούτε θα μπορεί κανείς να εφαρμόζει στις συνθήκες της Αρχαιότητας ή των μεσαιωνικών Γκιλδών, νόμους

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

που ισχύουν μόνο στη σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία, η οποία καθορίζεται από τον ελεύθερο ανταγωνισμό· κι ούτε, στην περίπτωση που αυτοί οι νόμοι δεν ταιριάζουν στις παλιές συνθήκες, θα μπορεί να δηλώνει απλώς πως φταίνε γι' αυτό οι παλιές συνθήκες.

Από όλα τα έδνη, οι Γερμανοί είναι εκείνοι που έχουν τη μεγαλύτερη ή μάλλον μια μοναδική ιστορική αίσθηση· επομένως, είναι πολύ φυσικό που γι' άλλη μια φορά ένας Γερμανός διατυπώνει τις ιστορικές συνάφειες και στη σφαίρα της πολιτικής οικονομίας.

5.

Γράφτηκε στις 12-13 Δεκεμβρίου 1867.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Beobachter*,
τχ. 303, 27 Δεκεμβρίου 1867.

Ό,τι κι αν σκέφτεται κανείς για τις πολιτικές πεποιθήσεις αυτού του βιβλίου, πιστεύουμε πως δικαιούμαστε να πούμε ότι αποτελεί ένα από εκείνα τα έργα που τιμούν το γερμανικό πνεύμα. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, αν και ο συγγραφέας του είναι Πρώσος, είναι ωστόσο ένας από εκείνους τους Πρώσους της Ρηνανίας που μέχρι πρόσφατα δήλωναν πως είναι «ακραφνείς Πρώσοι»· και μάλιστα, είναι ένας Πρώσος που τέρασε τις τελευταίες δεκαετίες μακριά από την Πρωσία, στην εξορία. Η ίδια η Πρωσία έχει πάψει από πολύ καιρό να παράγει πρωτότυπα επιστημονικά έργα· σε ό,τι αφορά μάλιστα τα ιστορικά, πολιτικά ή κοινωνικά θέματα, μοιάζει εντελώς αδύνατον να υπάρξει κάτι τέτοιο εδώ. Θα μπορούσε λοιπόν να πει κανείς ότι η Πρωσία εκπροσωπεί περισσότερο το ρώσικο πνεύμα, παρά το γερμανικό.

Σε ό,τι αφορά το ίδιο το βιβλίο, πρέπει να διακρίνουμε με σαφήνεια δυο ξεχωριστές πλευρές του. Από τη μια μεριά αποτελείται από στέρεες, θετικές αναφορές, στις οποίες,

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΔΣ

από την άλλη, στηρίζονται τα πορίσματα του συγγραφέα. Η πρώτη πλευρά του βιβλίου αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μια ανανέωση της επιστήμης. Ο συγγραφέας πραγματεύεται εδώ τις οικονομικές σχέσεις με μια εντελώς νέα, φυσικο-ιστορική μέθοδο. Μ' αυτό τον τρόπο αναλύει το χρήμα και με μεγάλη μαεστρία αναδεικνύει λεπτομερειακά τις διαδοχικές μορφές της βιομηχανικής παραγωγής: τη συνεργασία, τον καταμερισμό της εργασίας και μαζί του τη βιοτεχνία με μια πιο στενή έννοια του όρου, και τέλος την εκμηχάνιση, τη μεγάλη βιομηχανία και τους αντίστοιχους κοινωνικούς συνδυασμούς και σχέσεις, που φυσικά απορρέουν οι μεν από τις δε.

Όσο για τις βλέψεις του συγγραφέα, κι εδώ μπορούμε να διακρίνουμε μια διπλή κατεύθυνση. Στο βαθμό που επιχειρεί να καταδείξει ότι η σημερινή κοινωνία φέρνει στα σπλάχνα της, από οικονομικής άποψης, μια άλλη, υψηλότερη μορφή κοινωνίας, προσπαθεί να παρουσιάζει τους νόμους της κοινωνικής σφαίρας με τον ίδιο τρόπο που ο Δαρβίνος σκιαγράφησε τη φυσική ιστορία, δηλαδή σαν μια διαδικασία βαθμιαίας εξέλιξης. Μέχρι σήμερα, αυτός ο βαθμιαίος μετασχηματισμός έλαβε χώρα στις κοινωνικές σχέσεις από την Αρχαιότητα έως σήμερα, περνώντας από το Μεσαίωνα, κι απ' όσο γνωρίζουμε κανένας επιστημονικός κύκλος δεν υποστήριξε ποτέ στα σοβαρά ότι ο Adam Smith κι ο Ricardo είπαν την τελευταία λέξη σχετικά με την παραπέρα εξέλιξη της σημερινής κοινωνίας. Απεναντίας, η αναπτυσσόμενη φιλελεύθερη θεωρία συνυπολογίζει την πρόοδο στην κοινωνική σφαίρα και ο ισχυρισμός των δήθεν σοσιαλιστών, ότι αυτοί και μόνον αυτοί καταλαβαίνουν από κοινωνική πρόοδο, αποτελεί μια από τις ιδιοτροπίες της έπαρσης τους. Σε αντίθεση με τους άκαπνους σοσιαλιστές, πρέπει ν' αναγνωρίσουμε πως το μεγάλο προσόν του Μαρξ βρίσκεται στο ότι αναδεικνύει την πρόοδο εκεί όπου η εξαιρετικά μονομερής ανάπτυξη των σημερινών κοινωνικών συνθηκών συνοδεύεται από τις πιο άμεσες ολέθριες επιπτώσεις – για παράδειγμα, στην παρουσίαση της οξύτατης αντίθεσης ανάμεσα στον πλούτο και τη

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

φτώχεια, που απορρέει από το εργοστασιακό σύστημα συνολικά, κ.λπ. Χάρη σ' αυτήν ακριβώς την κριτική αντίληψη του θέματός του, ο συγγραφέας έρχεται να καταθέσει –παρά τη θέλησή του, αυτό είναι βέβαιο– τα ισχυρότερα επιχειρήματα εναντίον του κάθε λογίς ακαδημαϊκού σοσιαλισμού.

Με την άλλη πλευρά των βλέψεων του, δηλαδή με τα υποκειμενικά συμπεράσματά του, τα πράγματα διαφέρουν τελείως από τον τρόπο με τον οποίον εκθέτει στον εαυτό του και στους άλλους το ύστατο αποτέλεσμα της σημερινής ροής των κοινωνικών εξελίξεων. Το μέρος αυτό δεν έχει καμμια απολύτως σχέση με ό,τι ονομάσαμε θετική πλευρά του βιβλίου. Δυστυχώς όμως, δεν έχουμε εδώ τον απαραίτητο χώρο ώστε να δείξουμε πως οι υποκειμενικές βλέψεις του δεν διαφεύδονται από την αντικειμενική διαπραγμάτευσή του.

Αν όλος κι όλος ο σοσιαλισμός του Λασάλ περιοριζόταν στο να μέμφεται τους κεφαλαιοκράτες και να κολακεύει τους Πρώσους μεγαλογαιοκτίμονες, εδώ βρίσκουμε κάτι το διαμετρικά αντίθετο. Ο κ. Μαρξ αποδεικνύει ξεκάθαρα την ιστορική αναγκαιότητα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, όπως αποκαλεί τη σημερινή κοινωνική φάση, καθώς και την εντελώς επιτελαία φύση της απλής κατάργησης των μεγαλοτσιφλικάδων. Αν ο Λασάλ είχε μεγάλη ιδέα για την ικανότητα του Βίσμαρκ να φέρει τη σοσιαλιστική Χιλιετή Βασιλεία, ο κ. Μαρξ απορρίπτει ολότελα το μαθητή του. Δηλώνει ξεκάθαρα πως ο ίδιος δεν έχει καμμια σχέση με κάποιου είδους «βασιλική σοσιαλιστική πρωσική κυβέρνηση» και υποστηρίζει ευθαρσώς, στη σελίδα 762 κ.ε., ότι το σύστημα που κυριαρχεί σήμερα στη Γαλλία και την Πρωσία θα φέρει πολύ σύντομα στις πλάτες ολόκληρης της Ευρώπης το ρώσικο κνούτο, αν δεν αναχαιτιστεί έγκαιρα.

Τέλος, σημειώνουμε πως δεν μπορέσαμε να παρουσιάσουμε εδώ παρά μόνο τα κυριότερα θέματα αυτού του ογκώδους βιβλίου. Θα είχαμε πάρα πολλά να πούμε εάν μπαίναμε σε λεπτομέρειες, αλλά πρέπει να κλείσουμε εδώ. Υπάρχουν άλ-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

λωστε αρκετές σοσιαλιστικές εφημερίδες, που αναμφίβολα θα καταπιαστούν μ' αυτό το αξιοσημείωτο έργο.

6.

Γράφτηκε μεταξύ 12-13 Δεκεμβρίου 1867.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Staats-Anzeiger fur Wurttemburg*,
τχ. 306, 27 Δεκεμβρίου 1867.

Εξετάζοντας το παραπάνω βιβλίο σίγουρα πρέπει να πάρουμε υπ' όψη μας τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του συγγραφέα, που άλλωστε τις δηλώνει ανοικτά από τον πρόλογο κιόλας. Ωστόσο, πέρα από αυτή την πολιτική θέση, το βιβλίο περιέχει επιστημονικές αναλύσεις και τεκμήρια που αξίζουν την ολόπλευρη προσοχή μας. Δεν θα υπεισέλθουμε εδώ στο επιστημονικό κομμάτι του, διότι κάτι τέτοιο ξεφεύγει από τους στόχους μας. Θα περιοριστούμε μόνο στα τεκμήρια.

Πιστεύουμε πως δεν υπάρχει κανένα πόνημα, ούτε στα γερμανικά ούτε σε καμμιά ξένη γλώσσα, στο οποίο μπορεί να βρει κανείς μια τόσο ξεκάθαρη και πλήρη σύνοψη της πρόσφατης ιστορίας της βιομηχανίας από το Μεσαίωνα ώς τη σύγχρονη εποχή, όπως αυτή που διαβάζουμε στα κεφάλαια για τη *Συνεργασία*, τη *Βιοτεχνία* και τη *Μεγάλη βιομηχανία* (σσ. 327-521) αυτού του βιβλίου. Εδώ αναδεικνύεται ακόμα κι η παραμικρότερη όψη της βιομηχανικής διαδικασίας, αξιολογείται και τοποθετείται στη σωστή της θέση – και ακόμη κι αν οι σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του συγγραφέα ξεπιδούν εδώ κι εκεί, θα πρέπει να του αναγνωρίσουμε ότι σε καμμιά στιγμή δε διαστρεβλώνει τα γεγονότα ώστε να ταιριάζουν στη θεωρία του' απεναντίας, προσπαθεί να παρουσιάσει τη θεωρία του ως αποτέλεσμα των γεγονότων. Ο συγγραφέας αντλεί όλα αυτά τα γεγονότα από τις καλύτερες και τις πιο σύγχρονες πηγές, από πηγές τόσο αυθεντικές όσο και άγνωστες μέχρι στιγμής στη Γερμανία: από τις Εκθέσεις του αγγλικού κοινοβουλίου.

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Όσοι Γερμανοί επιχειρηματίες δεν βλέπουν την επιχείρησή τους απλώς και μόνον από τη σκοπιά των καθημερινών πεπραγμένων, αλλά τη θεωρούν σαν έναν ουσιαστικό κρίκο στην άλη ανάπτυξη της σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας σε όλες τις χώρες –κι επομένως ενδιαφέρονται και για ζητήματα που δεν αφορούν άμεσα τη δική τους επιχείρηση και μόνο–, θα βρουν εδώ μια πλούσια πηγή πληροφοριών και θα μας ευχαριστήσουν που τους την υποδείξαμε. Διότι έχει περάσει πια ο καιρός που η κάθε επιμέρους επιχείρηση μπορούσε να σταθεί από μόνη της. Σήμερα όλες οι επιχειρήσεις εξαρτώνται πια από την άλλη, εξαρτώνται από εξελίξεις που συμβαίνουν τόσο σε μακρινές χώρες όσο και στον άμεσο περίγυρό τους, καθώς κι από τη μεταβαλλόμενη οικονομική κατάσταση της παγκόσμιας αγοράς. Εάν μάλιστα, όπως σίγουρα θα γίνει, οι νέες συμφωνίες της Τελωνειακής Ένωσης οδηγήσουν σε μια μείωση των σημερινών προστατευτικών δασμών, τότε όλοι οι εργοστασιάρχες μας θα ψάξουν να βρουν ποιός πραγματεύεται καλύτερα την ιστορία της σύγχρονης βιομηχανίας γενικά, ώστε να γνωρίζουν εκ των προτέρων πώς πρέπει να κινηθούν όταν έρθουν αυτές οι αλλαγές. Η υψηλότερη παιδεία, που μέχρι σήμερα έσωσε πολλές φορές τους Γερμανούς –παρά τον πολιτικό διαμελισμό της χώρας τους– θ’ αποδειχθεί κι εδώ το καλύτερο όπλο εναντίον του χυδαίου υλισμού των Άγγλων.

Όλα αυτά μας οδηγούν σ’ ένα άλλο σημείο. Με τη νέα νομοθεσία της Τελωνειακής Ένωσης μπορεί να έρθει πολύ σύντομα η στιγμή, όπου οι ίδιοι οι εργοστασιάρχες θα ζητήσουν να επιβληθεί στα εργοστάσια η ομοιόμορφη ρύθμιση των εργάσιμων ωρών που ισχύει στη βρετανική κοινοπολιτεία. Διότι θα είναι ολοφάνερα άδικο οι εργάσιμες ώρες, ειδικά των γυναικόπαιδων, στη μια χώρα ν’ αφήνονται ολοκληρωτικά στη διακριτική ευχέρεια του εργοστασιάρχη, ενώ στην άλλη να υφίστανται σημαντικούς περιορισμούς. Θα είναι λοιπόν δύσκολο, ειδικά έπειτα από τη χαλάρωση των προστατευτικών δασμών, να μην υπάρξει μια γενική συμφωνία σ’ αυτό το σημείο.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Ωστόσο, εμείς οι Γερμανοί δεν έχουμε εδώ την απαιτούμενη πείρα κι εξαρτώμαστε ολοκληρωτικά από αυτά που υποδεικνύουν οι νομοθετικές ρυθμίσεις άλλων χωρών, ειδικά της Αγγλίας, κι από τ' αποτελέσματά τους. Εδώ λοιπόν ο συγγραφέας προσφέρει μέγιστη υπηρεσία στη γερμανική βιομηχανία, παρουσιάζοντας με κάθε λεπτομέρεια και με τη βούθεια επίσημων τεκμηρίων την ιστορία της αγγλικής εργοστασιακής νομοθεσίας και τ' αποτελέσματά της (βλ. σσ. 255-311 και 418-498 κ.ε.). Όλη αυτή η πλευρά της αγγλικής βιομηχανικής ιστορίας είναι εντελώς άγνωστη στη Γερμανία και σίγουρα θα εκτλαγεί κανείς μόλις πληροφορηθεί, από το βιβλίο αυτό, ότι από τη στιγμή που ένας πρόσσφατος νόμος θέσπισε την κρατική εποπτεία πάνω στις συνθήκες δουλειάς ενάμιση εκατομμυρίου εργατών, όχι μόνον όλοι οι κλάδοι της βιομηχανίας αλλά και της οικιακής βιοτεχνίας, κι ένα μέρος της αγροτικής εργασίας στην Αγγλία τελούν πλέον υπό κρατική εποπτεία και οι εργάσιμες ώρες έχουν άμεσα ή έμμεσα περιοριστεί. Ζητάμε λοιπόν από τους εργοστασιάρχες και τους βιοτέχνες μας να μην αποθαρρυνθούν από την πολιτική θέση αυτού του βιβλίου και να μελετήσουν σοβαρά τα όσα αναφέρει για τα παραπάνω ζητήματα, αφού μάλιστα σίγουρα θα τα βρουν σύντομα μπροστά τους!

7.

Γράφτηκε κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου του 1868.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στη *Neue Badische Landeszeitung*, τχ. 20, 21 Ιανουαρίου 1868.

Η διαπραγμάτευση του θεωρητικού και αυστηρά επιστημονικού μέρους αυτού του πονήματος, όπως και η κριτική της νέας οπτικής με την οποία ο συγγραφέας παρουσιάζει τις καταβολές του κεφαλαίου, δεν είναι δική μας υπόθεση.

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Ωστόσο δεν γίνεται να μην επιστήσουμε την προσοχή στον τεράστιο όγκο του σημαντικότατου ιστορικού και στατιστικού υλικού, που μας εκθέτει ο συγγραφέας και το οποίο έχει αντλήσει σχεδόν ολοκληρωτικά από επίσημες εκθέσεις των επιτρόπων εργασίας, που παρουσιάστηκαν στο αγγλικό κοινοβούλιο. Έχει άλλωστε απόλυτο δίκιο που υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία τέτοιου είδους ερευνητικών επιτροπών για τη μελέτη των κοινωνικών συνθηκών μιας χώρας. Εάν αυτές στελεχώνονται από τους σωστούς ανθρώπους, τότε αποτελούν το καλύτερο μέσον αυτογνωσίας μιας χώρας και σίγουρα ο κ. Μαρξ δεν κάνει λάθος όταν λέει ότι, εάν γίνονταν και στη Γερμανία παρόμοιες έρευνες, θα μας οδηγούσαν σε τρομακτικά συμπεράσματα. Πριν από τη θέσπιση αυτών των επιτροπών, δεν υπήρχε πράγματι ούτε ένας Άγγλος που να γνωρίζει πώς ζούσαν οι φτωχότερες τάξεις στη χώρα του!

Θα πρέπει ακόμα να τονίσουμε πως, χωρίς τέτοιου είδους έρευνες, η κοινωνική νομοθεσία θεσπίζεται χωρίς καμμιά σοβαρή γνώση των πραγματικών δεδομένων και πολύ συχνά κάτω απ' το τραπέζι, όπως λένε σήμερα στη Βαυαρία. Οι λεγόμενες «έρευνες» των γερμανικών αρχών δεν έχουν την παραπομπή αξία. Γνωρίζουμε θαυμάσια τα γραφειοκρατικά έθμα: τα κάθε λογής έγγραφα πηγαινοέρχονται απ' τον έναν στον άλλον και σπάνια επιστρέφουν έστω και στοιχειωδώς συμπληρωμένα. Έτσι, οι όποιες πληροφορίες πάνω στο τι συμβαίνει, προέρχονται συνήθως από εκείνους ακριβώς που έχουν κάθε συμφέρον να κρύψουν την αλήθεια. Ας το συγκρίνουμε αυτό π.χ. με τις έρευνες των αγγλικών επιτροπών πάνω στις συνθήκες δουλειάς στα διάφορα εργοστάσια. Εκεί δεν ψάχνουν να ωρτήσουν μόνο τους εργοστασιάρχες και τ' αφεντικά, αλλά και τους εργάτες, ακόμα και τα κοριτσάπουλα – κι όχι μόνον αυτούς αλλά και τους γιατρούς, τους ειρηνοδίκες, τους υπαλλήλους, τα δάσκαλους και γενικά οποιονδήποτε μπορεί να δώσει κάθε λογής πληροφορία πάνω στο θέμα που ερευνάται. Κάθε ερώτηση και κάθε απάντηση καταγράφονται και τυπώνονται λέξη προς λέξη,

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

κι επισυνάπτονται στο συνολικό υλικό της έκθεσης μαζί με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις της επιτροπής. Την ίδια στιγμή, η έκθεση και το υλικό της αποδεικνύουν εάν οι επίτροποι έκαναν το καθήκον τους κι έτσι δεν είναι εύκολα τα μαγειρέματα. Όλες οι λεπτομέρειες μαζί με αναρίθμητα παραδείγματα υπάρχουν μέσα στο παραπάνω βιβλίο.

Αυτό που θέλουμε να υπογραμμίσουμε εδώ, είναι πως η ανάπτυξη του ελεύθερου εμπορίου και των επιχειρήσεων στην Αγγλία προχώρησε μαζί με τη θέσπιση νομικών μέτρων περιορισμού των εργάσιμων ωρών για τα γυναικόπαιδα και με τη θέσπιση της κρατικής επόπτευσης όλων σχεδών των εργοστασίων. Ο κ. Μαρξ μας δίνει μια λεπτομερειακή ιστορική παρουσίαση αυτών των εξελίξεων, δείχνοντάς μας: πρώτον, με ποιόν τρόπο η εργάσιμη ημέρα στις πλεκτικές μηχανές και τις μηχανές λαναρίσματος μειώθηκε στις 12 ώρες από το 1833¹ δεύτερον, πώς έπειτα από μακρόχρονους αγώνες μεταξύ εργοστασιαρχών κι εργατών π η εργάσιμη ημέρα ορίστηκε επιτέλους στις 10,4 (6,5 για τα παιδιά)² και τέλος, με ποιόν τρόπο από τις αρχές του 1850 π η μια βιομηχανία μετά την άλλη υπάχθηκαν στο νόμο για τα εργοστάσια. Αυτές οι ρυθμίσεις ξεκίνησαν από την επεξεργασία του βαμβακιού (από το 1845 κιόλας), έπειτα (το 1860) συμπεριέλαβαν τη δουλειά της λεύκανσης, το 1861 τη δαντέλοποιΐα, το 1863 την κεραμοποΐα, τα εργοστάσια ταπετσαρίας, κ.λπ., και τέλος το 1867 σχεδόν όλες τις υπόλοιπες σημαντικές βιομηχανίες. Μπορεί λοιπόν να σχηματίσει κανείς μια εικόνα της σπουδαιότητας του τελευταίου νόμου, του 1867, όταν πληροφορηθεί ότι παιρέχει την προστασία και τον έλεγχο του νόμου σε ενάμισυ εκατομμύριο γυναίκες και παιδιά. Υπογραμμίζουμε με έμφαση αυτό το σημείο ειδικά, διότι δυστυχώς εδώ ακριβώς τα πράγματα είναι πολύ άσχημα στη Γερμανία και πρέπει να ευχαριστήσουμε το συγγραφέα που το πραγματεύτηκε με τόσες λεπτομέρειες, κάνοντάς το πλέον για πρώτη φορά γνωστό στο γερμανικό κοινό. Σ' αυτό θα συμφωνήσουν άλλωστε όλοι οι φίλοι της ανθρωπότητας, όποια γνώμη κι αν

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

έχουν για τις θεωρητικές προτάσεις του κ. Μαρξ.

Ο χώρος δεν μας επιτρέπει να υπεισέλθουμε σε επιπλέον σημαντικό υλικό από την ιστορία της βιομηχανίας και της γεωργίας. Πιστεύουμε όμως πως όποιος ενδιαφέρεται για την πολιτική οικονομία, την κατάσταση των εργατών, την ιστορία του πολιτισμού και την κοινωνική νομοθεσία, θα πρέπει να διαβάσει οπωσδήποτε αυτό το βιβλίο, όποιες κι αν είναι οι πεποιθήσεις του.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ
ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ, ΒΙΒΛΙΟ Ι

(1868)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
ΒΙΒΛΙΟ Ι

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑ

1.
ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ

Ο πλούτος των κοινωνιών στις οποίες επικρατεί η κεφαλαιοκρατική παραγωγή, συνίσταται σε εμπορεύματα. Το εμπόρευμα είναι ένα πράγμα που έχει αξία χρήσης. Η αξία χρήσης υπάρχει σε όλες τις μιορφές κοινωνίας, αλλά στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία είναι και ο υλικός φορέας της ανταλλακτικής αξίας.

Η ανταλλακτική αξία προϋποθέτει ένα *tertium comparationis*, με το οποίο μετριέται. Αυτό είναι η εργασία, η κοινή κοινωνική υπόσταση των ανταλλακτικών αξιών, ή ακριβέστερα ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας, που εμπεριέχεται σε αυτές.

Επειδή το εμπόρευμα είναι κάτι το διφυές –αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία–, γι' αυτό και η εργασία που εμπεριέχεται σε αυτό είναι κι αυτή διφυής:

- από τη μια μεριά, καθορισμένη παραγωγική δραστηριότητα: κλωστοϋφαντουργική εργασία, ωαττική εργασία, κ.λπ.
- η «χρήση» εργασία
- από την άλλη, απλή ανάλωση της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης, ένα σπίγμα της αφηρημένης (γενικής) εργασίας.

Η πρώτη παραγεί την αξία χρήσης, ενώ η δεύτερη την

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ανταλλακτική αξία. Μόνον η δεύτερη είναι ποσοτικά συγκρίσιμη (όπως το επιβεβαιώνουν οι διαφορές ανάμεσα στην εξειδικευμένη και την ανειδίκευτη, τη σύνθετη και την απλή εργασία).

Συνεπώς, ουσία της ανταλλακτικής αξίας είναι η αφορημένη εργασία και μάγεθός της είναι το χρονικό μέτρο της αφορημένης εργασίας.

Ας εξετάσουμε τώρα τη μορφή της ανταλλακτικής αξίας.

(ι) Χ εμπόρευμα $A = \Psi$ εμπόρευμα B .

Η αξία ενός εμπορεύματος που ενσωματώνεται στην αξία χρήστης ενός άλλου εμπορεύματος, είναι η σχετική αξία του. Έκφραση της ισοδυναμίας δύο εμπορευμάτων είναι η απλή μορφή της σχετικής αξίας. Στην παραπάνω εξίσωση το « Ψ εμπόρευμα B » είναι το *ισοδύναμο*. Σε αυτήν, το « X εμπόρευμα A » αποκτά την αξιακή του μορφή σε αντίθεση προς τη φυσική του μορφή ως εμπόρευμα, ενώ ταυτόχρονα το « Ψ εμπόρευμα B » αποκτά την ιδιότητα της άμεσης ανταλλαξιμότητας ακόμα και στη φυσική του μορφή. Η ανταλλακτική αξία εξαρτάται από την αξία χρήστης ενός εμπορεύματος με βάση καθορισμένες ιστορικές σχέσεις. Επομένως ένα εμπόρευμα δεν μπορεί να εκφράσει την ανταλλακτική αξία του σε συνάρτηση με τη δική του αξία χρήστης, αλλά μόνο σε συνάρτηση με την αξία χρήστης ενός άλλου εμπορεύματος. Μόνον η εξίσωση δυο συγκεκριμένων προϊόντων εργασίας μπορεί να φανερώσει, μέσα στη συγκεκριμένη εργασία, την αφορημένη ανθρώπινη εργασία που εμπεριέχεται και στα δύο. Με άλλα λόγια ένα εμπόρευμα δεν μπορεί να συσχετιστεί με τη συγκεκριμένη εργασία, που εμπεριέχει αυτό το ίδιο σαν απλή μορφή πραγμάτωσης της αφορημένης εργασίας πρέπει να συσχετιστεί με τη συγκεκριμένη εργασία, που εμπεριέχεται σε άλλα είδη εμπορευμάτων.

Η εξίσωση « X εμπόρευμα $A = \Psi$ εμπόρευμα B » συνεπάγεται αναγκαστικά ότι το « X εμπόρευμα A » μπορεί να εκφραστεί και σε άλλα εμπορεύματα. Άρα:

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

- (2) Χ εμπόρευμα Α = Ψ εμπόρευμα Β = Ζ εμπόρευμα Γ =
Φ εμπόρευμα Δ = Ω εμπόρευμα Ε = κ.ο.κ.

Αυτή είναι η ανεπτυγμένη σχετική μορφή της αξίας. Εδώ το «Χ εμπόρευμα Α» δεν αναφέρεται πλέον σε ένα, αλλά σε όλα τα εμπορεύματα σαν απλές μορφές έκφρασης της εργασίας που αντιπροσωπεύουν. Μια απλή αντιστροφή όμως, μας οδηγεί στην

- (3) αντίστροφη δεύτερη μορφή σχετικής εργασίας:
Ψ εμπόρευμα Β = Χ εμπόρευμα Α
Ζ εμπόρευμα Γ = Χ εμπόρευμα Α
Φ εμπόρευμα Δ = Χ εμπόρευμα Α
Ω εμπόρευμα Ε = Χ εμπόρευμα Α
κ.ο.κ.

Εδώ τα εμπορεύματα δίνονται στη γενική σχετική μορφή της αξίας, στην οποία όλα τους αποσπώνται από τις αξίες χρήσης τους κι εξισώνονται με το «Χ εμπόρευμα Α» ως υλοποίηση της αφηρημένης εργασίας. Το «Χ εμπόρευμα Α» είναι η ειδοποιός μορφή του ισοδύναμου όλων των άλλων εμπορευμάτων. Είναι το καθολικό ισοδύναμό τους. Η εργασία που υλοποιείται σε αυτό, αντιπροσωπεύει καθεαυτή την πραγμάτωση της αφηρημένης εργασίας, της εργασίας γενικά.

Τώρα ωστόσο,

- (4) κάθε εμπόρευμα της σειράς μπορεί ν' αναλάβει το ρόλο του καθολικού ισοδύναμου, ωστόσο μόνον ένα από αυτά μπορεί να το κάνει για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα· διότι, εάν όλα τα εμπορεύματα ήταν καθολικά ισοδύναμα, τότε το καθένα τους θ' απέκλειε τα υπόλοιπα από αυτό το ρόλο.

Η μορφή 3 δεν αποκτάται αντικειμενικά από το «Χ εμπόρευμα Α», αλλά από τα άλλα εμπορεύματα. Συνεπώς, ένα

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

καθορισμένο εμπόρευμα πρέπει ν' αναλάβει (για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, διότι μπορεί ν' αλλάξει) το ρόλο του καθολικού ισοδύναμου και μόνο κατ' αυτό τον τρόπο ένα εμπόρευμα γίνεται πλήρως εμπόρευμα. Αυτό το ιδιαίτερο εμπόρευμα, η φυσική μορφή του οποίου συνταυτίζεται με τη μορφή του καθολικού ισοδύναμου, είναι το **χρήμα**.

Η δυσκολία με το εμπόρευμα, όπως και με όλες τις κατηγορίες του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, είναι ότι ντύνει μ' ένα υλικό περιτύλιγμα μια σχέση μεταξύ προσώπων. Οι παραγωγοί αλληλοσυσχετίζονται διαφορετικά είδη εργασίας τους ως είδη της γενικής ανθρώπινης εργασίας, αλληλοσυσχετίζονται προϊόντα τους σαν εμπορεύματα. Αυτό μπορούν να το κάνουν μόνο με τούτη τη διαμεσολάβηση πραγμάτων. Έτσι η σχέση μεταξύ προσώπων παρουσιάζεται σαν σχέση μεταξύ πραγμάτων.

Ο χριστιανισμός, κι ιδιαίτερα ο προτεσταντισμός, είναι η δροσκεία που ταιριάζει σε μια κοινωνία στην οποία επικρατεί η εμπορευματική παραγωγή.

2. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

Ένα εμπόρευμα αποδεικνύει πως είναι εμπόρευμα όταν ανταλλάσσεται. Οι ιδιοκτήτες δύο εμπορευμάτων πρέπει να θέλουν ν' ανταλλάξουν τα επιμέρους εμπορεύματά τους. Πρέπει λοιπόν ν' αναγνωρίσουν ο ένας τον άλλον ως ατομικό ιδιοκτήτη. Αυτή η νομική σχέση, μορφή της οποίας είναι το συμβόλαιο, δεν είναι παρά μια σχέση μεταξύ βουλίσεων, η οποία αντανακλά την οικονομική σχέση. Το περιεχόμενό της δίνεται από την ίδια την οικονομική σχέση (σ. 98).

Το εμπόρευμα είναι αξία χρήστης για εκείνον που δεν είναι ιδιοκτήτης του και δεν είναι αξία χρήστης για τον ιδιοκτήτη του. Απ' όπου και η ανάγκη ανταλλαγής. Όμως ο κάθε

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

ιδιοκτήτης εμπορεύματος θέλει να λάβει σε αντάλλαγμα τις ιδιαιτερες αξίες χρήσης που έχει ανάγκη. Από την άποψη αυτή, η ανταλλαγή είναι μια ατομική διαδικασία. Από την άλλη μεριά, κάθε ιδιοκτήτης θέλει να πραγματώσει το εμπόρευμά του ως αξία, δηλαδή μέσα σε οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα, είτε το δικό του εμπόρευμα έχει αξία χρήσης για τον ιδιοκτήτη ενός άλλου εμπορεύματος, είτε όχι. Από αυτή την άποψη η ανταλλαγή αποτελεί γι' αυτόν μια γενική κοινωνική διαδικασία. Ωστόσο, μια διαδικασία δεν μπορεί να είναι την ίδια στιγμή και ατομική και γενικά κοινωνική για όλους τους ιδιοκτήτες εμπορευμάτων. Κάθε ιδιοκτήτης εμπορεύματος θεωρεί το δικό του εμπόρευμα σαν το καθολικό ισοδύναμο, ενώ όλα τ' άλλα εμπορεύματα τα θεωρεί σαν επιμέρους ισοδύναμα του δικού του. Επειδή όμως αυτό το κάνουν όλοι οι ιδιοκτήτες εμπορευμάτων, γι' αυτό κάνενα εμπόρευμα δεν είναι το καθολικό ισοδύναμο και κατά συνέπεια κανένα δεν έχει μια γενική σχετική μορφή αξίας, με την οποία όλα τα εμπορεύματα μπορούν να εξισωθούν ως αξίες και να συγκριθούν ως μεγέθη αξίας. Έτσι δεν αλληλοσχετίζονται ως εμπορεύματα αλλά σαν προϊόντα και μόνο (σ. 100).

Τα εμπορεύματα μπορούν να συσχετιστούν ως αξίες, κι επομένως ως εμπορεύματα, μόνον εφόσον συγκριθούν με κάποιο άλλο εμπόρευμα σαν καθολικό ισοδύναμο. Όμως μονάχα η κοινωνική πράξη μπορεί να μετατρέψει ένα ιδιαιτερο εμπόρευμα σε καθολικό ισοδύναμο – χρήμα.

Η εγγενής αντίφαση ενός εμπορεύματος ως άμεση ενότητα αξίας χρήσης κι ανταλλακτικής αξίας, ως προϊόν μιας χρήσιμης ατομικής εργασίας και σαν άμεση κοινωνική υλοποίηση της αφροδιμένης ανθρώπινης εργασίας ... αυτή η αντίφαση δεν πυρχάζει, ούτε σταματάει, ώσπου να πετύχει το διχασμό του εμπορεύματος σε εμπόρευμα και χρήμα (σ. 101).

Εφόσον όλα τ' άλλα εμπορεύματα δεν είναι παρά επιμέρους ισοδύναμα του χρήματος κι εφόσον το χρήμα είναι το καθολικό τους ισοδύναμο, όλα τα εμπορεύματα συσχετίζονται με το χρήμα ως επιμέρους εμπορεύματα προς το καθο-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

λικό εμπόρευμα (σ. 103). Η διαδικασία της ανταλλαγής που μετατρέπει το εμπόρευμα σε χρήμα, δεν δίνει στο εμπόρευμα την αξία του αλλά την ειδική αξιακή μορφή του (σ. 104). Φετιχισμός (πίστη στην υπερφυσική δύναμη των αντικειμένων): δημιουργείται η εντύπωση πως ένα εμπόρευμα μετατρέπεται σε χρήμα όχι απλώς και μόνον επειδή όλα τ' άλλα εμπορεύματα εκφράζουν τις αξίες τους σε αυτό, αλλά ότι, αντίστροφα, επειδή είναι χρήμα γι' αυτό κι όλα τ' άλλα εμπορεύματα εκφράζουν τις αξίες τους σε αυτό.

I. Το χρήμα, ή η κυκλοφορία των εμπορευμάτων

A. ΤΟ ΜΕΤΡΟ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ (έστω ότι χρυσός = χρήμα)

Το χρήμα, ως μέτρο της αξίας, είναι η αναγκαία μορφή με την οποία φανερώνεται το μέτρο της αξίας που εμπεριέχεται στα εμπορεύματα, δηλαδή ο χρόνος εργασίας. Η απλή, σχετική έκφραση της αξίας των εμπορευμάτων σε χρήμα, X εμπόρευμα $A = \Psi$ χρήμα, είναι η τιμή τους (σ. 107–108).

Η τιμή ενός εμπορεύματος, η χρηματική μορφή του, εκφράζεται σε φανταστικό χρήμα. Επομένως το χρήμα είναι μόνο ιδεατά το μέτρο των αξιών (σ. 109).

Από τη στιγμή που συντελείται η μετατροπή της αξίας σε τιμή, γίνεται τεχνικά αναγκαίο ν' αναπτυχθεί παραπέρα το μέτρο των αξιών, με τη μορφή μιας σταθεράς των τιμών– μ' άλλα λόγια, να καθοριστεί μια πάγια ποσότητα χρυσού, με την οποία μετριούνται οι διαιροφετικές ποσότητες. Αυτή η σταθερά διαφέρει τελείως από το μέτρο των αξιών, που αυτό καθαυτό εξαρτάται από την αξία του χρυσού, η οποία είναι επουσιώδης για τη σταθερά των τιμών. (σ. 110–111).

Από τη στιγμή που οι τιμές εκφράζονται με λογιστικά ονόματα του χρυσού, το χρήμα χρησιμεύει σαν υπολογιστικό χρήμα.

Η τιμή, ως εκθέτης του μεγέθους της αξίας ενός εμπορεύματος, είναι και ο εκθέτης του λόγου [ratio] ανταλλαγής του

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

προς το χρήμα. Αυτό όμως δεν συνεπάγεται το αντίστροφο, δηλαδή ότι ο εκθέτης του λόγου ανταλλαγής του προς το χρήμα είναι και ο εκθέτης του μεγέθους της αξίας του. Αν δεχτούμε πως οι περιστάσεις επιτρέπουν ή επιβάλλουν την πώληση ενός εμπορεύματος πάνω ή κάτω από την τιμή του, τότε αυτές οι τιμές πώλησης δεν αντιστοιχούν στην αξία του. Ωστόσο είναι τιμές του εμπορεύματος αυτού, επειδή είναι:

1. η χρηματική αξιακή μορφή του, και
2. εκθέτες του λόγου ανταλλαγής του προς το χρήμα.

Συνεπώς η δυνατότητα ποσοτικών ασυμφωνιών μεταξύ της τιμής και του μεγέθους της αξίας είναι δεδομένη μέσα στην ίδια τη μορφή της τιμής. Δεν πρόκειται για κάποιο ελάττωμα αυτής της μορφής. Αντίθετα, είναι η μορφή που ταιριάζει σ' ένα τρόπο παραγωγής, στον οποίον ο κανόνας επιβάλλεται σαν τυφλός νόμος ενός μέσου όρου ανωμαλιών. Παρ' όλα αυτά η μορφή-τιμή μπορεί να εμπεριέχει και μια ποιοτική αντίφαση, σε σημείο που η τιμή παύει γενικά να είναι έκφραση της αξίας... Η συνείδηση, η υπόληψη, κ.ο.κ., μπορούν να πάρουν τη μορφή εμπορευμάτων μέσω της τιμής τους (σ. 115).

Η μέτρηση των αξιών σε χρήμα, η μορφή-τιμή, συνεπάγεται την αναγκαιότητα της εκποίησης. Η ιδεώδης διατίμηση συνεπάγεται το πραγματικό ξεπούλημα. Άρα: κυκλοφορία.

B. ΤΟ ΜΕΣΟΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

α) Η μεταμόρφωση των εμπορευμάτων

Απλή μορφή: E-X-E (εμπόρευμα-χρήμα-εμπόρευμα).

Υλικό περιεχόμενό της: E = E. Εκποίηση της ανταλλακτικής αξίας και οικειοποίηση της αξίας χρήσης.

Α. Πρώτη φάση: E-X = πώληση, για την οποία απαιτούνται δύο πρόσωπα, συνεπώς πιθανότητα αποτυχίας, δηλαδή πώ-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ληστικές κάτω από την αξία, ή ακόμα και κάτω από το κόστος παραγωγής αν αλλάζει η κοινωνική αξία του εμπορεύματος.

«Ο καταμερισμός της εργασίας μετατρέπει το προϊόν της εργασίας σε εμπόρευμα κι έτσι καθιστά αναγκαία την παραπέδρα μετατροπή του σε χρήμα».

Την ίδια στιγμή αφίνει ολότελα στο έλεος του τυχαίου την επιτυχία ή την αποτυχία αυτής της μετουσίωσης (σ. 120). Αν όμως θεωρήσουμε αυτό το φαινόμενο στην καθαρή του μορφή, τότε η διαδικασία Ε-Χ προϋποθέτει πως ο κάτοχος του χρήματος (εκτός κι αν είναι παραγωγός χρυσού) έχει προηγουμένως αποκτήσει το χρήμα του μέσ' από την ανταλλαγή με άλλα εμπορεύματα. Επομένως, αντίστροφα: η Ε-Χ δεν είναι μόνο Χ-Ε για τον αγοραστή ο ίδιος ο κάτοχος του χρήματος πρέπει να έχει κάνει προηγουμένως μια αγορά, κλπ. Το αποτέλεσμα είναι ότι έχουμε μια ατέρμονη αλυσσίδα από αγοραπωλησίες.

Β. Το ίδιο συμβαίνει και στη δεύτερη φάση, Χ-Ε. Δηλαδή μια αγορά, που είναι ταυτόχρονα πώληση για την άλλη πλευρά της διαδικασίας ανταλλαγής.

Γ. Επομένως η συνολική διαδικασία είναι ένα κύκλωμα αγορών και πωλήσεων. Κυκλοφορία εμπορευμάτων. Διαφέρει εντελώς από την άμεση ανταλλαγή προϊόντων. Πρώτον, διαρρογγύνει τους ατομικούς και τοπικούς φραγμούς της άμεσης ανταλλαγής προϊόντων κι έτσι επιτρέπει το μεταβολισμό της ανθρώπινης εργασίας. Από την άλλη, γίνεται κιόλας φανερό πως η συνολική διαδικασία εξαρτάται από κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες αναπτύσσονται αυθόρυμπτα κι είναι ανεξάρτητες από τα δρώντα υποκείμενα (σ. 125). Η απλή ανταλλαγή εξαντλείται σε μια πράξη ανταλλαγής, όπου ο καθένας ανταλλάσσει μη-αξία χρήσης με αξία χρήσης. Η κυκλοφορία συνεχίζει ανεξάντλητη (σ. 126).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Να τι λέει το λαθεμένο οικονομικό δόγμα: η κυκλοφορία των εμπορευμάτων προϋποθέτει οπωσδήποτε την ισορροπία μεταξύ αγορών και πωλήσεων, επειδή κάθε αγορά είναι πώληση και το αντίστροφο – λες κι ο κάθε πωλητής κουβαλάει μαζί του στην αγορά και τον αγοραστή του.

- (1) Η αγορά και η πώληση είναι, από τη μια μεριά, μια και μόνι μπράχη μεταξύ δυο προσώπων, που αντιτίθενται διαμετρικά το ένα στο άλλο (οι πόλοι αυτής της αντίθεσης είναι τα δυο άκρα του άξονα μιας σφαίρας): από την άλλη μεριά, είναι δυο διαμετρικά αντίθετες πράξεις του ίδιου προσώπου. Επομένως η ταυτότητα μεταξύ αγορών και πωλήσεων συνεπάγεται ότι το εμπόρευμα είναι άχρηστο όσο δεν πωλείται, πράγμα που μπορεί κάλλιστα να συμβεί.
- (2) Παρόμοια η Ε-Χ, ως μερική διαδικασία, είναι μια ανέξαρτη διαδικασία και συνεπάγεται ότι ο κάτοχος του χρήματος μπορεί να διαλέξει πότε θα επανεπενδύσει το χρήμα του σ' ένα εμπόρευμα. Μπορεί και να περιμένει.

Ακριβώς εξαιτίας της ανεξαρτησίας αυτών των διαδικασιών, η εσωτερική ενότητα της αυτοτελούς διαδικασίας Ε-Χ και Χ-Ε κινείται μέσα σ' εξωτερικές αντιθέσεις. Όταν αυτές οι αλληλοεξαρτώμενες διαδικασίες φτάσουν σ' ένα ορισμένο όριο ανεξαρτησίας, τότε η ενότητά τους πέφτει σε κρίση. Συνεπώς η δυνατότητα της κρίσης εμπεριέχεται στην ίδια τη διαδικασία.

Επειδή το χρήμα διαμεσολαβεί την κυκλοφορία των εμπορευμάτων, γι' αυτό είναι το μέσον της κυκλοφορίας.

β) Η κυκλοφορία του χρήματος

Το χρήμα είναι το μέσο με το οποίο κάθε ιδιαίτερο εμπόρευμα εισέρχεται στην κυκλοφορία κι εξέρχεται από αυτήν.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Γι' αυτό και παραμένει πάντοτε ο εαυτός του. Παρ' όλο λοιπόν που η κυκλοφορία του χρήματος δεν είναι παρά έκφραση της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, η κυκλοφορία των εμπορευμάτων εμφανίζεται σαν να είναι το αποτέλεσμα της κυκλοφορίας του χρήματος. Από τη στιγμή που το χρήμα παραμένει πάντοτε μέσα στη σφαίρα της κυκλοφορίας, υπαίνει το ερώτημα: με ποιόν τρόπο είναι παρόν το χρήμα μέσα σ' αυτήν;

Η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί, καθορίζεται από το άθροισμα των τιμών των εμπορευμάτων (η αξία-χρήμα παραμένει η ίδια). Το άθροισμα αυτό καθορίζεται από την ποσότητα των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν. Αν υποθέσουμε πως είναι δεδομένη, αυτή η ποσότητα εμπορευμάτων, τότε η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί ακολουθεί τις διακυμάνσεις των τιμών των εμπορευμάτων. Τώρα, εφόσον το ίδιο νόμισμα μεσολαβεί πάντοτε σ' έναν αριθμό διαδοχικών-συναλλαγών σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, γι' αυτό το χρονικό διάστημα έχουμε:

άθροισμα των τιμών των
εμπορευμάτων

—————
αριθμός των γύρων των
οικόνυμων χρηματικών μο-
νάδων

= μάζα του χρήματος που
κυκλοφορεί ως μέσον κυ-
κλοφορίας (σ. 132).

Επομένως το τραπεζογραμμάτιο μπορεί να εκτοπίσει το χρήμα-χρυσό από την κυκλοφορία, εάν εισαχθεί σε μια κορεσμένη κυκλοφορία.

Επειδή η κυκλοφορία του χρήματος απλώς αντανακλά τη διαδικασία της εμπορευματικής κυκλοφορίας, η ταχύτητά της αντανακλά την ταχύτητα της αλλαγής στη μορφή των εμπορευμάτων, τη στασιμότητά της, το χωρισμό της αγοράς από την πώληση, τη στασιμότητα του κοινωνικού μεταβολισμού. Φυσικά η ίδια η κυκλοφορία δεν μπορεί να μας δείξει

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

από πού προέρχεται αυτή η στασιμότητα. Μας φανερώνει μόνο την ύπαρξη αυτού του φαινομένου. Οι φίλισταίοι¹ το αποδίδουν σε μια ανεπαρκή ποσότητα του μέσου κυκλοφορίας (σ. 133).

Άρα:

- (1) Αν οι τιμές των εμπορευμάτων παραμένουν σταθερές, τότε η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί αυξάνεται όταν αυξάνεται η μάζα των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν, ή όταν επιβραδύνεται η κυκλοφορία του χρήματος και αντίστροφα, μειώνεται.
- (2) Σε μια γενική άνοδο των τιμών των εμπορευμάτων, η ποσότητα του χρήματος που κυκλοφορεί παραμένει σταθερή εάν η μάζα των εμπορευμάτων μειώνεται, ή αν αυξάνεται η ταχύτητα της κυκλοφορίας στο ίδιο ποσοστό.
- (3) Σε μια γενική πτώση των τιμών των εμπορευμάτων, ισχύει το αντίστροφο του σημείου 2.

Σε γενικές γραμμές υπάρχει ένας ικανοποιητικός σταθερός μέσος όρος, από τον οποίο αξιοσημείωτες αποκλίσεις επέρχονται σχεδόν αποκλειστικά ως αποτέλεσμα κρίσεων.

γ) Το νόμισμα. Τα σύμβολα της αξίας.

Η σταθερά των τιμών καθορίζεται από το κράτος, καθώς επίσης και η ονομασία του συγκεκριμένου τεμαχίου χρυσού νομίσματος και η κοπή του.

Στην παγκόσμια αγορά, οι αντίστοιχες εθνικές φόρμες νομισμάτων εκτοπίζονται πάλι (το κρατικό κέρδος από την κοπή νομισμάτων παραβλέπεται εδώ), έτσι ώστε το νόμι-

¹ Με τον όρο αυτό, ο Μαρκς κι ο Ένγκελς εννοούν τους ανθρώπους που έχουν μια χοντροκομμένη και χυδαία υλιστική αντίληψη των πραγμάτων [σ.τ.μ.].

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

σμα και η ράβδος χρυσού- απ' όπου έχει κοπεί το νόμισμα να διαφέρουν μόνο στη μορφή. Όμως το νόμισμα φθείρεται κατά την κυκλοφορία και ο χρυσός, ως μέσον κυκλοφορίας, αποκλίνει από το χρυσό ως σταθερά των τιμών. Το νόμισμα γίνεται όλο και περισσότερο ένα σύμβολο του πραγματικού περιεχομένου του.

Έτσι υποβόσκει εδώ η δυνατότητα αντικατάστασης του μεταλλικού χρήματος από διάφορες μάρκες, ή σύμβολα. Οπότε:

- (1) μικρά χάλκινα νομίσματα κι ασημένια κέρματα· ή μόνιμη αντικατάσταση του πραγματικού χρυσού χρήματος από αυτά προλαμβάνεται με τον περιορισμό της ποσότητάς τους, που επιτρέπεται να γίνεται δεκτή στις πληρωμές αντί του χρυσού. Το μεταλλικό περιεχόμενό τους καθορίζεται εντελώς αυθαίρετα δια νόμου κι έτσι η νομισματική λειτουργία τους ανεξαρτητοποιείται από την αξία τους. Έτσι γίνεται δυνατό το επόμενο βήμα, η εγκατάλειψη των ασήμαντων συμβόλων:
- (2) τραπέζιογραμμάτια, δηλαδή χάρτινο χρήμα, που εκδίδεται από το κράτος με αναγκαστική κυκλοφορία (εδώ δεν θα συζητήσουμε ακόμα το πιστωτικό χρήμα).

Μέχρι στιγμής το χάρτινο χρήμα υπακούει στους νόμους της χρηματικής κυκλοφορίας, εφόσον πράγματι κυκλοφορεί στη θέση του χρυσού χρήματος. Αντικείμενο ενός ειδικού νόμου μπορεί να γίνει μόνον η αναλογία στην οποία το χάρτινο χρήμα αντικαθιστά το χρυσό: η έκδοση του χαρτονομίσματος πρέπει να περιορίζεται στην ποσότητα στην οποία θα έπρεπε να κυκλοφορεί πραγματικά ο χρυσός, τον οποίο αντιπροσωπεύει. Ο βαθμός κορεσμού της κυκλοφορίας κυμαίνεται, ποτέ όμως δεν πέφτει κάτω από ένα ελάχιστο όριο, που παντού καθορίζεται εμπειρικά. Αυτό το ελάχιστο χαρτονομίσματος μπορεί να εκδοθεί. Αν εκδοθεί περισσότερο από το ελάχιστο όριο, τότε ένα ποσοστό του αχρηστεύεται αμέσως μόλις ο βαθμός κορεσμού πέσει στο όριο. Σ' αυτή την περίπτωση το συνολικό ποσό του χάρτινου χρήματος

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

μέσα στον κόσμο του εμπορεύματος αντιπροσωπεύει μόνο την ποσότητα χρυσού, που καθορίζεται από τους εσωτερικούς νόμους αυτού του κόσμου, κι επομένως μόνο αυτή η ποσότητα είναι αντιπροσωπεύσιμη. Επομένως, αν το ποσό του χάρτινου χρήματος αντιπροσωπεύει το διπλάσιο από το ποσό του χρυσού που μπορεί ν' απορροφηθεί, τότε το κάθε χαρτονόμισμα χάνει τη μισή από την ονομαστική του αξία. Είναι σαν να έχει αλλάξει ο ίδιος ο χρυσός στη λειτουργία του ως μέτρο των τιμών, στην αξία του (σ. 140-141).

Γ. ΤΟ ΧΡΗΜΑ

α) Ο θησαυρισμός

Από τις απαρχές της ανάπτυξης της εμπορευματικής κυκλοφορίας γεννιέται στους ανθρώπους η ανάγκη και το πάθος ν' σιγουρέψουν το προϊόν της διαδικασίας Ε-Χ, δηλαδή το χρήμα. Αυτή η αλλοιγή μορφής, από απλή μεσολάβηση στην ανταλλαγή της ύλης, γίνεται αυτοσκοπός. Το χρήμα απολιθώνεται σαν θησαυρός κι ο πωλητής εμπορευμάτων γίνεται θησαυριστής (σ. 143).

Αυτή η μορφή κυριαρχούσε ακριβώς στις αρχές της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Ασία. Με την παραπέδα ανάπτυξη της εμπορευματικής κυκλοφορίας, κάθε παραγωγός εμπορευμάτων πρέπει να εξασφαλίσει για τον εαυτό του το *perus rerum*, το χρηματικό «κοινωνικό εχέγγυο». Έτσι παντού συσσωρεύονται θησαυροί. Η ανάπτυξη της εμπορευματικής κυκλοφορίας αυξάνει την ισχύ του χρήματος, της απόλυτα κοινωνικής μορφής πλούτου που είναι πάντοτε άμεσα διαθέσιμος (σ. 144). Ο πόθος του θησαυρισμού είναι από τη φύση του απεριόριστος. Ποιοτικά, ή σε συνάρτηση με τη μορφή του, το χρήμα είναι άνευ ορίων –δηλαδή ο καθολικός εκπρόσωπος του υλικού πλούτου– σπάει όλους τους φραγμούς, διότι είναι άμεσα μετατρέψιμο σε οποιοδήποτε εμπόρευμα.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Ποσοτικά όμως, κάθε πραγματικό ποσό χρήματος είναι περιορισμένο κι έτσι έχει περιορισμένη αποτελεσματικότητα ως μέσον αγοραπωλησίας. Αυτή η αντίφαση κάνει την αποδημαύριση ένα πραγματικά σισσύφειο (μάταιο) έργο συσσώρευσης.

Άλλωστε η συσσώρευση φύλλων χρυσού κι ασημιού δημιουργεί τόσο μια νέα αγορά γι' αυτά τα μέταλλα, όσο και μια λανθάνουσα πηγή χρήματος.

Με δεδομένες τις ακατάπαυστες διακυμάνσεις του βαθμού κορεσμού της εμπορευματικής κυκλοφορίας, ο θησαυρισμός χρησιμεύει σαν αποχετευτικός ή παροχετευτικός αγωγός του χρήματος που κυκλοφορεί (σ. 147).

β) Το μέσον πληρωμής

Με την ανάπτυξη της εμπορευματικής κυκλοφορίας εμφανίζονται νέες συνθήκες. Η εκποίηση ενός εμπορεύματος μπορεί να χωριστεί χρονικά από την πραγμάτωση της τιμής του. Τα εμπορεύματα απαιτούν διαφορετικά χρονικά διαστήματα για να παραχθούν· παράγονται σε διαφορετικές εποχές ορισμένα πρέπει να αποσταλούν σε μακρινές αγορές, κ.ο.κ. Συνεπώς ο Α μπορεί να γίνει πωλητής πρων ο Β είναι σε θέση να πληρώσει. Η πρακτική διαμορφώνει τις συνθήκες πληρωμής ως εξής: ο Α γίνεται πιστωτής κι ο Β οφειλέτης. Το χρήμα γίνεται μέσον πληρωμής. Έτσι η σχέση μεταξύ πιστωτή και οφειλέτη γίνεται άμεσα πιο ανταγωνιστική. (Αυτό μπορεί να συμβεί ανεξάρτητα από την εμπορευματική κυκλοφορία – π.χ. στην Αρχαιότητα και το Μεσαίωνα). (σ. 148).

Σ' αυτή τη σχέση το χρήμα λειτουργεί:

- (1) ως μέτρο της αξίας για τον καθορισμό της τιμής πώλησης του εμπορεύματος.
- (2) ως ένα ιδεατό μέσον αγοράς.

Στη μορφή του θησαυρού, το χρήμα αποσύρεται από την κυκλοφορία. Όταν όμως το χρήμα είναι μέσον πληρωμής,

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

τότε μπαίνει μεν σε κυκλοφορία αλλά μόνον αφού προηγουμένως το εμπόρευμα έχει βγει από αυτήν. Ο οφειλέτης αγοραστής πουλάει ώστε να μπορεί να πληρώσει, ειδεμήν η περιουσία του βγαίνει σε πλειστηριασμό. Να με ποιόν τρόπο το χρήμα γίνεται αυτοσκοπός της πώλησης μέσ' από μια κοινωνική ανάγκη, που ξεπηδάει από τις σχέσεις της ίδιας της διαδικασίας κυκλοφορίας (σ. 149).

Το γεγονός ότι οι αγορές κι οι πωλήσεις δεν λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα, αφ' ενός μεν δημιουργεί τη λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμής κι αφ' ετέρου παράγει μια οικονομία του μέσου κυκλοφορίας, με τις πληρωμές να συγκεντρώνονται σ' ένα καθορισμένο μέρος. Οι *virements* [μεταβιβάσεις χρεών από τον ένα λογαριασμό στον άλλο] στη μεσαιωνική Λυών – ένα είδος γραφείου συμψηφιστικών εκκαθαρίσεων, όπου πληρώνεται μόνον ένας καθαρός μέσος όρος των αμοιβαίων απαιτήσεων (σ. 150).

Όταν συμψηφίζονται οι πληρωμές, το χρήμα λειτουργεί ιδεατά και μόνο: σαν λογιστικό χρήμα ή σαν μέτρο των αξιών. Όταν πρέπει να γίνουν πραγματικές πληρωμές, τότε το χρήμα δεν εμφανίζεται σαν ένα μέσον κυκλοφορίας, σαν μια παροδική και μεσάζουσα μορφή του μεταβολισμού, αλλά σαν η ατομική ενσάρκωση της κοινωνικής εργασίας, σαν η αυτοελής ύπαρξη της ανταλλακτικής αξίας, σαν το απόλυτο εμπόρευμα. Αυτή η άμεση αντίφαση ξεπάίει τη στιγμή εκείνη των κρίσεων παραγωγής και εμπορίου, που ονομάζεται νομισματική κρίση. Η νομισματική κρίση επέρχεται μόνον εκεί όπου έχει αναπτυχθεί πλήρως τόσο η αλυσσίδα των διαδοχικών πληρωμών, όσο κι ένα τεχνητό σύστημα συμψηφισμού τους. Όταν παρουσιάζονται γενικότερες διαταραχές αυτού του μπχανισμού, απ' όπου κι αν προέρχονται, τότε το χρήμα μετατρέπεται ξαφνικά και άμεσα από την απλώς ιδεατή μορφή του λογιστικού χρήματος σε μετρητό χρήμα. Τα βέβηλα εμπορεύματα δεν μπορούν πλέον να το αντικαταστήσουν (σ. 151).

Το πιστωτικό χρήμα ξεπηδάει από τη λειτουργία του χρή-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ματος ως μέσου πληρωμής· οι χρεωστικές αποδείξεις κυκλοφορούν με τη σειρά τους, προκειμένου να μεταβιβάσουν τα χρέη σε άλλους. Μαζί με το πιστωτικό σύστημα επεκτείνεται κι η λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμής. Ως μέσον πληρωμής, το χρήμα αποκτά τις δικές του μορφές ύπαρξης, με τις οποίες καταλαμβάνει τη σφαίρα των μεγάλης κλίμακας εμπορικών συναλλαγών, ενώ το νόμισμα απωθείται κυρίως στη σφαίρα του λιανικού εμπορίου (σ. 152).

Όταν η εμπορευματική παραγωγή φτάσει σ' ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης και δύκου, τότε η λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμής επεκτείνεται πέρα από τη σφαίρα της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Γίνεται το καθολικό εμπόρευμα των συμβολαίων. Οι γαιοπρόσοδοι, οι φόροι και τα παρόμοια μεταχηματίζονται από πληρωμές σε είδος, σε πληρωμές σε χρήμα. Βλ. τη Γαλλία την εποχή του Λουδοβίκου του ΙΔ' (Boisguillebert και Vauban). Από την άλλη μεριά, βλ. Ασία, Τουρκία, Ιαπωνία, κ.λπ. (σ. 153).

Η εξέλιξη του χρήματος ως μέσου πληρωμής κάνει απαραίτητη τη συσσώρευση χρήματος, ώστε να πληρωθούν οι ληξιπρόθεσμες οφειλές. Ο θησαυρισμός εξαφανίστηκε ως αυτοτελής μορφή πλουτισμού μόλις αναπτύχθηκε περισσότερο ποινωνία και τώρα επανεμφανίζεται με τη μορφή των αποθεματικών σε μέσα πληρωμής (σ. 155).

γ) Το παγκόσμιο χρήμα

Στο παγκόσμιο εμπόριο αποσύρονται οι τοπικές μορφές του νομίσματος (κέρματα και χαρτονόμισμα) και μόνον οι ράβδοι ευγενών μετάλλων ισχύουν ως παγκόσμιο χρήμα. Μόνο στην παγκόσμια αγορά το χρήμα λειτουργεί σε όλη την έκταση ως το εμπόρευμα εκείνο, που η φυσική μορφή του είναι ταυτόχρονα και η άμεση κοινωνική ενσάρκωση της αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας. Εδώ ο τρόπος ύπαρξης του αντιστοιχεί στην έννοια του (σ. 155).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ
ΣΕ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1.
Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Αφετηρία του κεφαλαίου είναι η κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Επομένως η παραγωγή των εμπορευμάτων, η εμπορευματική κυκλοφορία και η ανεπτυγμένη μορφή της, το εμπόριο, αποτελούν πάντοτε τις θεμελιακές ιστορικές προϋποθέσεις για τη γένεση του κεφαλαίου. Η σύγχρονη ιστορία του κεφαλαίου χρονολογείται από τη δημιουργία του σύγχρονου παγκόσμιου εμπορίου και της παγκόσμιας αγοράς κατά το 16ο αιώνα (σ. 159).

Αν εξετάσουμε μόνο τις οικονομικές μορφές που παράγονται από την εμπορευματική κυκλοφορία, θα δούμε ότι τελικό προϊόν τους είναι το χρήμα κι ότι το χρήμα είναι η πρώτη μορφή με την οποία εμφανίζεται το κεφάλαιο. Ιστορικά το κεφάλαιο αντικρύζει παντού πρώτα τη γαιοκτησία σαν χρηματική περιουσία, το εμπορικό και το τοκογλυφικό κεφάλαιο. Ακόμα και σήμερα κάθε νέο κεφάλαιο έρχεται στο προσκήνιο πρώτα με τη μορφή χρήματος, σαν χρήμα που μέσ' από καθορισμένες διαδικασίες θα μετατραπεί σε κεφάλαιο.

Το χρήμα ως χρήμα και το χρήμα ως κεφάλαιο διαφέρουν μεταξύ τους, πριν απ' όλα έστω και μόνον από τη διαφορετική μορφή με την οποία κυκλοφορούν. Κατά τη διαδικασία

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΔΣ

Ε-Χ-Ε εμφανίζεται και η μορφή Χ-Ε-Χ, δηλαδή αγοράζω για να πουλήσω. Το χρήμα που περιγράφει αυτή τη μορφή κυκλοφορίας, γίνεται κεφάλαιο καθώς κυκλοφορεί και είναι ήδη κεφάλαιο από τον ίδιο του τον προορισμό.

Το αποτέλεσμα της Χ-Ε-Χ είναι Χ-Χ, η έμμεση ανταλλαγή χρήματος με χρήμα. Αγοράζω βαμβάκι προς 100€ και το πουλώ για 110€. Τελικά, έχω ανταλλάξει τις 100€ με 110, χρήμα με χρήμα.

Η διαδικασία αυτή δεν θα είχε νόημα αν απέφερε τελικά την ίδια χρηματική αξία με την αρχική (100€ από τις 100). Κι όμως, είτε ο έμπορος βγάλει 100, ή 110, είτε απλώς 50€ για τις 100€ τις οποίες επένδυσε, το χρήμα του διέγραψε μια ιδιαίτερη κίνηση, την Ε-Χ-Ε, που διαφέρει εντελώς από εκείνη της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Θ' ανακαλύψουμε τις διαφορές περιεχομένου αν εξετάσουμε τις διαφορές μορφής μεταξύ της κίνησης [Χ-Ε-Χ] και της Ε-Χ-Ε.

Αν πάρουμε χωριστά τις δύο φάσεις της διαδικασίας, θα δούμε ότι είναι ίδιες με την Ε-Χ-Ε. Υπάρχει όμως μεγάλη διαφορά στη συνολική διαδικασία. Στην Ε-Χ-Ε το χρήμα αποτελεί το μεσάζοντα, ενώ το εμπόρευμα είναι η αφετηρία και το τέρμα. Στην Χ-Ε-Χ το εμπόρευμα είναι ο μεσάζοντας, ενώ το χρήμα είναι η αφετηρία και το τέρμα. Στην Ε-Χ-Ε το χρήμα ξοδεύεται μια και καλή, ενώ στην Χ-Ε-Χ το χρήμα επενδύεται για ν' αποφέρει χρήμα. Επιστρέφει δηλαδή εκεί απ' όπου ξεκίνησε. Επομένως έχουμε κιόλας εδώ μια χειροπιαστή διαφορά ανάμεσα στην κυκλοφορία του χρήματος ως χρήμα και του χρήματος σαν κεφάλαιο.

Στην Ε-Χ-Ε το χρήμα μπορεί να επιστρέψει στην αφετηρία του μόνο μέσ' από την επανάληψη όλης της διαδικασίας, μέσ' από την πώληση νέου εμπορεύματος. Η επανακυκλοφορία του χρήματος είναι λοιπόν, εδώ, ανεξάρτητη από την ίδια τη διαδικασία. Απεναντίας στην Χ-Ε-Χ, η επανακυκλοφορία του χρήματος καθορίζεται από το πώς ξοδεύτηκε μέσα στην ίδια τη δομή της διαδικασίας, η οποία μένει μετέωρη αν αποτύχει η επανακυκλοφορία (σ. 162).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Ύστατος σκοπός της E-X-E είναι η αξία χρήστης, ενώ της X-E-X η ίδια η ανταλλακτική αξία.

Στην E-X-E, και τα δυο άκρα έχουν την ίδια οικονομική μορφή. Και τα δυο είναι εμπόρευμα και μάλιστα ίσης αξίας. Ταυτόχρονα όμως είναι ποιοτικά διαφορετικές αξίες χρήστης κι αυτή η διαδικασία έχει ως περιεχόμενο τον κοινωνικό μεταβολισμό. Στην X-E-X η όλη διεργασία μοιάζει με μια πρώτη ματιά ταυτολογική κι άσκοπη. Μοιάζει παράλογο το ν' ανταλλάξει κανείς 100€ με 100\$ και μάλιστα έμμεσα. Ένα ποσό χρήματος διαφέρει από ένα άλλο ποσό χρήματος μόνο κατά το μέγεθός του. Επομένως η X-E-X αποκτά το νόημα της μόνο μέσ' από μια ποσοτική διαφορά μεταξύ των δύο άκρων. Το χρήμα που βγαίνει έξω από την κυκλοφορία είναι περισσότερο από εκείνο που μπαίνει σ' αυτήν. Το βαμβάκι που αγοράστηκε για 100\$, πουλήθηκε ας πούμε προς 100+10. Επομένως η διαδικασία ακολουθεί τον τύπο X-E-X', όπου $X'=X+\Delta X$ (το σύμβολο Δ παριστάνει τη διαφορά, την αλλαγή ποσού). Αυτό το ΔX , αυτή η προσαύξηση, είναι η υπεραξία. Η αξία που επενδύεται αρχικά, όχι μόνο διατηρείται απόφια κατά την κυκλοφορία, αλλά και προσθέτει στον εαυτό της μια υπεραξία, αυτο-επαυξάνεται. Αυτή εδώ η κίνηση μετατρέπει το χρήμα σε κεφάλαιο.

Στη διαδικασία E-X-E μπορεί επίσης να υπάρξει διαφορά αξίας μεταξύ των δυο άκρων, αλλά είναι εντελώς τυχαία σ' αυτή τη μορφή κυκλοφορίας και η E-X-E δεν χάνει το νόημά της όταν τα άκρα είναι ίσα. Αντίθετα, τούτη είναι μάλλον η αναγκαία συνθήκη για την κανονική εξέλιξή της.

Η επανάληψη της διαδικασίας E-X-E ρυθμίζεται από έναν ύστατο στόχο, που βρίσκεται έξω από αυτήν: την κατανάλωση, την ικανοποίηση καθορισμένων αναγκών. Απεναντίας στην X-E-X, αφετηρία και τέρμα ταυτίζονται, είναι το χρήμα, κι αυτό το γεγονός κάνει αυτή τη διαδικασία ατέρμονη. Είναι αλήθεια πως το $X+\Delta X$ διαφέρει ποσοτικά από το X , αλλά κι αυτό δεν είναι παρά ένα ορισμένο ποσό χρήματος. Αν ξοδευτεί, δεν θα είναι πλέον κεφάλαιο. Αν βγει έξω από

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

την κυκλοφορία, τότε θα παραμείνει στάσιμο σαν θησαυρός. Από τη στιγμή που είναι δεδομένη η ανάγκη επαύξησης της αξίας, αυτή η ανάγκη ισχύει τόσο για το X' όσο και για το X. Η κίνηση του κεφαλαίου δεν γνωρίζει λοιπόν κανένα φραγμό, διότι ο στόχος της δεν επιτυγχάνεται ούτε στο τέλος της, ούτε και στην αρχή της (σ. 164-165). Ο ιδιοκτήτης του χρήματος γίνεται κεφαλαιοκράτης ως εκπρόσωπος αυτής της διαδικασίας.

Ενώ κατά την εμπορευματική κυκλοφορία η ανταλλακτική αξία αποκτά το πολύ πολύ μια μορφή ανεξάρτητη από την αξία χρήστης των εμπορευμάτων, εδώ εκδηλώνεται ξαφνικά σαν μια υπόσταση που κινείται κι αναπτύσσεται από μόνη της, και για την οποία το εμπόρευμα και το χρήμα αποτελούν απλές μορφές. Επιπλέον, η αρχική αξία διαφοροποιείται από τον εαυτό της ως υπεραξία. Γίνεται κινούμενο χρήμα και, ως κινούμενο χρήμα, γίνεται κεφάλαιο (σ. 168).

Η διαδικασία X-E-X' εμφανίζεται πράγματι σαν μια μορφή που χαρακτηρίζει ειδικά το εμπορικό κεφάλαιο και μόνο. Άλλα και το βιομηχανικό κεφάλαιο είναι χρήμα που μετατρέπεται σ' εμπορεύματα, τα οποία με την πώλησή τους ξαναμετατρέπονται σε περισσότερο χρήμα. Οι όποιες πράξεις συντελούνται έξω από τη σφαίρα της κυκλοφορίας μεταξύ αγοράς και πώλησης, δεν αλλάζουν τίποτε σ' αυτό το γεγονός. Τέλος, στο τοκοφόρο κεφάλαιο η διαδικασία εμφανίζεται σαν X-X' χωρίς καμμιά μεσολάβηση, σαν μια αξία που είναι, τρόπος του λέγειν, μεγαλύτερη από τον εαυτό της (σ. 168).

2. ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Η μορφή της κυκλοφορίας κατά την οποία το χρήμα γίνεται κεφάλαιο, αντιφέσκει με όλους τους προηγούμενους νόμους που ισχύουν για τη φύση των εμπορευμάτων, της αξίας, του χρήματος και της ίδιας της κυκλοφορίας. Θα μπορούσε άρα-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

γε να προκαλέσει κάτι τέτοιο κάποια τυπική και μόνο διαφορά της αντίστροφης σειράς διαδοχής; Επιπλέον: αυτή η αντιστροφή της σειράς διαδοχής υπάρχει μόνο για το ένα από τα τρία συναλλασσόμενα πρόσωπα. Ως κεφαλαιοκράτης αγοράζω εμπορεύματα από τον Α και τα πουλώ στον Β. Ο Α κι ο Β εμφανίζονται σαν απλοί πωλητές κι αγοραστές εμπορευμάτων. Και στις δυο περιπτώσεις τους αντιμετωπίζω ως απλός κάτοχος χρήματος ή εμπορευμάτων: τον ένα ως αγοραστή ή χρήμα, τον άλλον ως πωλητή ή εμπόρευμα. Δεν αντικρύζω όμως κανέναν από τους δυο σαν κεφαλαιοκράτη ή σαν εκπρόσωπο κάποιου πράγματος που είναι κάτι παραπάνω από χρήμα ή εμπόρευμα. Για τον Α η συναλλαγή αρχίζει με μια πώληση· για τον Β τελειώνει με μια αγορά, δηλαδή όπως ακριβώς συμβαίνει στην εμπορευματική κυκλοφορία. Επιπλέον, αν στήριξα το δικαίωμα της υπεραξίας στην κανονική σειρά διαδοχής, τότε ο Α θα μπορούσε να πουλήσει κατευθείαν στον Β κι έτσι δεν θα υπάρχει καμμιά περίπτωση ν' αποσπάσω υπεραξία.

Ας υποθέσουμε πως ο Α κι ο Β αγοράζουν κατευθείαν εμπορεύματα ο ένας από τον άλλον. Σε ό,τι αφορά την υπεραξία, μπορούν να επωφεληθούν και οι δυο. Ο Α μπορεί να παραδέξει περισσότερο από το εμπόρευμα που μπορεί να παραδέξει ο Β στο ίδιο χρονικό διάστημα, και αντιστρόφως. Άρα και οι δύο πάλι θα μπορούσαν να επωφεληθούν. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με την ανταλλακτική αξία. Εδώ ανταλλάσσονται μεταξύ τους ίσες αξίες, ακόμα κι αν παρεμβαίνει το χρήμα ως μέσον κυκλοφορίας. (σ. 170).

Αν εξετάσουμε αφορημένα αυτή τη διαδικασία, θα δούμε ότι το μόνο που συντελείται στην απλή εμπορευματική κυκλοφορία είναι (εκτός από την αντικατάσταση της μιας αξίας χρήστης από μιαν άλλη) μια αλλαγή μορφής του εμπορεύματος. Μέχρις εδώ, αυτή η διαδικασία δεν επιφέρει παρά μια αλλαγή μορφής στην ανταλλακτική αξία κι επομένως συνεπάγεται ανταλλαγή μεταξύ ισοδυνάμων, εάν το φαινόμενο αυτό εκτυλίσσεται στην ιδανική του μορφή. Πράγματι, τα

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

εμπορεύματα μπορούν να πουληθούν σε τιμές διαφορετικές από την αξία τους αλλά αυτό θα σήμαινε μια παραβίαση του νόμου της εμπορευματικής ανταλλαγής. Στην ιδανική μορφή της, είναι μια ανταλλαγή ισοδυνάμων κι επομένως δεν αποτελεί μέσο για να πλουτίσει κανείς (σ. 171).

Από εδώ προκύπτει το λάθος όλων εκείνων που προσπαθούν να παραστίσουν την κυκλοφορία εμπορευμάτων σαν πηγή υπεραξίας. Condillac (σ. 171), Newman (σ. 172).

Ας υποθέσουμε όμως πως η ανταλλαγή δεν εκτυλίσσεται στην ιδανική μορφή της, δηλαδή ότι δεν ανταλλάσσονται ισοδύναμα. Ας υποθέσουμε πως ο κάθε πωλητής πουλάει το εμπόρευμά του κατά 10% πάνω από την αξία του. Τίποτα δεν αλλάζει. Εκείνο που ο καθένας κερδίζει ως πωλητής, το χάνει στη συνέχεια ως αγοραστής. Είναι σαν να άλλαξε απλώς η αξία του χρήματος κατά 10%, δηλαδή σαν οι αγοραστές ν' αγόραζαν τα πάντα κατά 10% κάτω από την αξία τους (σ. 173, Torrens σ. 174).

Ο ισχυρισμός πως η υπεραξία γεννιέται από μια άνοδο των τιμών, προϋποθέτει πως υπάρχει μια τάξη που αγοράζει αλλά δεν πουλάει, δηλαδή που καταναλώνει αλλά δεν παραγει, μια τάξη που της παρέχεται ασταμάτητα δωρεάν χρήμα. Το να πουλάει κανείς εμπορεύματα πάνω από την αξία τους σ' αυτή την τάξη, σημαίνει ότι παίρνει πίσω με απατεωνιά ένα μέρος του χρήματος που της έχει δοθεί δωρεάν. (Μικρά Ασία και Ρώμη). Κι όμως, εξαπατημένος παραμένει πάντοτε ο πωλητής και δεν μπορεί να πλουτίσει περισσότερο, δηλαδή δεν μπορεί ν' αποσπάσει υπεραξία.

Ας πάρουμε την περίπτωση της εξαπάτησης. Ο Α πουλάει στον Β κρασί αξίας 40£, με αντάλλαγμα στάρι αξίας 50£. Ο Α κέρδισε 10£. Όμως ο Α κι ο Β μαζί έχουν μόνον 90£. Ο Α έχει 50 κι ο Β μόνο 40. Αξία μεταβιβάστηκε, αλλά δεν δημιουργήθηκε. Δεν μπορεί λοιπόν η κεφαλαιοκρατική τάξη, ως σύνολο, σε κάποια χώρα, να εξαπατά τον εαυτό της (σ. 176).

Επομένως: αν έχουμε ανταλλαγή ισοδυνάμων, τότε δεν

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

προκύπτει καμμιά υπεραξία. Κι αν δεν ανταλλάσσονται ισοδύναμα, πάλι δεν προκύπτει υπεραξία. Η εμπορευματική κυκλοφορία δεν δημιουργεί καμμιά καινούργια αξία.

Γι' αυτό το λόγο δεν εξετάζουμε εδώ τις παλιότερες και πιο γνωστές μορφές κεφαλαίου, το εμπορικό και το τοκογλυφικό κεφάλαιο. Αν και η ανάπτυξη του εμπορικού κεφαλαίου δεν εξηγείται με την απλή εξαπάτηση, μας λείπουν πολλοί ενδιάμεσοι κρίκοι που απαιτούνται για την ερμηνεία της. Το ίδιο κι ακόμα περισσότερο ισχύει για το τοκογλυφικό και το τοκοφόρο κεφάλαιο. Θα δούμε αργότερα πως τόσο το εμπορικό όσο και το τοκοφόρο κεφάλαιο είναι παράγωγες μορφές, και θα εξετάσουμε γιατί εμφανίζονται ιστορικά πριν από το σύγχρονο κεφάλαιο.

Δείξαμε πως η υπεραξία δεν μπορεί να πηγάζει από την κυκλοφορία. Μήπως όμως πηγάζει από κάπου αλλού έξω από αυτήν; Έξω από την κυκλοφορία, ο κάτοχος εμπορεύματος είναι ο απλός παραγωγός του και η αξία του εμπορεύματός του εξαρτάται από την ποσότητα της δικής του εργασίας, που εμπεριέχεται σ' αυτό και η οποία μετριέται σύμφωνα μ' ένα καθορισμένο κοινωνικό νόμο. Αυτή η αξία εκφράζεται με το υπολογιστικό χρήμα, π.χ. με μια τιμή ιοΣ. Όμως η αξία αυτή δεν είναι ταυτόχρονα μια αξία ιιΣ. Η εργασία του δημιουργεί αξίες, αλλά όχι αξίες που αυτο-επαινέανται. Μπορεί να προσθέσει περισσότερη αξία στην ήδη υπάρχουσα, αλλά αυτό συμβαίνει μόνο μέσα από την πρόσθεση περισσότερης εργασίας. Επομένως ο εμπορευματοπαραγωγός δεν μπορεί να παράξει υπεραξία έξω από τη σφαίρα της κυκλοφορίας, χωρίς να έρθει σ' επαφή με άλλους κατόχους εμπορευμάτων.

Το κεφάλαιο πρέπει λοιπόν να γεννιέται από το εμπόρευμα, αλλά όχι μέσα στο εμπόρευμα (σ. 178).

Άρα: η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο πρέπει να εξηγηθεί με βάση τους εσώτερους νόμους της ανταλλαγής εμπορευμάτων, με την ανταλλαγή ισοδυνάμων να χρησιμεύει σαν αφετηρία. Οι κάτοχοι του χρήματος που υπάρχουν ακόμα

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΔΣ

μόνο σαν εκκολαπτόμενοι κεφαλαιοκράτες, είναι αναγκασμένοι ν' αγοράζουν τα εμπορεύματα τους στην αξία τους, να τα πωλούν στην αξία τους κι όμως στο τέλος της διαδικασίας να έχουν αποσπάσει περισσότερη αξία απ' όση έχουν επενδύσει. Η μεταμόρφωσή τους από χρυσαλίδες σε πεταλούδες πρέπει να συντελεστεί στη σφαίρα της κυκλοφορίας, αλλά όχι μέσα σε αυτήν. Αυτοί είναι οι όροι του προβλήματος. *Hic Rhodus, hic salta! [Πδού π Ρόδος, ιδού και το πήδημα]* (σ. 178-179).

3. ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΠΩΛΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ

Η αλλαγή της αξίας του χρήματος που πρόκειται να μετατραπεί σε κεφάλαιο, δεν μπορεί να συντελείται μέσα στο ίδιο το χρήμα, διότι το χρήμα ως μέσον αγοραπωλησίας πραγματώνει μονάχα την τιμή του εμπορεύματος, ενώ όταν παραμένει απλώς χρήμα δεν αλλάζει το μέγεθος της αξίας του. Από την άλλη, στην πώληση μετατρέπει απλώς το εμπόρευμα από την φυσική μορφή του στη χρηματική του μορφή. Συνεπώς η αλλαγή πρέπει να συντελείται στο εμπόρευμα της σειράς Χ-Ε-Χ. Όχι όμως στην ανταλλακτική του αξία, εφόσον ανταλλάσσονται ισοδύναμα. Μπορεί να πηγάξει μόνον από την αξία χρήσης καθ' εαυτήν, δηλαδή από την κατανάλωσή του. Γι' αυτό το σκοπό απαιτείται ένα εμπόρευμα, που η αξία χρήσης του έχει την ιδιότητα να είναι πηγή ανταλλακτικής αξίας. Αυτό το εμπόρευμα υπάρχει πράγματι και είναι η εργασιακή δύναμη (σ. 179-180).

Για να βρίσκει όμως ο ιδιοκτήτης του χρήματος την εργασιακή δύναμη σαν ένα εμπόρευμα στην αγορά, αυτή θα πρέπει να πωλείται από τον κάτοχό της. Πρέπει δηλαδή να είναι ελεύθερη εργασιακή δύναμη. Εφόσον, ως συμβαλλόμενα μέρη, ο αγοραστής και ο πωλητής είναι και οι δυο νομικώς ίσα πρόσωπα, η εργασιακή δύναμη πρέπει να πωλείται προ-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

σωρινά και μόνο – δεδομένου ότι σε μια πώληση που δεν είναι προσωρινή, ο πωλητής δεν παραμένει πωλητής αλλά γίνεται αυτός ο ίδιος εμπόρευμα. Τότε όμως, ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης δεν μπορεί να πουλάει εμπορεύματα στα οποία ενσαρκώνται η εργασιακή του δύναμη, αλλά οφείλει μάλλον να πουλάει την ίδια του την εργασιακή δύναμη σαν εμπόρευμα (σ. 181).

Για να μετατραπεί λοιπόν το χρήμα του σε κεφάλαιο, ο κάτοχος του χρήματος πρέπει να βρίσκει στην αγορά τον ελεύθερο εργαζόμενο – ελεύθερο με διπλή έννοια: σαν ένα ελεύθερο άνθρωπο που μπορεί να διαθέτει την εργασιακή του δύναμη ως δικό του εμπόρευμα· και σαν έναν άνθρωπο που δεν έχει άλλα εμπορεύματα να πουλήσει, δεν έχει δεσμούς, είναι αποδεσμευμένος από καθετί που χρειάζεται για την πραγμάτωση της εργασιακής του δύναμης (σ. 181–182).

Ας πούμε παρενθετικά πως η σχέση μεταξύ του κατόχου χρήματος και του κατόχου εργασιακής δύναμης δεν είναι μια φυσική σχέση, ούτε μια κοινωνική σχέση κοινή ανά τους αιώνες, αλλά μια ιστορική σχέση, προϊόν πολλών οικονομικών επαναστάσεων. Το ίδιο ισχύει και για τις οικονομικές κατηγορίες, που εξετάσαμε ώς εδώ και φέρουν την σφραγίδα της ιστορίας τους. Ένα προϊόν γίνεται εμπόρευμα μόνο αν παραχθεί σαν άμεσο μέσον επιβίωσης. Η μάζα των προϊόντων μπορεί να πάρει την εμπορευματική μορφή μόνο μέσα σ' έναν ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής, τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, παρ' όλο που η εμπορευματική παραγωγή και κυκλοφορία μπορούν να λαμβάνουν χώρα ακόμα κι εκεί όπου η μάζα των προϊόντων δεν γίνεται ποτέ εμπορεύματα. Παρόμοια, το χρήμα μπορεί να υπάρχει σε όλες εκείνες τις περιόδους που έφτασαν σ' ένα ορισμένο επίπεδο εμπορευματικής κυκλοφορίας· οι ιδιαίτερες χρηματικές μορφές, από το απλό ισοδύναμο έως το παγκόσμιο χρήμα, προϋποθέτουν διάφορα επίπεδα ανάπτυξης. Ωστόσο, μια ελάχιστα ονειρυγμένη κυκλοφορία εμπορευμάτων μπορεί να τις γεννήσει όλες. Απεναντίας, το κεφάλαιο ξεπιδάει μόνο κάτω από την

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

παραπάνω προύπόθεση κι αυτή η προύπόθεση περικλείνει μέσα της την παγκόσμια ιστορία (σ. 182-183).

Η εργασιακή δύναμη είναι μια ανταλλακτική αξία που, όπως η ανταλλακτική αξία όλων των εμπορευμάτων, καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή της, άρα και για την αναπαραγωγή της. Η αξία της εργασιακής δύναμης είναι η αξία των μέσων επιβίωσης, που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση του ιδιοκτήτη της – δηλαδή για να συντηρείται τόσο όσο να μπορεί να δουλεύει. Αυτό εξαρτάται από το κλίμα, τις φυσικές συνθήκες, κ.λπ., αλλά κι από το δεδομένο ιστορικό επίπεδο ζωής κάθε χώρας και κάθε ιστορικής περιόδου. Επιπλέον, η συντήρησή του περιλαμβάνει τα μέσα συντήρησης όσων εξαρτώνται από αυτόν (π.χ. τα παιδιά του), προκειμένου να διαιωνίζεται η φυλή αυτών των ιδιόμορφων κατόχων εμπορεύματος. Να προσθέσουμε και το κόστος της εκπαίδευσης για την εξειδικευμένη εργασία (σ. 183-184).

Το ελάχιστο όριο της αξίας της εργασιακής δύναμης είναι η αξία των φυσικά αναγκαίων μέσων επιβίωσης. Αν η τιμή της εργασιακής δύναμης πέσει κάτω από αυτό το ελάχιστο, τότε πέφτει κάτω από την αξία της, διότι η αξία της εργασιακής δύναμης προϋποθέτει κανονική και όχι φθίνουσα ποιότητα εργασιακής δύναμης (σ. 185).

Η φύση της εργασίας έχει ως επακόλουθο το γεγονός ότι η εργασιακή δύναμη αναλώνεται μόνον μετά τη σύναψη του συμβολαίου. Και καθώς το χρήμα είναι συνήθως το μέσον πληρωμής γι' αυτό το εμπόρευμα σε όλες τις χώρες όπου επικρατεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, έτσι κι η εργασιακή δύναμη πληρώνεται μόνον αφού προηγουμένως έχει αναλωθεί. Επομένως, παντού ο εργαζόμενος πιστώνει τον κεφαλαιοκράτη (σ. 187).

Η διαδικασία ανάλωσης της εργασιακής δύναμης είναι ταυτόχρονα η διαδικασία παραγωγής εμπορευμάτων και υπεραξίας, κι αυτή η ανάλωση συντελείται έξω από τη σφαίρα της κυκλοφορίας (σ. 188).

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

1.

Η ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Ο αγοραστής της εργασιακής δύναμης την καταναλώνει βάζοντας τον πωλητή της να δουλέψει. Αυτή η εργασία, που γίνεται με σκοπό την παραγωγή εμπορευμάτων, παράγει καταρχήν αξίες χρήσης και ως προς αυτή την ιδιότητά της είναι ανεξάρτητη από την ιδιαίτερη σχέση μεταξύ κεφαλαιοκράτη κι εργαζόμενου ... Περιγραφή της εργασιακής διαδικασίας καθ' εαυτής (σ. 190-197).

Η εργασιακή διαδικασία σε μια κεφαλαιοκρατική παραγωγή παρουσιάζει δυο ιδιόμορφα χαρακτηριστικά:

- 1) ο εργαζόμενος δουλεύει κάτω από τον έλεγχο του κεφαλαιοκράτη
- 2) το προϊόν που παράγει είναι ιδιοκτησία του κεφαλαιοκράτη, δεδομένου ότι η εργασιακή διαδικασία είναι πλέον αποκλειστικά και μόνο μια διαδικασία μεταξύ δυο πραγμάτων, τα οποία έχει αγοράσει ο κεφαλαιοκράτης: της εργασιακής δύναμης και των μέσων παραγωγής (σ. 198).

Όμως ο κεφαλαιοκράτης δεν θέλει για λογαριασμό του την παραγόμενη αξία χρήσης. Τη θέλει μόνο ως φορέα ανταλλακτικής αξίας και ειδικότερα υπεραξίας. Κάτω από αυτή τη συνθήκη, όπως το εμπόρευμα είναι μια ενότητα αξίας χρήσης κι ανταλλακτικής αξίας, έτσι κι η εργασία γίνεται από την

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

πλευρά της μια ενότητα της παραγωγικής διαδικασίας και της διαδικασίας παραγωγής αξίας (σ. 199).

Πρέπει λοιπόν να εξετάσουμε την ποσότητα εργασίας που ενσωματώνεται στο προϊόν.

Ας πάρουμε για παράδειγμα το νίμα. Ας υποθέσουμε πως για να το φτιάξουμε, χρειάζονται ιο λίβρες βαμβάκι που κοστίζουν 10 σελίνια, και εργαλεία δουλειάς (που η φθορά τους είναι αναπόφευκτη κατά το κλώσμο, πράγμα που εδώ ονομάζουμε με συντομία «φθαρμένη μάζα αδραχτιού») που κοστίζουν 2 σελίνια. Τα μέσα παραγωγής αυτού του προϊόντος κοστίζουν λοιπόν 12 σελίνια, που περιλαμβάνουν:

- 1) το προϊόν που έγινε μια πραγματική αξία χρήσης, δηλαδή το νίμα για το παράδειγμά μας, και
- 2) τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, που εμπεριέχεται σ' αυτά τα εργαλεία δουλειάς.

Τι προστίθεται σε αυτά με τη δουλειά του κλωσίματος; Εδώ εξετάζεται η εργασιακή διαδικασία κάτω από μια τελείως διαφορετική οπτική γωνία. Μέσα στην αξία του προϊόντος, οι εργασίες του βαμβακοκαλλιεργητή, του κατασκευαστή του αδραχτιού, κ.λπ., καθώς και του κλώστη, είναι σύμμετρες, πτοιοτικά ίσα μέρη της γενικής ανθρώπινης εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή αξίας. Επομένως μπορούν να διακριθούν μεταξύ τους μόνο ποιοτικά και γι' αυτό το λόγο μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους ποσοτικά με βάση τη χρονική διάρκεια, η οποία έχει να κάνει με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, που μόνο αυτός παράγει αξία.

Ας υποθέσουμε πως η αξία μιας εργάσιμης ημέρας είναι 3 σελίνια, ότι αντιπροσωπεύει 6 ώρες εργασίας κι ότι παραγονται 1% λίβρες νίματος την ώρα. Στις 6 ώρες εργασίας θα έχουμε λοιπόν ιο λίβρες νίματος από τις ιο λίβρες βαμβακιού (βλ. παραπάνω). Επομένως, στις 6 ώρες έχει προστεθεί αξία 3 σελινίων και η αξία του προϊόντος θα είναι 15 σελίνια (10+2+3 σελίνια) ή 1,5 σελίνια για κάθε λίβρα νίματος.

Στην περίπτωση όμως αυτή, δεν υπάρχει υπεραξία κι αυτό δεν έχει κανένα νόημα για τον κεφαλαιοκράτη. (Η υπο-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

κρισία της χυδαίας οικονομολογίας, σ. 204).

Υποθέσαμε πως η αξία της εργασιακής δύναμης μιας ημέρας ήταν 3 σελίνια, επειδή ενσωματώνεται σε αυτά το ½ της εργάσιμης μέρας, δηλαδή 6 ώρες. Το γεγονός όμως πως χρειάζεται μόνο το ½ της εργάσιμης μέρας για να κρατήσει τον εργάτη στη ζωή για 24 ώρες, δεν σημαίνει καθόλου πως τον γλυτώνει απ' το να δουλεύει ολόκληρη ημέρα. Η αξία της εργασιακής δύναμης και η αξία την οποία παράγει, είναι δυο διαφορετικές ποσότητες. Η χρονικότητα της εργασιακής δύναμης ήταν απλώς μια αναγκαία συνθήκη. Αποφασιστικό όμως είναι: η ιδιαίτερη αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης πρέπει ν' αποτελεί την πηγή περισσότερης ανταλλακτικής αξίας από εκείνη που έχει από μόνη της (σ. 206).

Επομένως ο εργαζόμενος δουλεύει 12 ώρες, κλώθει 20 λίβρες βαμβακιού που κοστίζουν 20 σελίνια, με τα αδράχτια να κοστίζουν 4 σελίνια και την εργασία του να κοστίζει 3 σελίνια. Σύνολο 27 σελίνια. Όμως στο προϊόν αυτό εμπειρέχονται: 4 ημέρες εργασίας με τη μορφή αδραχτιών και βαμβακιού, συν 1 ημέρα δουλειάς του κλώστη, το σύνολο 5 μέρες προς 6 σελίνια η μια, που παράγουν αξία προϊόντος 30 σελινίων. Έχουμε λοιπόν μια υπεραξία 3 σελινίων: το χρόνια μετατράπηκε σε κεφάλαιο. (σ. 207). Ετσι λύθηκαν όλοι οι όροι του προβλήματος. (Λεπτομερώς, σ. 206-207).

Ως διαδικασία παραγωγής αξίας, η εργασιακή διαδικασία γίνεται διαδικασία παραγωγής υπεραξίας αμέσως μόλις αρχίσει να επεκτείνεται πέρα από το σημείο εκείνο όπου παράγει απλώς ίση αξία με την αξία πληρωμής της εργασιακής δύναμης.

Η διαδικασία παραγωγής αξίας διαφέρει από την απλή εργασιακή διαδικασία ως προς το ότι η δεύτερη εξετάζεται μόνον ποιοτικά, και μόνο στο βαθμό που εμπεριέχει κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας (σ. 208). Λεπτομέρειες, σ. 207-208.

Ως ενότητα εργασιακής διαδικασίας και διαδικασίας παραγωγής αξίας, η παραγωγική διαδικασία είναι παραγωγή

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

εμπορευμάτων. Ως ενότητα εργασιακής διαδικασίας και διαδικασίας παραγωγής υπεραξίας, η παραγωγική διαδικασία είναι η διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής εμπορευμάτων (σ. 209).

Αναγωγή της σύνθετης εργασίας σε απλή εργασία (σ. 209–211).

2. ΣΤΑΘΕΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η εργασιακή διαδικασία προσθέτει νέα αξία στο αντικείμενο της εργασίας. Ταυτόχρονα όμως, μεταβιβάζει την αξία των εργαλείων της εργασίας στο προϊόν κι έτσι τη διατηρεί, προσθέτοντάς του απλώς νέα αξία. Αυτό το διπλό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται με τον εξής τρόπο: ο ειδικά χρήσιμος ποιοτικός χαρακτήρας της εργασίας μετατρέπεται μια αξία χρήσης σε μιαν άλλη κι έτσι διατηρεί την αξία από την άλλη όμως, ο αφροδημένα γενικός, ο ποσοτικός χαρακτήρας της εργασίας που παράγει αξία, προσθέτει αξία (σ. 213).

Παράδειγμα. Ας υποθέσουμε πως η παραγωγικότητα της κλωστικής εργασίας εξαπλωτάζεται με κάπτοιον τρόπο. Ως χρήσιμη (ποιοτική) εργασία συντηρεί στον ίδιο χρόνο 6 φορές περισσότερα εργαλεία δουλειάς. Προσθέτει όμως μόνο την ίδια νέα αξία, όπως προηγουμένως. Άρα σε κάθε round νήματος εμπεριέχεται μόνο το 1/6 της νέας αξίας, που προστέθηκε προηγουμένως. Σαν εργασία που παράγει αξία, δεν πετυχαίνει κάπι την περισσότερο απ' ό,τι πριν (σ. 214). Απεναντίας συμβαίνει το αντίθετο αν η παραγωγικότητα της κλωστικής εργασίας παραμείνει ίδια αλλά αυξηθεί η αξία των εργαλείων (σ. 215).

Τα εργαλεία εργασίας μεταβιβάζουν στο προϊόν μόνο εκείνη την αξία που χάνουν τα ίδια ως παραγωγικά μέσα (σ. 215). Αυτό συμβαίνει σε διάφορους βαθμούς. Το κάρβουνο, τα λιπαντικά, κ.λπ. αναλώνονται ολοσχερώς – οι πρώτες ύλες

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

παίρνουν μια νέα μορφή. Τα εργαλεία, τα μηχανήματα, κ.λπ., μεταβιβάζουν την αξία σιγά και βαθμιαία, ενώ η φθορά τους μπορεί να υπολογιστεί εμπειρικά (σ. 216-217). Το εργαλείο όμως παραμένει πάντοτε ολόκληρο στην εργασιακή διαδικασία. Επομένως το ίδιο εργαλείο μετράει ως όλον μέσα στην εργασιακή διαδικασία, αλλά μόνο κατά ένα μέρος του στη διαδικασία παραγωγής υπεραξίας, με αποτέλεσμα η διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις δύο διαδικασίες ν' αντανακλάται εδώ στους υλικούς τους παραγόντες (σ. 217). Απεναντίας οι πρώτες ύλες, που οι μορφές τους φθείρονται, μπαίνουν μεν ολόκληρες στη διαδικασία παραγωγής υπεραξίας, αλλά μόνο κατά ένα μέρος τους στην εργασιακή διαδικασία, δεδομένου ότι εμφανίζονται στο προϊόν μείον τη φύρα τους (σ. 217-218).

Σε καμμιά περίπτωση όμως δεν μπορεί ένα εργαλείο δουλειάς να μεταβιβάσει περισσότερη ανταλλακτική αξία από εκείνη που έχει το ίδιο: στην εργασιακή διαδικασία δρα μόνο σαν αξία χρήσης κι επομένως μπορεί να δώσει μόνο την ανταλλακτική αξία που είχε πριν μπει σ' αυτήν (σ. 218).

Αυτή η διατήρηση της αξίας αποφέρει μεγάλο κέρδος στον κεφαλαιοκράτη χωρίς να του κοστίζει τίποτα (σ. 219).

Όπως όμως το δείξαμε, μόνο η διατηρημένη αξία επανεμφανίζεται στην αξία του προϊόντος και μόνον η εργασιακή διαδικασία προσθέτει νέα αξία. Με άλλα λόγια, προσθέτει υπεραξία στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή, δηλαδή το πλεόνασμα της αξίας του προϊόντος σε σχέση με την αξία των αναλώσιμων στοιχείων του (μέσα παραγωγής κι εργασιακή δύναμη) (σ. 221).

Μέχρι στιγμής έχουν περιγραφεί οι μορφές ύπαρξης, τις οποίες παίρνει η αρχική αξία του κεφαλαίου όταν αποβάλει τη χρηματική μορφή του και μετατραπεί στους παραγόντες της εργασιακής διαδικασίας:

- 1) την αγορά των εργαλείων δουλειάς
- 2) την αγορά της εργασιακής δύναμης.

Συνεπώς, το κεφάλαιο που επενδύεται σε εργαλεία εργα-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

σίας δεν μεταβάλει το μέγεθος της αξίας του κατά την παραγωγική διαδικασία. Αυτό το ονομάζουμε σταθερό κεφάλαιο.

Το ποσοστό που επενδύεται σε εργασιακή δύναμη μεταβάλλει την αξία του και παράγει:

- 1) τη δική του αξία
- 2) την υπεραξία.

Αυτό το ονομάζουμε μεταβλητό κεφάλαιο (σ. 221).

Το κεφάλαιο είναι σταθερό μόνο σε σχέση με την ιδιαίτερη παραγωγική διαδικασία, κατά την οποία δεν μεταβάλλεται. Μπορεί να συνίσταται άλλοτε σε περισσότερα κι άλλοτε σε λιγότερα εργαλεία δουλειάς μπορεί επίσης τ' αγορασμένα εργαλεία ν' αξίζουν περισσότερο ή λιγότερο, όμως αυτό δεν επηρεάζει τη σχέση τους με την παραγωγική διαδικασία (σ. 222-223). Παρόμοια, μπορεί ν' αλλάξει το ποσοστό στο οποίο ένα δεδομένο κεφάλαιο υποδιαιρείται σε σταθερό (σ) και σε μεταβλητό (μ) κεφάλαιο, όμως σε κάθε περίπτωση το σ παραμένει σταθερό και το μ μεταβλητό (σ. 223).

3. ΤΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

(κεφάλαιο) $K = 500\varepsilon = 410\sigma + 90\mu$

Στο τέλος της εργασιακής διαδικασίας, στην οποία το μ μετατρέπεται σ' εργασιακή δύναμη, έχουμε: $410\sigma + 90\mu + 90\mu = 590$ [όπου $\nu =$ υπεραξία].

Ας υποθέσουμε πως το σ αποτελείται από 312 ε πρώτες ύλες, 44 ε βοηθητικές ύλες και 54 ε φθορά των μηχανημάτων: το σύνολο 410 ε . Ας πούμε πως ολόκληρη η αξία των μηχανημάτων είναι 1.054 ε . Αν αυτή η αξία χρησιμοποιηθεί στο σύνολό της, τότε θα έχουμε σε κάθε περίπτωση 1.410 ε σ , ενώ η υπεραξία θα παρέμενε 90 ε όπως και πριν (σ. 225).

Εφόσον η αξία του σ ξαναεμφανίζεται στο προϊόν, η αξία του προϊόντος που παίρνουμε διαφέρει από την αξία που

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

δημιουργήθηκε κατά τη διαδικασία. Αυτή εδώ λοιπόν δεν ισούται με $\sigma+\mu+v$, αλλά με $\mu+v$. Επομένως το μέγεθος του σ δεν επηρεάζει υλικά τη διαδικασία δημιουργίας υπεραξίας, άρα $\sigma=0$ (σ. 226). Το ίδιο συμβαίνει στην πράξη και με τον εμπορικό υπολογισμό, π.χ. όταν υπολογίζονται τα κέρδη που έχει μια χώρα από τη βιομηχανία της αφού αφαιρεθούν οι εισαγόμενες πρώτες ύλες (σ. 226). Βλ. τον Τόμο III για το ποσοστό της υπεραξίας στο συνολικό κεφάλαιο. Συνεπώς το ποσοστό υπεραξίας είναι σ/μ , δηλαδή $90/90=100\%$ στο παρόντειγμά μας.

Ο χρόνος εργασίας κατά τον οποίον ο εργαζόμενος αναπαράγει την αξία της εργασιακής του δύναμης –σε κεφαλαιοκρατικές ή σε άλλες συνθήκες–, είναι η ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ. Ο οποιοσδήποτε επιπλέον χρόνος εργασίας, που παράγει την υπεραξία για τον κεφαλαιοκράτη, είναι ΥΠΕΡΕΡΓΑΣΙΑ (σ. 229–230). Η υπεραξία είναι αποκρυσταλλωμένη υπερεργασία και μόνον η μορφή με την οποία αποσπάται, διαφοροποιεί τους ποικίλους κοινωνικούς σχηματισμούς (σ. 229).

Παράδειγμα του σφάλματος να συμπεριλαμβάνουμε το σ (Senior) (σ. 235–240).

Το άθροισμα της αναγκαίας εργασίας και της υπερεργασίας ισούται με την εργάσιμη ημέρα.

4. Η ΕΡΓΑΣΙΜΗ ΗΜΕΡΑ

Ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος είναι δεδομένος. Η υπερεργασία μεταβάλλεται, αλλά μέσα σε ορισμένα όρια. Δεν μπορεί ποτέ να γίνει μπδενική, διότι τότε παύει η κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Δεν μπορεί να φτάσει τις 24 ώρες εξαιτίας βιολογικών ορίων και, επιπλέον, το ανώτατο όριο της πάντοτε επηρεάζεται εξίσου από ηθικούς φραγμούς. Όμως τα όρια αυτά είναι πολύ ελαστικά. Η οικονομική απαίτηση είναι ότι η εργάσιμη ημέρα δεν μπορεί να παραταθεί πέρα από την

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

κανονική εξάντληση του εργάτη. Τι είναι όμως κανονικό; Εδώ έχουμε μια αντινομία, που μόνον η βία μπορεί να λύσει. Επομένως: πάλι ανάμεσα στην εργατική τάξη και την κεφαλαιοκρατική τάξη για τον προσδιορισμό της κανονικής εργάσιμης ημέρας (σ. 243-246).

Η υπερεργασία σε προηγούμενες κοινωνικές εποχές. Όσο η ανταλλακτική αξία δεν είναι πιο σημαντική από την αξία χρήσης, η υπερεργασία είναι πιπιότερη (π.χ. στους αρχαίους). Η υπερεργασία ήταν φρικώδης μόνο εκεί όπου παραγόταν άμεση ανταλλακτική αξία (χρυσός κι ασήμι) (σ. 247). Παρόμοια, στις δουλοκτητικές Πολιτείες της Αμερικής όταν είχαμε μαζική παραγωγή βαμβακιού για εξαγωγή. Το ίδιο και με την αγγαρεία, π.χ. στη Ρουμανία.

Η αγγαρεία συγκρίνεται τέλεια με την κεφαλαιοκρατική εκμετάλλευση, διότι στην αγγαρεία η υπερεργασία καθορίζεται σαν ένας αυτοτελής αναγκαστικός εργάσιμος χρόνος. Ο κώδικας «Réglement Organique» στη Βλαχία (σ. 247-250).

Οι αγγλικοί Factory Acts [Νόμοι για τα Εργοστάσια] είναι αρντική έκφραση της ίδιας απλησίας για υπερεργασία, ακριβώς όπως οι προηγούμενοι ήταν η θετική τους έκφραση.

Οι FACTORY ACTS. Ο Νόμος του 1850 (σ. 251): 10% ώρες εργασίας τη μέρα και 7½ ώρες το Σάββατο = 60 ώρες τη βδομάδα. Οι ιδιοκτήτες των μύλων κερδίζουν κλέβοντας (σ. 252-255).

Κλάδοι χωρίς (ή με εκ των υστέρων) νομοθετικό περιορισμό της εκμετάλλευσης:

- Δαντελοποΐα (σ. 255)
- Αγγειοπλαστική (σ. 256-258)
- Παραγωγή σπίρτων (σ. 258)
- Εργοστάσια ταπετσαρίας (σ. 258-260)
- Αρτοποιία (σ. 260-265)
- Σιδηροδρομικοί υπάλληλοι (σ. 265)
- Καπελούδες (σ. 266-267)
- Σιδεράδες (σ. 267-268)

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

- Εργάτες που δουλεύουν μέρα νύχτα στη μεταλλουργία και τη μεταλλοβιομηχανία (σ. 268–276).

Αυτά τα γεγονότα αποδεικνύουν ότι το κεφάλαιο βλέπει τον εργαζόμενο μόνο σαν εργασιακή δύναμη, που όλος ο χρόνος του είναι εργάσιμος χρόνος μέχρις εξαντλήσεως μέσα σ' ένα ορισμένο πλαίσιο· κι αποδεικνύουν πως οι κεφαλαιοκράτες δεν νοιάζονται καθόλου πόσο χρόνο θα ζίσει αυτή η εργασιακή δύναμη (σ. 277–278).

Μήπως όμως αυτό αντιβαίνει στα συμφέροντα του κεφαλαιοκράτη; Πώς αντικαθίσταται αυτό που φθείρεται γρήγορα; Το οργανωμένο δουλεμπόριο στο εσωτερικό των Η.Π.Α. έκανε οικονομικό αξίωμα τη γρήγορη εξόντωση των σκλάβων, όπως ακριβώς συνέβη στην Ευρώπη με το απόθεμα εργατών που προέρχονταν από τις αγροτικές περιοχές, κ.λπ. (σ. 279). Το «απόθεμα» από τα πτωχοκομεία (εργασιακή δύναμη που παρέχεται από τα πτωχοκομεία) (σ. 280–281). Ο κεφαλαιοκράτης βλέπει μόνο το μόνιμα διαθέσιμο υπερπληθυσμό και τον εκμεταλλεύεται εξοντωτικά. *Ti κι αν σβύσει αυτός ο κόσμος;* *Après moi le déluge* [Μετά από μένα το χάος]! Το κεφάλαιο αδιαφορεί για την υγεία και τη διάρκεια ζωής του εργαζόμενου, εκτός κι αν η κοινωνία το αναγκάσει να τις υπολογίζει ... Ο ελεύθερος ανταγωνισμός επιβάλλει τους σύμφυτους νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής σε κάθε ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη σαν εξωτερικό καταναγκασμό (σ. 282–283).

Ο καθορισμός μιας κανονικής εργάσιμης ημέρας είναι αποτέλεσμα αιώνων πάλης ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη και τον εργαζόμενο.

Αρχικά φτιάχτηκαν νόμοι για να παρατείνουν τον εργάσιμο χρόνο. Τώρα, για να τον μειώσουν (σ. 283).

- Το πρώτο «Statute of Labourers» [Καταστατικό για τους Εργαζόμενους], 230 έτος της βασιλείας του Εδουάρδου του Γ', 1349, ψηφίστηκε με το πρόσχημα ότι η πανούκλα αποδεκάτισε σε τέτοιο βαθμό τον πληθυσμό ώστε έπρεπε να δουλεύουν όλοι περισσότερο. Επομένως το ανώτατο όριο των

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

μισθών και της εργάσιμης ημέρας καθορίστηκε νομοθετικά.

• Το 1496, στη βασιλεία του Ερρίκου του Ζ', η εργάσιμη ημέρα των εργατών γης κι όλων των χειροτεχνών διαρκούσε από τις 5.00 το πρωί ώς τις 7.00 ή 8.00 το βράδυ για το καλοκαίρι (από το Μάρτιο έως το Σεπτέμβριο), με διάλειμμα μίας, μιάμισης και μισής ώρας, συνολικά 3 ώρες. Το χειμώνα πάταν από τις 5.00 το πρωί μέχρι που σκοτείνιαζε. Αυτό το καταστατικό ποτέ δεν τηρήθηκε αυστηρά.

• Το 180 αιώνα, το κεφάλαιο δεν είχε καταφέρει ακόμα να γίνει κύριος όλης της εργάσιμης εβδομάδας (εκτός από την αγροκαλλιέργεια). Βλ. τις διαμάχες εκείνης της εποχής (σ. 287-290).

Αυτό επιτεύχθηκε, και με το παραπάνω μάλιστα, μόνο χάρη στη σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία. Έσπασε όλους τους φραγμούς κι εκμεταλλεύτηκε τους εργάτες ακόμα πιο ανασχυντα. Το προλεταριάτο αντιστάθηκε αμέσως μόλις μπόρεσε να συσπειρωθεί.

Οι πέντε νόμοι του 1802-1833 έμειναν κενό γράμμα, εφόσον δεν υπήρχαν επόπτες εργασίας. Μόνον ο Νόμος του 1833 προσδιόρισε μια κανονική εργάσιμη ημέρα στις τέσσερεις υφαντουργικές βιομηχανίες: από τις 5.30 το πρωί ώς τις 8.30 το βράδυ, στη διάρκεια της οποίας οι νέοι από 13 έως 18 ετών επιτρέποταν να δουλεύουν μόνο 12 ώρες με μιάμισης ώρας διάλειμμα, τα παιδιά από 9 έως 13 ετών μόνο για 8 ώρες, ενώ απαγορεύτηκε η νυχτερινή δουλειά για τα παιδιά και τους εφήβους (σ. 292).

Το «Relay System» [εναλλαγές βάρδιας· από την αλλαγή των ταχυδρομικών αλόγων στις στάσεις, σ.τ.μ.] κι η καταπάτησή του με στόχο την εκμετάλλευση (σ. 293).

• Τελικά: ο Νόμος του 1844 εξίσωσε τις γυναικες όλων των ηλικιών με τους εφήβους. Ο χρόνος εργασίας των παιδιών μειώθηκε στις $6\frac{1}{2}$ ώρες. Μπήκαν όρια στο relay system. Από την άλλη, ορίστηκε το 80 έτος ως το κατώτατο όριο ηλικίας των παιδιών που έβαζαν να δουλεύουν.

• Εν τέλει, το 1847 εφαρμόζεται ο περιορισμός της ερ-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

γάσπιμς ημέρας στις 10 ώρες για τις γυναίκες και τους εφήβους (σ. 297). Οι προσπάθειες των κεφαλαιοκρατών εναντίον αυτού του νόμου (σ. 297–305). Οι ατέλειες του Νόμου του 1847 οδήγησαν στο

- συμβιβαστικό Νόμο του 1850 (σ. 306), που καθόρισε την εργάσιμη ημέρα για τους εφήβους και τις γυναίκες σε: 5 ημέρες των 10½ ωρών + 1 ημέρα των 7½ ωρών = 60 ώρες την εβδομάδα, από τις 6.00 το πρωί έως τις 6.00 το απόγευμα. Παρέμεινε σε ισχύ ο Νόμος του 1844 για τα παιδιά. Εξαιρέθηκε η μεταξοβιομηχανία (σ. 306).
- Το 1853 ο χρόνος εργασίας των παιδιών περιορίστηκε από τις 6.00 το πρωί ώς τις 6.00 το απόγευμα (σ. 308).
- Ο «Printwork Act» [Νόμος για τα εργοστάσια που σταμπάρουν βαμβακερά, κ.λπ.] του 1845 δεν έβαζε σχεδόν κανένα περιορισμό τα παιδιά κι οι γυναίκες μπορούσαν να δουλεύουν 16 ώρες την ημέρα!
- Βαφεία και λευκαντήρια, 1860.
- Δαντελοποιία, 1861.
- Αγγειοπλαστική και πολλοί άλλοι κλάδοι, 1863 (με τον Factory Act ψηφίστηκαν επιψέδους νομοθετήματα για τα υπαίθρια λευκαντήρια και τα αρτοποιεία) (σ. 309–310).

Συνεπώς η μεγάλη βιομηχανία δημιουργεί ορχικά την ανάγκη περιορισμού του εργάσιμου χρόνου, αλλά στη συνέχεια ανακαλύπτουμε πως η ίδια υπερεργασία επεκτείνεται εξίσου σε όλους τους κλάδους (σ. 312).

Η ιστορία δείχνει επιπλέον πως ο απομονωμένος «ελεύθερος» εργαζόμενος είναι ανυπεράσπιστος απέναντι στον κεφαλαιοκράτη και τελικά υποκύπτει, ιδιαίτερα με την εισαγωγή της εργασίας των γυναικόπαιδων. Κι έτσι αναπτύσσεται η ταξική πάλη μεταξύ εργατών και κεφαλαιοκρατών (σ. 313).

Στη Γαλλία, ο νόμος που καθόρισε την εργάσιμη ημέρα σε 12 ώρες για όλες τις πλικίες και τους κλάδους, ψηφίστηκε μόλις το 1846 (βλ. ωστόσο σ. 291, την υποσημείωση για το γαλλικό νόμο περί παιδικής εργασίας του 1841, που άρχισε να ισχύει πραγματικά το 1853 και μόνο στη βόρεια Γαλλία).

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΔΣ

Πλήρης «εργασιακός φίλελευθερισμός» στο Βέλγιο. Το κίνημα για το 8ωρο στις Η.Π.Α. (σ. 313-314).

Επομένως ο εργαζόμενος βγαίνει από την παραγωγική διαδικασία τελείως διαφορετικός απ' ό,τι μπήκε. Το εργαστικό συμβόλαιο δεν ήταν μια πράξη ελεύθερης συναίνεσης. Ο χρόνος για τον οποίον είναι ελεύθερος να πουλάει την εργασιακή του δύναμη, είναι ο χρόνος για τον οποίον είναι αναγκασμένος να την πουλάει και μόνον η μαζική αντίσταση των εργατών θα πετύχαινε να υψηφιστεί ένας νόμος, που θ' απέτρεπε τους εργάτες να πουλάνε τους εαυτούς τους στο κεφάλαιο με εθελοντικό συμβόλαιο καταδικάζοντας τη γενιά τους στη σκλαβιά και το θάνατο. Στη θέση του πομπώδους καταλόγου των αναφαίρετων ανθρώπινων δικαιωμάτων μπαίνει η μετριοπαθής Magna Charta του Factory Act (σ. 315-316).

5. ΠΟΣΟΣΤΟ ΚΑΙ ΜΑΖΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Μαζί με το ποσοστό καθορίζεται κι η μάζα. Αν η ημερήσια αξία μιας εργασιακής δύναμης είναι 3 σελίνια και το ποσοστό υπεραξίας 100%, η ημερήσια μάζα της είναι 3 σελίνια για κάθε εργαζόμενο.

Α. Εφόσον το μεταβλητό κεφάλαιο είναι η χρηματική έκφραση της αξίας όλων των εργασιακών δυνάμεων που χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα από έναν κεφαλαιοκράτη, η μάζα της υπεραξίας που παράγεται από αυτές ισούται με το μεταβλητό κεφάλαιο πολλαπλασιασμένο επί το ποσοστό της υπεραξίας. Και οι δυο αυτοί παράγοντες μπορεί να ποικίλουν, με αποτέλεσμα να προκύπτουν διάφοροι συνδυασμοί. Αν αυξάνεται το ποσοστό, δηλαδή αν παρατείνεται η εργάσιμη ημέρα, τότε η μάζα της υπεραξίας μπορεί ν' αυξάνεται ακόμα κι αν μειωθεί το μεταβλητό κεφάλαιο (σ. 317-318).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Β. Αυτή η αύξηση στο ποσοστό της υπεραξίας περιορίζεται απόλυτα από το γεγονός ότι η εργάσιμη ημέρα δεν μπορεί ποτέ να φτάνει τις 24 ώρες το 24ωρο. Επομένως η συνολική αξία της ημερήσιας παραγωγής ενός εργάτη δεν μπορεί ποτέ να ισούται με 24 εργάσιμες ώρες.

Έτσι, προκειμένου ν' αποσπαστεί η ίδια μάχα υπεραξίας, το μεταβλητό κεφάλαιο μπορεί ν' αντικατασταθεί από μια αυξημένη εκμετάλλευση της εργασίας μόνο μέσα σ' αυτά τα όρια. Αυτό είναι σημαντικό για την εξήγηση διάφορων φαινομένων, που προκύπτουν από την αντιφατική τάση του κεφαλαίου:

- 1) Να μειώνει το μεταβλητό κεφάλαιο και τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών· και
- 2) Να παράγει παρ' όλα αυτά τη μέγιστη δυνατή μάχα υπεραξίας (σ. 319).

Γ. Για μια δεδομένη αξία και για έναν εξίσου υψηλό βαθμό εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, η μάχα της αξίας κι η μάχα της υπεραξίας, τις οποίες παράγουν διαφορετικά κεφάλαια, είναι ευθέως ανάλογες ως μεγέθη των ποικίλων συστατικών αυτών των κεφαλαίων (σ. 320). Αυτό μοιάζει ν' αντιφάσκει ολοφάνερα με όλα τα εμπειρικά δεδομένα.

Για μια δεδομένη κοινωνία και μια δεδομένη εργάσιμη ημέρα η υπεραξία μπορεί ν' αυξηθεί μόνο αν αυξηθεί ο αριθμός των εργατών, δηλαδή ο πληθυσμός. Αν ο αριθμός των εργατών είναι σταθερός, τότε η υπεραξία μπορεί ν' αυξηθεί μόνο με την παράταση της εργάσιμης ημέρας. Παρ' όλα αυτά, αυτό είναι σημαντικό μόνο για την απόλυτη υπεραξία.

Από όλα αυτά προκύπτει πως δεν είναι μετατρέψιμο σε κεφάλαιο το οποιοδήποτε ποσό χρήματος, αλλά ότι υπάρχει ένα ελάχιστο όριο: η τιμή κόστους μιας μόνης εργασιακής δύναμης και των απαραίτητων εργαλείων δουλειάς. Αν ο κεφαλαιοκράτης ζούσε σαν εργάτης, τότε θα έπρεπε να έχει δυο εργάτες, να βγάζει ποσοστό υπεραξίας 50%, και πάλι δεν θα εξοικονομούσε τίποτε. Ακόμα και με 8 εργάτες, δεν θα

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΔΣ

ήταν παρά ένας μικρού μεγέθους μάστορας. Γι' αυτό και στο Μεσαίωνα οι άνθρωποι εμποδίζονταν να γίνουν από μάστορες κεφαλαιοκράτες μέσ' από τον περιορισμό του αριθμού των εργατών που μπορούσε να απασχολεί ο κάθε μάστορας χωριστά. Το ελάχιστο όριο πλούτου που απαιτείται ώστε να γεννηθεί ένας πραγματικός κεφαλαιοκράτης, διαφέρει ανάλογα με τις ιστορικές εποχές και τους επιχειρηματικούς κλάδους (σ. 322-323).

Το κεφάλαιο εξελίχθηκε σε αφεντικό της εργασίας και την ελέγχει ώστε να γίνεται κανονικά και με εντατικό ρυθμό. Επιπλέον, εξαναγκάζει τους εργάτες να δουλεύουν περισσότερο απ' όσο τους είναι αναγκαίο για να επιβιώνουν. Αποσπώντας τους την υπεραξία, ξεπερνάει κάθε προηγούμενο παραγωγικό σύστημα που στηρίζοταν στην άμεσα καταναγκαστική εργασία.

Το κεφάλαιο υποτάσσει την εργασία με τους δεδομένους τεχνικούς όρους, κάτω από τις οποίες τη συναντά. Γι' αυτό και δεν τους τροποποιεί ευθύνης εξαρχής. Όσο η παραγωγική διαδικασία θεωρείται ως εργασιακή διαδικασία, ο εργάτης σχετίζεται με τα παραγωγικά μέσα όχι σαν αυτά να είναι κεφάλαιο αλλά ως μέσα της δικής του νοήμονος δραστηριότητας. Τα πρόγματα αλλάζουν όμως όταν εξετάσουμε την παραγωγική διαδικασία ως διαδικασία δημιουργίας υπεραξίας. Σ' αυτή την περίπτωση τα παραγωγικά μέσα γίνονται μέσα απορρόφησης της εργασίας των άλλων. Δεν χρησιμοποιεί πλέον ο εργαζόμενος τα μέσα παραγωγής, αλλά τα μέσα παραγωγής χρησιμοποιούν τον εργαζόμενο (σ. 325). Αντί να τα αναλώνει αυτός, τον αναλώνουν εκείνα σαν να είναι αυτός η τροφή που χρειάζονται για τη δική τους ζωή. Η ζωή του κεφαλαίου συνίσταται σ' αυτήν εδώ την κίνηση και μόνο, ως αξία που αυτο-πολλαπλασιάζεται. Η απλή μετατροπή του χρήματος σε παραγωγικά μέσα, τα μετατρέπει σε τίτλους, σε δικαιώματα για δουλειά και υπερεργασία των άλλων.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Για μια δεδομένη εργάσιμη ημέρα, η υπερεργασία μπορεί ν' ανξηθεί μόνο αν μειωθεί η αναγκαία εργασία. Αυτό μπορεί να γίνει (εκτός από τη μείωση των μισθών κάτω από την αξία τους) μόνο με τη μείωση της αξίας της εργασίας, δηλαδή με τη μείωση της τιμής των μέσων που είναι απαραίτητα για την επιβίωση (σ. 328-330). Κι αυτό με τη σειρά του μπορεί να γίνει μόνο με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, με την επαναστατικοποίηση της ίδιας της παραγωγής.

Η υπεραξία που παράγεται με την παράταση της εργάσιμης ημέρας, είναι η απόλυτη υπεραξία. Η υπεραξία που παράγεται με τη συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας, είναι η σχετική υπεραξία (σ. 330).

Για να πέσει η αξία της εργασίας πρέπει να εξαπλωθεί η αύξηση της παραγωγικής δύναμης σ' εκείνους τους κλάδους της βιομηχανίας, που τα προϊόντα τους καθορίζουν την αξία της εργασιακής δύναμης κι επομένως ανίκουν στον κύκλο των συνηθισμένων μέσων επιβίωσης, εκείνων που μπορούν να τ' αντικαταστήσουν, στις πρώτες ύλες τους, κ.λπ. Η απόδειξη του τρόπου με τον οποίον ο ανταγωνισμός δημιουργεί την αυξημένη παραγωγική δύναμη, εκδηλώνεται με φθηνότερες τιμές εμπορευμάτων (σ. 330-334).

Η αξία των εμπορευμάτων (όπως και η αξία της εργασί-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ακίς δύναμις) είναι αντιστρόφως ανάλογη της παραγωγικότητας της εργασίας, επειδή εξαρτάται από την τιμή των εμπορευμάτων. Απεναντίας η σχετική υπεραξία είναι ευθέως ανάλογη της παραγωγικότητας της εργασίας (σ. 334).

Οι κεφαλαιοκράτες δεν ενδιαφέρονται για την απόλυτη αξία των εμπορευμάτων. Ενδιαφέρονται μόνο για την υπεραξία που ενσωματώνεται σε αυτά. Η πραγμάτωση της υπεραξίας εμπεριέχει από μόνη της την αναπλήρωση της προκαταβεβλημένης αξίας. Εφόσον, σύμφωνα με τη σ. 334, η ίδια διαδικασία αύξησης της παραγωγικής δύναμης μειώνει την αξία των εμπορευμάτων κι αυξάνει την υπεραξία που εμπεριέχεται σε αυτά, είναι ξεκάθαρο γιατί ο κεφαλαιοκράτης, που μοναδικό ενδιαφέρον του είναι η παραγωγή ανταλλακτικής αξίας, παλεύει ασταμάτητα να φύγει την ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων (βλ. Quesnay, σ. 335).

Στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή λοιπόν, η εξοικονόμηση της εργασίας με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης δεν αποβλέπει καθόλου στη συντόμευση της εργάσιμης ημέρας. Απεναντίας, η εργάσιμη ημέρα μπορεί και να παραταθεί. Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί σε οικονομολόγους του είδους McCulloch, Ure, Senior και των ομοίων τους, μπορεί να διαβάσουμε στη μα σελίδα ότι ο εργαζόμενος χρωστάει ευγνωμοσύνη στο κεφάλαιο διότι αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις, και στην επόμενη σελίδα να διαβάζουμε πως πρέπει να εκφράζει την ευγνωμοσύνη του δουλεύοντας 15 ώρες την ημέρα αντί για 10. Στόχος αυτής της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων δεν είναι άλλος από τη μείωση της αναγκαίας εργασίας και την αύξηση της εργασίας προς οφέλος του κεφαλαιοκράτη.

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

2. Η ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Σύμφωνα με τη σ. 322, η κεφαλαιοκρατική παραγωγή χρειάζεται ένα ατομικό κεφάλαιο τέτοιου μεγέθους ώστε να μπορεί ν' απασχολεί ταυτόχρονα ένα αρκετά μεγάλο αριθμό εργατών. Το αφεντικό της εργασίας γίνεται ώριμος κεφαλαιοκράτης μόνο όταν απελευθερώνεται πλήρως από την εργασία. Η ταυτόχρονη και στον ίδιο τομέα εργασίας δραστηριοποίηση ενός μεγάλου αριθμού εργατών για την παραγωγή του ίδιου τύπου εμπορεύματος κάτω από τις διαταγές του ίδιου κεφαλαιοκράτη συνιστά, ιστορικά και λογικά, την αφετηρία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής (σ. 337).

Επομένως η διαφορά σε σχέση με το παρελθόν, όπου λιγότεροι εργαζόμενοι απασχολούνταν από το ίδιο αφεντικό, είναι, αρχικά, μόνο ποσοτική. Την ίδια όμως στιγμή συντελείται μια αλλαγή. Ο μεγάλος αριθμός εργαζομένων εξασφαλίζει στο αφεντικό ένα πραγματικό μέσο όρο εργασίας, κάτι που δεν συμβαίνει με τον απλό μάστορα, ο οποίος πρέπει οπωσδήποτε να πληρώνει τη μέση αξία της εργασίας. Στην περίπτωση της μικρής παραγωγής, οι ανισότητες εκμπδενίζονται για την κοινωνία συνολικά, όχι όμως και για τον κάθε μάστορα χωριστά.

Επομένως ο νόμος της παραγωγής υπεραξίας πραγματώνεται πλήρως στον κάθε παραγωγό χωριστά μόνον όταν παράγει ως κεφαλαιοκράτης κι απασχολεί πολλούς εργαζόμενους ταυτόχρονα – απ' όπου και προκύπτει ο μέσος όρος κοινωνικής εργασίας (σ. 339).

Επιπλέον: η οικονομία των μέσων παραγωγής δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μέσ' από τη μεγάλης κλίμακας συνεργασία. Μικρότερη μεταβίβαση αξίας στο προϊόν από τα συστατικά του σταθερού κεφαλαίου μπορεί να προέλθει μόνον από την ανάλωσή του κατά την εργασιακή διαδικασία πολλών εργατών. Μ' αυτό τον τρόπο τα εργαλεία της δουλειάς αποκτούν ένα κοινωνικό χαρακτήρα πριν ακόμα το κάνει η

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ίδια η εργασιακή διαδικασία – μέχρι σήμερα, απλώς παρόμοιες διαδικασίες η μια δίπλα στην άλλη (σ. 340).

Ως τώρα εξετάζεται η οικονομία των μέσων παραγωγής μόνο κατά το πώς φθιναίνει τα εμπορεύματα κι επομένως κατεβάζει την αξία της εργασίας. Το βαθμό κατά τον οποίο μεταβάλλει το ποσοστό της υπεραξίας μέσα στο συνολικό κεφάλαιο ($\sigma + \mu$), δεν θα εξεταστεί πριν από το Βιβλίο Γ'. Αυτός ο επιμερισμός του αντικειμένου μας ανταποκρίνεται στο πνεύμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Επειδή δηλαδή στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή οι όροι εργασίας αντιπαρατίθενται στον εργάτη σαν κάτι το αυτοτελές, η οικονομία των μέσων παραγωγής εμφανίζεται σαν μια ξεχωριστή λειτουργία που δεν τον αφορά άμεσα κι έτσι μιούζει να μην συνδέεται με τις μεθόδους, με τις οποίες ο κεφαλαιοκράτης αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασιακής δύναμης.

Η μορφή της εργασίας στην οποία πολλά πρόσωπα εργάζονται μεθοδικά το ένα δίπλα στο άλλο μέσα στην ίδια παραγωγική διαδικασία, ή μέσα σε διάφορες συναφείς διαδικασίες, ονομάζεται *συν-εργασία* (σ. 340). (Concours des forces/Σύμπραξη δυνάμεων. Destutti de Tracy).

Το συνολικό άθροισμα των μηχανικών δυνάμεων των ξεχωριστών εργατών διαφέρει φίλικά από την ισχυρή μηχανική δύναμη, η οποία αναπτύσσεται όταν πολλά χέρια δουλεύουν μαζί και ταυτόχρονα μέσα στην ίδια ενιαία δράση (π.χ. για να σπικώσουν ένα βάρος, κ.λπ.). Από τα πρώτα βήματά της, η συνεργασία δημιουργεί μια παραγωγική δύναμη, που είναι αυτή καθαυτή μια μαζική δύναμη.

Επιπλέον, στις περισσότερες παραγωγικές δουλειές η απλή κοινωνική επαφή δημιουργεί ένα πνεύμα άμιλλας, το οποίο ενισχύει την ατομική αποτελεσματικότητα καθενός. Έτσι 12 εργάτες βγάζουν μαζί περισσότερη δουλειά σε μια ταυτόχρονη εργάσιμη ημέρα 144 ωρών απ' ό,τι 12 εργάτες σε 12 διαφορετικές εργάσιμες ημέρες, ή ένας εργάτης σε 12 συνεχόμενες ημέρες (σ. 341).

Παρ' όλο που πολλοί εργαζόμενοι μπορεί να φτιάχνουν το

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

ίδιο ή παρόμοια πράγματα, η ατομική εργασία του καθενός μπορεί ν' αποτελεί διαφορετικές φάσεις της ίδιας εργασιακής διαδικασίας (αλυσύνδια ανθρώπων, που περνάνε κάτι ο ένας στον άλλον). Κι εδώ η συνεργασία βοηθάει στη συντόμευση της εργασίας. Το ίδιο συμβαίνει όταν ένα κτίριο ξεκινάει να χτίζεται από πολλές μεριές ταυτόχρονα. Ο συνδυασμένος ή συλλογικός εργάτης έχει χέρια και μάτια και μπροστά του και πίσω του, κι είναι σε κάποιο βαθμό πανταχού παρών (σ. 342).

Όταν η εργασία είναι πολύπλοκη, τότε η συνεργασία επιτρέπει να καταμεριστούν οι επιψέρους εργασίες και να εκτελεστούν ταυτόχρονα, με αποτέλεσμα τη συντόμευση του χρόνου εργασίας που απαιτεί η κατασκευή ολόκληρου του προϊόντος (σ. 342).

Σε πολλούς κλάδους της παραγωγής υπάρχουν κρίσιμες χρονικές περιόδοι, κατά τις οποίες απαιτούνται πολλοί εργάτες (θερισμός, κούρεμα προβάτων, κ.λπ.). Εδώ μόνο η συνεργασία μπορεί να βοηθήσει (σ. 343).

Από τη μια μεριά η συνεργασία διευρύνει το πεδίο της παραγωγής κι έτσι καθίσταται αναγκαία για εργασίες που έχουν μεγάλη διάταξη στο χώρο (άρδευση, κατασκευή δρόμων και φραγμάτων, κ.λπ.). Από την άλλη, η συνεργασία περιορίζει το πεδίο παραγωγής καθώς συγκεντρώνει τους εργάτες σ' ένα μέρος με αποτέλεσμα να εξοικονομούνται έξοδα (σ. 344).

Σε όλες αυτές τις μορφές, η συνεργασία είναι η ιδιαίτερη παραγωγική δύναμη της συνδυασμένης εργάσιμης ημέρας. Είναι μια κοινωνική εργασιακή δύναμη, που απορρέει από την ίδια τη συνεργασία. Στη συστηματική δουλειά από κοινού, ο εργάτης αποβάλλει τους ατομικούς περιορισμούς του κι αναπτύσσει τις ικανότητες του είδους του.

Τώρα οι μισθωτοί εργαζόμενοι δεν μπορούν να συνεργαστούν, εκτός κι αν ο ίδιος κεφαλαιοκράτης τους προσλάβει ταυτόχρονα, τους πληρώνει και τους παρέχει τα εργαλεία δουλειάς. Η κλίμακα της συνεργασίας εξαρτάται λοιπόν από

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

το ποσό του κεφαλαίου που διαθέτει ο κεφαλαιοκράτης. Το ελάχιστο ποσό κεφαλαίου που απαιτείται ώστε ο ιδιοκτήτης του να γίνει κεφαλαιοκράτης, γίνεται τώρα η υλική συνθήκη για τη μετατροπή πολλών διασκορπισμένων κι ανεξάρτητων εργασιακών διαδικασιών σε μια συνδυασμένη κοινωνική εργασιακή διαδικασία.

Κατά παρόμοιο τρόπο, μέχρι στιγμής η διοικητική εξουσία του κεφαλαίου πάνω στην εργασία δεν ήταν παρά τυπικό αποτέλεσμα της σχέσης μεταξύ κεφαλαιοκράτη κι εργαζόμενου. Τώρα πλέον είναι η αναγκαία προϋπόθεση της ίδιας της εργασιακής διαδικασίας. Ο κεφαλαιοκράτης αντιπροσωπεύει τη σύνθεση στην εργασιακή διαδικασία. Στη συνεργασία, ο έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας γίνεται η κατεξοχήν λειτουργία του κεφαλαίου και ως τέτοια αποκτά ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (σ. 346).

Αυτός ο έλεγχος είναι σε συμφωνία με το στόχο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής –μέγιστη δυνατή αυτο-επέκταση του κεφαλαίου– και ταυτόχρονα αποτελεί τη λειτουργία της μέγιστης δυνατής εκμετάλλευσης της κοινωνικής εργασιακής διαδικασίας. Οδηγεί επομένως στην αναπόφευκτη αντίθεση ανάμεσα στον εκμεταλλευτή και τον εκμεταλλευόμενο. Επιτέλεον: έλεγχος της κατάλληλης χρονιμοποίησης των εργαλείων δουλειάς. Τελικά, η σύνθεση μεταξύ των ποικίλων λειτουργιών των εργατών γίνεται έξω από αυτούς τους ίδιους, στο κεφάλαιο, με αποτέλεσμα η ενότητά τους να τους φέρνει αντιψέτωπους με τη βούληση του κεφαλαιοκράτη σαν μια εξωτερική βούληση. Ο κεφαλαιοκρατικός έλεγχος είναι λοιπόν διφυνής:

(1) μια κοινωνική εργασιακή διαδικασία για την παραγωγή ενός προϊόντος και

(2) μια διαδικασία αυτο-επέκτασης του κεφαλαίου.

Η μορφή αυτού του ελέγχου είναι δεσποτική. Αυτός ο δεσποτισμός αναπτύσσει τώρα τις δικές του, ιδιάζουσες μορφές: αρχικά ο κεφαλαιοκράτης απαλλάσσεται από τη δουλειά και τώρα παραχωρεί την άμεση επιστασία σε μια

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

οργανωμένη ομάδα υπαλλήλων και μεμονωμένων εργατών, που είναι κι αυτοί μισθωτοί εργαζόμενοι του κεφαλαίου. Σε δ' αφορά τη δουλεία, οι οικονομολόγοι μετρούν τα έξοδα επιστασίας ως *faux frais* [μη παραγωγικά έξοδα]. Στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή όμως, την ταυτίζουν ξαφνικά με την επιστασία, εφόσον αυτή απορρέει από τη φύση της κοινωνικής εργασιακής διαδικασίας (σ. 347-348).

Στη βιομηχανία, η ανώτατη πγεσία γίνεται ιδιότητα του κεφαλαίου, όπως ακριβώς στα χρόνια της φεουδαρχίας οι λειτουργίες του στρατηγού και του δικαστή ήταν ιδιότητες της γαιοκτησίας (σ. 348).

Ο κεφαλαιοκράτης αγοράζει ιοο εργασιακές δυνάμεις-άτομα και σε αντάλλαγμα λαμβάνει μια συνδυασμένη εργασιακή δύναμη των ιοο. Δεν πληρώνει για τη συνδυασμένη εργασιακή δύναμη των ιοο. Όταν οι εργαζόμενοι μπαίνουν στη συνδυασμένη εργασιακή διαδικασία, έχουν κιόλας πάψει ν' ανίκουν στους εαυτούς τους κι έχουν ενσωματωθεί στο κεφαλαίο. Έτσι η κοινωνική παραγωγική δύναμη εμφανίζεται σαν παραγωγική δύναμη του ίδιου του κεφαλαίου (σ. 348).

Παραδείγματα συνεργασίας μεταξύ των αρχαίων Αιγυπτίων (σ. 349).

Η πρωτόγονη συνεργασία στις απαρχές του πολιτισμού μεταξύ λαών που ζούσαν από το κυνήγι, νομάδων ή στις κοινότητες των Ινδιών, στηρίζεται:

- (1) στην κοινοκτησία των μέσων παραγωγής και
- (2) στη φυσική πρόσδεση του ατόμου με τη φυλή και την αρχέγονη κοινότητα.

Η σποραδική συνεργασία κατά την Αρχαιότητα, το Μεσαίωνα και στις σύγχρονες αποικίες θεμελιώνεται πάνω στην άμεση κυριαρχία και τη βία, κυρίως τη δουλεία. Απεναντίας η κεφαλαιοκρατική συνεργασία προϋποθέτει τον ελεύθερο μισθωτό εργαζόμενο. Ιστορικά, αυτή εμφανίζεται σε άμεση αντίθεση με την αγροτική οικονομία και την ανεξάρτητη χειροτεχνία (είτε πρόκειται για τις συντεχνιακές Γκίλδες, είτε όχι), και σ' αυτή τη σύνδεση ως μια ιστορική μορφή, η οποία

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

προσιδιάζει στην κεφαλαιοκρατική παραγωγική διαδικασία και που την ξεχωρίζει σαν τέτοια. Αυτή είναι η πρώτη αλλαγή που διαπιστώνεται στην εργασιακή διαδικασία όταν υποτάσσεται στο κεφάλαιο. Έτσι εδώ έχουμε διαμάξ:

- (1) τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής να παρουσιάζεται σαν μια ιστορική συνθήκη, αναγκαία για τη μετατροπή της εργασιακής διαδικασίας σε κοινωνική διαδικασία·
- (2) αυτή η κοινωνική μορφή της εργασιακής διαδικασίας να αυτοπαρουσιάζεται σαν μια μέθοδος, που χρησιμοποιεί το κεφάλαιο για να εκμεταλλευτεί πιο κερδοφόρα την παραγωγικότητά της (σ. 350).

Η συνεργασία στην στοιχειώδη μορφή της, όπως εξετάστηκε έως εδώ, ταυτίζεται με τη μεγάλης κλίμακας παραγωγή αλλά δεν αποτελεί μια πάγια, χαρακτηριστική μορφή μιας συγκεκριμένης εποχής, δηλαδή της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Σ' αυτή την απλή μορφή της εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα όταν το κεφάλαιο δρα σε μεγάλη κλίμακα, χωρίς ο καταμερισμό της εργασίας ή οι μηχανές να παίζουν σημαντικό ρόλο. Επομένως, παρ' όλο που η συνεργασία είναι η βασική μορφή όλης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, η στοιχειώδης μορφή της εμφανίζεται σαν μια ιδιαίτερη μορφή δίπλα στις πιο ανεπτυγμένες μορφές της (σ. 351).

3. Ο ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Η βιοτεχνία, κλασική μορφή συνεργασίας που στηρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας, κυριαρχεί περίπου από το 1550 έως το 1750. Εμφανίζεται:

- (1) Είτε μέσ' από την συνένωση διαφόρων χειροτεχνικών επαγγελμάτων, που το καθένα τους καταπιάνεται με μια ειδικευμένη εργασία (π.χ. κατασκευή αμαξιών).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Μέσα από αυτή τη συνένωση ο ατομικός χειροτέχνης σύντομα χάνει την ικανότητά του ν' ασκεί ο ίδιος ολόκληρη την τέχνη του, ενώ από την άλλη μεριά ασκείται όλο και περισσότερο στην εξειδικευμένη εργασία του. Έτσι η διαδικασία μετατρέπεται σ' ένα καταμερισμό της όλης επιχείρησης στα επιμέρους συστατικά στοιχεία της (σ. 352).

(2) Είτε όταν πολλοί χειροτέχνες, που κάνουν την ίδια ή παρόμοια δουλειά, απασχολούνται ταυτόχρονα στο ίδιο εργαστήριο κι έτσι οι επιμέρους διεργασίες, αντί να εκτελούνται με τη σειρά τους από έναν εργάτη, χωρίζονται βαθμιαία και εκτελούνται ταυτόχρονα από πολλούς εργάτες (βελόνες, κ.λπ.). Εδώ το προϊόν, αντί να είναι δουλειά ενός χειροτέχνη, γίνεται δουλειά μιας ένωσης χειροτεχνών που ο καθένας εκτελεί μια μόνον εξειδικευμένη εργασία (σ. 353-354).

Και στις δυο περιπτώσεις το αποτέλεσμα είναι ένας παραγωγικός μηχανισμός, που τα όγηγανά του είναι ανθρώπινα όντα. Η εργασία βαστά το χειροτεχνικό χαρακτήρα της και κάθε επιμέρους δουλειά γίνεται με το χέρι. Δεν είναι επομένως δυνατή μια πραγματικά επιστημονική ανάλυση της παραγωγικής διαδικασίας. Κάθε εργάτης χωριστά αλυσσοδένεται με μια μονόπλευρη εξειδικευμένη δουλειά εξαιτίας της χειροτεχνικής φύσης της (σ. 354).

Κατ' αυτό τον τρόπο η εργασία εξοικονομείται -συγκριτικά με του χειροτέχνη- κι αυτό ενισχύεται ακόμα περισσότερο από γενιά σε γενιά. Ο καταμερισμός της εργασίας στη βιοτεχνία αντιστοιχεί λοιπόν στην τάση των παλιότερων κοινωνιών για κληρονομική διαδοχή των επαγγελμάτων. Κάστες, Γκίλδες. (σ. 355-356).

Η εξειδίκευση των εργαλείων μέσ' από την προσαρμογή σε διάφορες επιμέρους διαδικασίες – 500 είδη σφυριών στο Μπέρμιγχαμ (σ. 357).

Αν εξετάσουμε τη βιοτεχνία από τη σκοπιά του συνολικού

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

μπχανισμού της, θα δούμε ότι έχει δυο όψεις: είτε πρόκειται για μια μπχανική συναρμολόγηση επιμέρους αυτοτελών προϊόντων (ρολόγια), είτε για μια σειρά αλληλοσχετιζόμενων εργασιών μέσα σ' ένα εργαστήριο (βελόνες).

Στη βιοτεχνία η μια ομάδα εργατών παρέχει στην άλλη τις πρώτες ύλες της. Επομένως βασικός όρος εδώ είναι η κάθε ομάδα να παράγει μια ορισμένη ποσότητα του τελικού προϊόντος μέσα σ' έναν ορισμένο χρόνο. Από εδώ απορρέει μια συνέχεια, κανονικότητα, ομοιομορφία κι εντατικοποίηση της εργασίας, που διαφέρουν τελείως από την απλή συνεργασία. Έχουμε λοιπόν εδώ τον τεχνικό νόμο της παραγωγικής διαδικασίας: ότι η εργασία πρέπει να είναι κοινωνικά αναγκαία εργασία (σ. 361).

Οι άνισοι χρόνοι που απαιτούνται για κάθε επιμέρους εργασία, δημιουργούν την αναγκαιότητα οι διαφορετικές ομάδες εργατών να είναι διαφορετικού μεγέθους κι αριθμού (στην τυπογραφική βιοτεχνία: 4 χύτες και 2 κόπτες για 1 στιλβωτή). Έτσι η βιοτεχνία δημιουργεί μια μαθηματικά σταθερή σχέση στην ποσοτική έκταση μεταξύ των πολλών οργάνων του συλλογικού εργάτη και η παραγωγή μπορεί να επεκταθεί μόνο με τη χρησιμοποίηση ενός πολλαπλάσιου της όλης ομάδας. Επιπλέον, ορισμένες λειτουργίες (όπως η επιστασία, η μεταφορά των προϊόντων από το ένα μέρος στο άλλο, κ.λπ.) μπορούν να γίνουν αυτοτελείς μόνον αφότου επιτευχθεί ένα ορισμένο επίπεδο παραγωγής (σ. 362).

Μπορεί επίσης να προκύψει ο συνδυασμός διάφορων βιοτεχνιών σε μια ενιαία βιοτεχνία, αλλά μέχρι τώρα λείπει η πραγματική τεχνική ενότητα, που γεννιέται μόνο με τη βιομηχανία (σ. 363-364).

Οι μπχανές έκαναν από νωρίς την εμφάνισή τους, σποραδικά, στη βιοτεχνία (αλευρόμυλοι και κοπανιστήρια), αλλά ο ρόλος τους ήταν δευτερεύων. Κύρια μπχανή της βιοτεχνίας παραμένει ο συνδυασμένος συλλογικός εργάτης, που είναι πολύ πιο τελειοποιημένος από τον ατομικό χειροτέχνη και στον οποίον όλες οι ατέλειες, που πολύ συχνά συνοδεύουν

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

την εξειδικευμένη εργασία, μετατρέπονται σε τελειότητα (σ. 364-365). Η βιοτεχνία αναπτύσσει τις διαφορές ανάμεσα σ' αυτούς τους εργάτες, που δουλεύουν σε μια επιμέρους δουλειά είναι είναι εξειδικευμένοι είτε ανειδίκευτοι, καθώς και μια πλήρη εργατική ιεραρχία (σ. 365-366).

Καταμερισμός της εργασίας:

- (1) Γενικός – αγροκαλλιέργεια, βιομηχανία, ναυπηγική, κ.λπ.
- (2) Ειδικός – κατά επαγγελματικούς κλάδους και υποκλάδους.
- (3) Λεπτομερειακός – κατά εργοτάξιο.

Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας αναπτύσσεται και από διαφορετικές αφετηρίες:

- (1) Μέσα στην οικογένεια και τη φυλή ο φυσικός καταμερισμός της εργασίας αντιστοιχεί στο φύλο και την πλικία, συν τη δουλεία μέσω της βίας κατά των γειτονικών φυλών, η οποία τον επιτείνει (σ. 367).
- (2) Ανάλογα με τον τόπο, το κλίμα, το πολιτισμικό επίπεδο, οι διαφορετικές κοινότητες παράγουν διαφορετικά προϊόντα και τα ανταλλάσσουν όποτε κι όπου έχονται σ' επαφή μεταξύ τους (σ. 368).

Επομένως η ανταλλαγή μ' αυτές τις ξένες κοινότητες είναι ένα από τα κύρια μέσα διάρροης των φυσικών δεσμών της κοινότητας μέσ' από την περαιτέρω ανάπτυξη του φυσικού καταμερισμού της εργασίας (σ. 368).

Κατά συνέπεια, ο καταμερισμός της εργασίας στη βιοτεχνία προϋποθέτει έναν ορισμένο βαθμό ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, τον οποίο με τη σειρά της αναπτύσσει ακόμα περισσότερο – όπως λ.χ. τον εδαφικό καταμερισμό της εργασίας (σ. 369-370).

Για όλους αυτούς τους λόγους υπάρχει πάντοτε η εξής διαφορά ανάμεσα στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τον καταμερισμό της εργασίας στη βιοτεχνία: ο πρώτος παράγει εμπορεύματα, ενώ στο δεύτερο η ειδικευμένη-μερική εργασία δεν παράγει εμπορεύματα. Άρα έχουμε: συγκεντρο-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ποίηση κι οργάνωση στη βιοτεχνία διασκορπισμό κι ανταγωνισμό στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (σ. 371).

Η οργάνωση των πανάρχαιων ιδικών κοινοτήτων (σ. 373). Η Γκίλδα (σ. 374). Ενώ κι εδώ υπάρχει καταμερισμός της εργασίας μέσα στην κοινωνία, ο καταμερισμός της εργασίας στη βιοτεχνία είναι μια ιδιαίτερη δημιουργία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Όπως στην απλή συνεργασία έτσι και στη βιοτεχνία ο δρων οργανισμός της εργασίας είναι μια μορφή ύπαρξης του κεφαλαίου. Η παραγωγική δύναμη που ξεπηδάει λοιπόν από το συνδυασμό των εργασιών, εμφανίζεται σαν παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. Όμως, ενώ η απλή συνεργασία δεν μεταβάλλει γενικά τον τρόπο με τον οποίο δουλεύει κάθε άτομο, η βιοτεχνία τον επαναστατικοποιεί και σακατεύει τον εργάτη. Μη μπορώντας να παράγει κάτι αυτοτελώς, ο εργάτης καταντάει ένα απλό γρανάζι μέσα στο κεφαλαιοκρατικό εργοτάξιο. Οι διανοπτικές ικανότητες της εργασίας αναπτύσσονται μονόπλευρα ενώ εξαφανίζονται από πολλές άλλες πλευρές. Αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας στη βιοτεχνία: οι εργαζόμενοι αντικρύζουν το διανοπτικό δυναμικό της εργασιακής διαδικασίας σαν ιδιότητα κάποιου άλλου και σαν εξουσιαστική δύναμη. Αυτή η διαδικασία χωρισμού αρχίζει μαζί με τη συνεργασία, αναπτύσσεται στη βιοτεχνία και ολοκληρώνεται στη σύγχρονη βιομηχανία, η οποία διαχωρίζει την επιστήμη σαν μια παραγωγική δύναμη ανεξάρτητη από την εργασία, βάζοντάς την στην υπηρεσία του κεφαλαίου (σ. 377).

Ενδεικτικές παραθέσεις αποσπασμάτων (σ. 378-380).

Από τη μια μεριά η βιοτεχνία είναι μια ορισμένη οργάνωση της κοινωνικής εργασίας κι από την άλλη δεν είναι παρά μια ιδιαίτερη μέθοδος απόσπασης σχετικής υπεραξίας (σ. 381). Η ιστορική της σημασία.

Εμπόδια στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας ακόμα και κατά την κλασική της περίοδο: ο περιορισμός του αριθμού των ανειδίκευτων εργατών σε σχέση με των εξειδικευμένων ο

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

περιορισμός της εργασίας των γυναικόπαιδων εξαιτίας της αντίστασης των ανδρών ή εμμονή στις μεθόδους μαθητείας έως και πρόσφατα, ακόμα κι όταν είναι περιττοί η διαρκής ανυποταξία των εργατών, μιας και ο συλλογικός εργάτης δεν έχει ακόμα ένα πλαίσιο ανεξάρτητο από τους εργάτες· η μετανάστευση των εργατών (σ. 384).

Εξάλλου, η βιομηχανία δεν κατόρθωσε να επαναστατικοποιήσει το σύνολο της κοινωνικής παραγωγής, ούτε έστω να το καθυποτάξει. Η στενή τεχνική βάση της συγκρούεται με τις παραγωγικές απαιτήσεις, που η ίδια δημιούργησε. Έτσι έγιναν αναγκαίες οι μηχανές και η βιοτεχνία είχε κιόλας μάθει πώς να τις φτιάχνει (σ. 385).

4.

ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ ΚΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

A. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΩΝ

Η επανάσταση στον τρόπο παραγωγής, που ξεκίνησε στη βιοτεχνία με την εργασιακή δύναμη, εδώ έχει αφετηρία τα εργαλεία ή παραγωγικά μέσα.

Κάθε ανεπτυγμένη μηχανική εγκατάσταση αποτελείται από:

- (1) Το μηχανισμό κίνησης
- (2) το μηχανισμό μετάδοσης
- (3) την εργαλειομηχανή ή εργασιομηχανή (σ. 388).

Η βιομηχανική επανάσταση του 18ου αιώνα ξεκίνησε με την εργασιομηχανή. Αυτό που τη χαρακτηρίζει, είναι ότι το παραγωγικό μέσο –με μια περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένη μορφή– περνάει από τον άνθρωπο στη μηχανή και δουλεύει σαν μηχανή κάτω από την επίβλεψη του ανθρώπου. Τελικά δεν έχει καμμιά σημασία αν κινητήρια δύναμη είναι ο άνθρωπος ή μια φυσική δύναμη. Η ειδοποιός διαφορά βρίσκεται στο ότι ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα δικά του όρ-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

γανα και μόνον, ενώ η μηχανή μπορεί να χρησιμοποιεί, μέσα σε ορισμένα όρια, όσα εργαλεία χρειάζονται (το ροδάνι είχε 1 αδράχτι, η κλωστική μηχανή «Jenny» 12 έως 18 αδράχτια).

Στο ροδάνι, η βιομηχανική επανάσταση δεν τροποποίησε αρχικά το ποδοκίνητο πεντάλι, δηλαδή την κινητήρια δύναμη, αλλά το αδράχτι. Ο άνθρωπος εξακολουθούσε να είναι η κινητήρια δύναμη κι επιστάτης της μηχανής. Απεναντίας η επανάσταση της εργασιομηχανής έκανε αναγκαία την τελειοποίηση της ατμομηχανής και στη συνέχεια τη χρησιμοποίηση (σ. 389-390) επίσης σ. 391-392.

Έχουμε δυο είδη μηχανικής εγκατάστασης στη σύγχρονη βιομηχανία:

- (1) Είτε συνεργασία ομοειδών μηχανών (μηχανές ύφανσης, μηχανές διπλώματος, που συνδυάζουν τη δουλειά πολλών επιμέρους εργατών μέσ' από το συνδυασμό πολλών διαφορετικών εργαλείων). Εδώ η τεχνική ενότητα επιτυγχάνεται μέσα από τη δύναμη μετάδοσης ή την κινητήρια δύναμη.
- (2) Είτε σύστημα μηχανών, συνδυασμός διαφορετικών επί μέρους μηχανών (μηχανικός αργαλειός).

Φυσική βάση της σύγχρονης βιομηχανίας είναι ο βιοτεχνικός καταμερισμός εργασίας. Άλλα η βιοτεχνία και η βιομηχανία διαφέρουν ουσιαστικά. Στη βιοτεχνία, κάθε επιμέρους διαδικασία έπρεπε να προσαρμοστεί στον εργαζόμενο. Αυτό δεν είναι πια αναγκαίο στη σύγχρονη βιομηχανία: η εργασιακή διαδικασία μπορεί ν' αναλυθεί αντικειμενικά στα συστατικά μέρη της, κι αυτό αναλαμβάνει να το κάνει η επιστήμη ή η τεχνική εμπειρία, ώστε να το αναλάβουν στη συνέχεια οι μηχανές. Εδώ η ποσοτική σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες εργατών γίνεται σχέση μεταξύ των διαφορετικών ομάδων μηχανών (σ. 395).

Και στις δυο περιπτώσεις το εργοστάσιο αποτελεί ένα μεγάλο μηχανικό αυτόματο (που μόνο πρόσφατα τελειοποιήθηκε σε τέτοιο βαθμό) κι αυτή είναι η μορφή που του αρμόζει (σ. 396). Η πιο εξελιγμένη μορφή του είναι η εγκατάσταση

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

αυτόματων μηχανών, που κατάργησε τη χειροτεχνική και βιοτεχνική βάση της μεγάλης βιομηχανίας και δημιούργησε την ολοκληρωμένη μορφή της βιομηχανικής παραγωγής (σ. 396-397).

Σύνδεση μεταξύ της επαναστατικοποίησης των διαφόρων κλάδων και των μέσων παραγωγής (σ. 398-399).

Στη βιοτεχνία ο συνδυασμός των εργατών είναι υποκειμενικός. Στη βιομηχανία υπάρχει ένας αντικειμενικός μηχανικός παραγωγικός οργανισμός, τον οποίον βρίσκει έτοιμο απέναντί του ο εργάτης και που μπορεί να λειτουργήσει μόνο μέσ' από συλλογική εργασία. Ο συνεργατικός χαρακτήρας της εργασιακής διαδικασίας είναι πλέον μια τεχνική αναγκαιότητα (σ. 401).

Οι παραγωγικές δυνάμεις που απορρέουν από τη συνεργασία και τον καταμερισμό της εργασίας, δεν κοστίζουν τίποτε στο κεφάλαιο. Οι φυσικές δυνάμεις (ατμός, νερό) επίσης δεν του στοιχίζουν τίποτα. Ούτε κι οι δυνάμεις που ανακαλύπτει η επιστήμη. Όμως αυτές εδώ οι δυνάμεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνον αν υπάρχει ένας πολυδάπανος και κατάλληλος εξοπλισμός. Παρόμοιως, οι εργασιομηχανές κοστίζουν πολύ περισσότερο από τα παλιά εργαλεία. Όμως αυτές οι μηχανές έχουν πολύ μεγαλύτερο χρόνο ζωής και πεδίο παραγωγικής δράσης από τα εργαλεία. Επομένως μεταβιβάζουν στα προϊόντα τους συγκριτικά πολύ μικρότερη ποσότητα αξίας απ' όση τα εργαλεία. Έτσι οι μηχανές λειτουργούν σχεδόν δωρεάν σε σχέση με τα εργαλεία (σ. 402-402).

Η μείωση του κόστους μέσ' από τη συγκεντρωτοποίηση της παραγωγής είναι πολύ μεγαλύτερη στη σύγχρονη βιομηχανία απ' ό,τι στην βιοτεχνία (σ. 403).

Οι τιμές των μηχανοποίητων προϊόντων αποδεικνύουν πόσο πολύ έρριξε η μηχανή το κόστος της παραγωγής. Αποδεικνύουν επίσης ότι το ποσοστό αξίας που οφείλεται στα παραγωγικά εργαλεία αυξάνεται μεν σχετικά, αλλά μειώνεται απόλυτα. Η παραγωγικότητα της μηχανής μετριέται με το βαθμό στον οποίον αντικαθιστά την ανθρώπινη εργασία.

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Παραδείγματα (σ. 405-407).

Ας υποθέσουμε πως ένα ατμοκίνητο αλέτρι αντικαθιστά 150 εργάτες, που ο επίσιος μισθός τους φτάνει τις 3.000 £. Αυτός ο επίσιος μισθός δεν αντιπροσωπεύει όλη την εργασία τους, αλλά μόνο την αναγκαία εργασιακή δύναμη και βέβαια καθόλου την υπερεργασία τους. Αν όμως το ατμοκίνητο αλέτρι στοιχίζει 3.000 £, αυτές οι 3.000 £ είναι πραγματικά η χρηματική έκφραση όλης της εργασίας που εμπεριέχεται σε αυτό. Όταν λοιπόν η μπχανή στοιχίζει όσο κι η εργασιακή δύναμη την οποία αντικαθιστά, τότε η ανθρώπινη εργασία που εμπεριέχεται σ' αυτήν είναι πάντοτε πολύ λιγότερη από εκείνη την οποία αντικαθιστά (σ. 407).

Η μπχανή ως μέσο για τη μείωση του κόστους της παραγωγής πρέπει να κοστίζει λιγότερο από την εργασία που αντικαθιστά. Για το κεφάλαιο όμως, η αξία της πρέπει να είναι μικρότερη από την εργασιακή δύναμη που αντικαθιστά. Επομένως, μπχανές που δεν αποφέρουν κέρδη στην Αγγλία μπορεί να είναι κερδοφόρες στην Αμερική – π.χ. μπχανές που σπάζουν την πέτρα. Άρα: έπειτα από ορισμένους νομικούς περιορισμούς, μπορεί ξαφνικά να μπουν σε χρήση μπχανές που προηγουμένως δεν ήταν αποδοτικές για το κεφάλαιο (σ. 408-409).

Β. Η ΙΔΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΩΝ

Εφόσον οι μπχανές εμπεριέχουν την κινητήρια δύναμη τους, η αξία της μικρής δύναμης πέφτει. Εργασία των γυναικόπαιδων. Άμεση αύξηση του αριθμού των μισθωτών εργάζομενων με την ένταξη όλων των μελών της οικογένειας, που προηγουμένως δεν εργάζονταν ως μισθωτοί. Έτσι η αξία της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης απλώνεται σε όλη την οικογένεια, δηλαδή πέφτει. Τώρα πια, προκειμένου να ξήσει μια οικογένεια, πρέπει 4 εργασιακές δυνάμεις αντί μίας όχι

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

μόνο να εργάζονται, αλλά να υπερεργάζονται για λογαριασμό του κεφαλαίου. Έτσι αυξάνεται ο βαθμός της εκμετάλλευσης μαζί με τη διεύρυνση του ανθρώπινου εκμεταλλεύσιμου υλικού (σ. 410).

Προηγουμένως, η αγορά κι η πώληση της εργασιακής δύναμης ήταν μια σχέση μεταξύ ελεύθερων ενήλικων προσώπων. Τώρα εξαγοράζονται και οι ανήλικοι ή τα παιδιά. Ο εργάτης πουλάει πια τη γυναικά του και το παιδί του – γίνεται δουλέμπορος. Παραδείγματα (σ. 411-412).

Ηθική κατάπτωση (σ. 414-415). Εκταιδευτική νομοθεσία και αντίσταση των χειροτεχνών (σ. 415-417).

Η είσοδος των γυναικών και των παιδιών στο εργοστάσιο σπάει τελικά την αντίσταση των ανδρών εργατών απέναντι στην κυριαρχία του κεφαλαίου (σ. 418).

Αν οι μπχανές μειώνουν τον χρόνο εργασίας που είναι απαραίτητος για την παραγωγή ενός αντικειμένου, στα χέρια του κεφαλαίου γίνονται το ισχυρότερο όπλο για την παράταση της εργάσης πιμέρας πολύ πέρα από κάθε φυσικό όριο. Από τη μια μεριά δημιουργούν νέες συνθήκες, που επιτρέπουν κάτι τέτοιο στο κεφάλαιο, κι από την άλλη δίνουν νέα κίνητρα προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι μπχανές έχουν τη δυνατότητα να κινούνται ατέρμωνα. Περιορίζονται μόνον από την αδυναμία και τα φυσικά όρια της επιβλέπουσας ανθρώπινης εργασιακής δυναμικής. Μια μπχανή που φθείρεται σε 7,5 χρόνια δουλεύοντας 20 ώρες την πιμέρα, απορροφάει στο μισό χρόνο για τον κεφαλαιοκράτη τόση υπερεργασία, όση μια άλλη που θα φθαρεί σε 15 χρόνια δουλεύοντας 10 ώρες την πιμέρα (σ. 419).

Έτσι η, τρόπος του λέγειν, «ηθική» φθορά της μπχανής [εξαιτίας της πτώσης της ανταλλακτικής αξίας της] είναι λιγότερο παρακινδυνευμένη (σ. 420).

Επιπλέον: μεγάλη ποσότητα εργασίας απορροφάται χωρίς ν' αυξάνονται οι επενδύσεις σε κτιριακές εγκαταστάσεις και μπχανές. Έτσι όχι μόνον αυξάνεται η υπεραξία μέσω παρατάσης της εργάσης πιμέρας, αλλά μειώνονται αναλόγως

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

και τα έξοδα που απαιτούνται γι' αυτήν. Αυτή η παράταση έχει αποφασιστικότερη σημασία στη μεγάλη βιομηχανία, διότι εδώ το ποσοστό του σταθερού κεφαλαίου είναι γενικά μεγαλύτερο (σ. 421).

Κατά την πρώτη περίοδο της εκμηχάνισης, όταν ακόμα έχει μονοπωλιακό χαρακτήρα, τα κέρδη είναι τεράστια. Οπότε μεγαλώνει κι η δίψα για περισσότερα, για απεριόριστη παράταση της εργάσιμης ημέρας. Καθώς όμως γενικεύεται η χρήση των μηχανών, αυτή η μονοπώληση των κερδών εξαφανίζεται κι επιβάλλεται ο νόμος, ο οποίος καθορίζει πως η υπεραξία δεν πηγάζει από την εργασία που έχουν αντικαταστήσει οι μηχανές, αλλά από την εργασία που αυτές απασχολούν διλαδή από το μεταβλητό κεφάλαιο. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε εδώ με μια εγγενή αντίφαση της κεφαλαιοκρατικής χρήσης των μηχανών: για μια ορισμένη μάζα κεφαλαίου, μεγεθύνουν τον ένα παράγοντα της υπεραξίας του (το ποσοστό υπεραξίας) μειώνοντας τον άλλο (τον αριθμό των εργατών). Από τη στιγμή που η αξία ενός μηχανοποίητου εμπορεύματος γίνεται η ρυθμιστική κοινωνική αξία του, αυτή η αντίφαση έρχεται στο φως και ταυτόχρονα σπρώχνει στην παράταση της εργάσιμης ημέρας (σ. 422-423).

Η εκμηχάνιση, με την απόλυτη των εργατών που αντικαθιστούν οι μηχανές και την ένταξη στην παραγωγή των γυναικόπαιδων, παράγει ένα παραπάντιο εργατικό πληθυσμό που αναγκάζεται να υπακούει στο νόμο του κεφαλαίου. Έτσι η εκμηχάνιση ανατρέπει όλα τα ηθικά και φυσικά όρια της εργάσιμης ημέρας. Έχουμε λοιπόν το παράδοξο ότι το ισχυρότερο μέσο για τη συντόμευση του χρόνου εργασίας είναι ταυτόχρονα και το πιο αποτελεσματικό μέσο για τη μεταρροπή ολόκληρης της ζωής του εργάτη και της οικογένειάς του σε διαθέσιμο εργάσιμο χρόνο που αυξάνει την αξία του κεφαλαίου (σ. 423).

Έχουμε ίδη εξετάσει με ποιόν τρόπο αντιδρά εδώ η κοινωνία καθορίζοντας την κανονική εργάσιμη ημέρα. Σ' αυτή τη βάση αναπτύσσεται τώρα η εντατικοποίηση της εργασίας (σ. 424).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Αρχικά με την αύξηση της ταχύτητας των μηχανών εντατικοποιείται η δουλειά και ταυτόχρονα παρατείνεται ο χρόνος εργασίας. Σύντομα όμως έρχεται μια στιγμή όπου το ένα αποκλείει το άλλο. Όταν μειώθει ο εργάσιμος χρόνος, τότε μπορεί ν' αυξηθεί μόνον η ένταση της δουλειάς. Μέσα σε ιο ώρες θα γίνει εντατικά μια δουλειά, που κάτω από κανονικές συνθήκες χρειαζόταν 12 ώρες. Αυτή η εντατικοποιημένη εργάσιμη ημέρα λογαριάζεται ότι ισχυροποιεί την εργασιακή δύναμη. Έτσι η εργασία δεν μετριέται απλώς από το χρόνο εργασίας αλλά από την έντασή της (σ. 425). Σε 5 ώρες αναγκαίας εργασίας συν 5 ώρες υπερεργασίας παράγεται η ίδια υπεραξία που θα παραγόταν με 6 ώρες αναγκαίας συν 6 ώρες υπερεργασίας χαμηλότερης έντασης (σ. 425).

Με ποιό τρόπο εντατικοποιείται η εργασία; Έχουμε αποδείξει ότι στη βιοτεχνία (υποσημείωση 159, σ. 426), π.χ. την αγγειοπλαστική, κ.λπ., αρκεί η απλή συντόμευση της εργάσιμης ημέρας για ν' αυξηθεί στο έπακρο η παραγωγικότητα της εργασίας. Αυτό είναι ακόμα πιο σίγουρο στη μηχανική εργασία. Άλλα: βλ. την απόδειξη του R. Gardner (σ. 426-427).

Μόλις κατοχυρωθεί δια νόμου η συντόμευση της εργάσιμης ημέρας, η μηχανή έρχεται σαν το μέσο εκείνο, με το οποίο το κεφάλαιο απομυζά περισσότερο εντατικοποιημένη εργασία από τον εργάτη, είτε χάροι στην αύξηση της ταχύτητας, είτε με τη χρησιμοποίηση λιγότερων εργατικών χεριών σε σχέση με τον αριθμό των μηχανών (σ. 427). Παραδείγματα (σ. 428-431). Είναι προφανές πως ο πλουτισμός κι η επέκταση του εργοστάσιου αναπτύσσονται ταυτόχρονα μέσα σ' αυτό το πλαίσιο (σ. 432-433).

Γ. ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΟΥ ΜΟΡΦΗ

Στο εργοστάσιο η μηχανή αναλαμβάνει τον κατάλληλο χειρισμό των εργαλείων. Έτσι καταργούνται εδώ οι ποιοτικές διαφορές της εργασίας, που είχαν αναπτυχθεί με τη βιο-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

τεχνία. Η εργασία ισοπεδώνεται όλο και περισσότερο, με μόνη το πολύ πολύ διαφοροποίηση αυτή μεταξύ πλικιών και φύλου. Ο καταμερισμός της εργασίας συνίσταται εδώ σε μια κατανομή των εργατών στις ειδικευμένες μπχανές και οι εργάτες χωρίζονται σε βασικούς (εκείνους που χειρίζονται τις εργαλειομηχανές) και βοηθούς (αν και αυτό ισχύει μόνο για τις αυτόματες κλωστικές μπχανές Jenny, λιγότερο για τις Throstle [βάτερ] κι ελάχιστα για το μπχανικό αργαλειό Mule) – πρέπει να προσθέσουμε τους επιστάτες, τους μπχανικούς κι αποθηκάριους, τους συντηρητές, κ.λπ. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με μια τάξη, που μόνον εξωτερικά ενώνεται στο εργοστάσιο (σ. 436-437).

Η αναγκαιότητα προσαρμογής του εργάτη στη συνεχή κίνηση ενός αυτόματου μπχανισμού επιβάλλει την τεχνική εκπαίδευση από την παιδική πλική, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται ότι ο εργάτης παραμένει ισόβια σε μια και μόνη αποσπασματική δουλειά, όπως συνέβαινε στη βιοτεχνία. Το προσωπικό μπορεί ν' αλλάζει ακόμα και στην ίδια εργαλειο-μπχανή (Relay system: αλλαγή βάρδιας) κι επειδή χρειάζεται ελάχιστος κόπος για να εκπαιδευτεί κανείς στο χειρισμό των μπχανών, οι ίδιοι εργάτες μπορεί να δουλεύουν σε διαφορετικά είδη μπχανών. Η εργασία των βοηθών είτε είναι πολύ απλές δουλειές, είτε αντικαθίσταται όλο και περισσότερο από μπχανές. Ωστόσο ο βιοτεχνικός καταμερισμός της εργασίας διαιωνίζεται μέσα στο εργοστάσιο και γίνεται ισχυρότατο όπλο εκμετάλλευσης στα χέρια του κεφαλαίου. Ο εργάτης γίνεται ισόβιο εξάρτημα μιας αποσπασματικής, εξειδικευμένης μπχανής (σ. 438).

Όπως το έχουμε δει μέχρι στιγμής, όλη η κεφαλαιοκρατική παραγωγή δεν είναι μόνο μια εργασιακή διαδικασία αλλά και μια διαδικασία αύξησης της αξίας του κεφαλαίου. Κοινό σημείο κάθε κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι ότι ο εργάτης δεν χρησιμοποιεί ο ίδιος τα μέσα εργασίας, αλλά αντίθετα τον χρησιμοποιούν εκείνα. Μόνον όμως μέσ' από την εκμηχάνιση αυτή η διαστροφή γίνεται μια τεχνική, χειροπιαστή

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

πραγματικότητα. Μέσα από τη μετατροπή του σε αυτόματο σε όλη την εργασιακή διαδικασία, το ίδιο το εργαλείο δουλειάς υψώνεται απέναντι στον εργάτη σαν κεφάλαιο, δηλαδή σαν νεκρή εργασία που κυριαρχεί πάνω στη ζωντανή εργασία και την απομυζά έως τέλους. Όπως το έχουμε πει, οι διανοητικές δυνάμεις της παραγωγικής διαδικασίας εμφανίζονται σαν εξουσία του κεφαλαίου πάνω στην εργασία. Η επί μέρους δεξιότητα του μεμονωμένου χειριστή της μηχανής εξαντλείται σαν κάτι το ασήμαντο σε σύγκριση με την επιστήμη, με τις τεράστιες φυσικές δυνάμεις και την κοινωνική μάζα της εργασίας, που ενσωματώνονται στο σύστημα των μηχανών (σ. 439). Πειθαρχία «με το βούρδουλα» μέσα στο εργοστάσιο, εργοστασιακός κώδικας (σ. 440–441). Οι υλικές συνθήκες του εργοστασίου (σ. 442–443).

Δ. Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΜΗΧΑΝΙΣΗ

Η πάλη αυτή, που υπάρχει από τις καταβολές της κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής σχέσης, εμφανίζεται αρχικά σαν μια εξέγερση εναντίον της μηχανής πάνω στην υλική βάση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Αργαλειοί ταινιών (σ. 444–445). Οι Λουδίτες (σ. 445). Μόνον αργότερα οι εργάτες αρχίζουν να διακρίνουν τα υλικά μέσα παραγωγής από την κοινωνική μορφή της εκμετάλλευσής τους.

Στη βιοτεχνία, ο βελτιωμένος καταμερισμός της εργασίας δεν πήταν παρά ένα μέσον που αναπλήρωνε εικονικά τους εργαζόμενους (σ. 445–446). (Αποδιάρθρωση της γεωργίας, εσωτερική μετανάστευση, σ. 446). Με την εκβιομηχάνιση, ο εργάτης πραγματικά εκτοπίζεται καθώς οι μηχανές τον ανταγωνίζονται άμεσα. Βαμβακούφαντουργοί (σ. 447). Παρόμοιως στην Ινδία (σ. 448). Αυτό συμβαίνει ακατάποινστα, διότι η εκβιομηχάνιση αναζητάει διαρκώς νέες σφαίρες παραγωγής. Η αυτοτελής κι αποξενωμένη μορφή που δίνει στα παραγω-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

γικά μέσα η κεφαλαιοκρατική παραγωγή χρησιμοποιώντας τα εναντίον του εργαζόμενου, εξελίσσεται σε σκληρό ανταγωνισμό. Γι' αυτό και ο εργαζόμενος εξεγείρεται πρώτα εναντίον των εργαλείων δουλειάς (σ. 448).

Λεπτομέρειες πάνω στον εκτοπισμό των εργατών από τις μπχανές (σ. 448-449). Η μπχανή ως μέσο για να σπάσει η αντίσταση των εργατών εναντίον του κεφαλαίου με τον εκτοπισμό τους (σ. 449-454).

Οι αστοί οικονομολόγοι ισχυρίζονται πως η μπχανή, εκτόπιζοντας τους εργάτες, απελευθερώνει την ίδια στιγμή κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να τους απασχολήσει. Απεναντίας όμως, κάθε φορά που εισάγεται μια μπχανή στην παραγωγή το κεφάλαιο δεσμεύεται, μειώνοντας το μεταβλητό σκέλος του κι αυξάνοντας το σταθερό. Η εκμπχάνιση δεν κάνει λοιπόν τίποτε άλλο από το να μειώνει την ικανότητα του κεφαλαίου ν' απασχολεί εργάτες. Μ' αυτό τον τρόπο πράγματι (κι αυτό εννοούν οι απολογητές της κεφαλαιοκρατίας) δεν απελευθερώνεται κεφάλαιο αλλά τα μέσα συντήρησης των απολυμένων εργατών. Οι εργάτες αποκόβονται από τα μέσα συντήρησής τους κι αυτό εκφράζουν οι απολογητές όταν λένε πως η μπχανή απελευθερώνει μέσα συντήρησης των εργατών (σ. 454-455).

Περαιτέρω εξέλιξη αυτής της διαδικασίας (πολύ καλό για την *Fortnightly*²) (σ. 456-457): ο ανταγωνισμός, που είναι αναπόσταστος από την κεφαλαιοκρατική χρησιμοποίηση των μπχανών, είναι ανύπαρκτος για τους απολογητές, διότι δεν προκύπτει από τις ίδιες τις μπχανές αλλά από την κεφαλαιοκρατική χρησιμοποίησή τους (σ. 458).

Επέκταση της παραγωγής άμεσα κι έμμεσα χάρη στις μπχανές και επομένως αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων εργατών: ορυχεία, σκλάβοι στις βαμβακοφυτείες των νότιων Πολιτειών των Η.Π.Α., κ.λπ. Από την άλλη μεριά, στην

² *Fortnightly Review*: το περιοδικό στο οποίο δημοσιεύτηκε η «Σύνοψη» [σ.τ.μ.]

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Ιρλανδία και τη Σκωτία διώχνονται από την ύπαιθρο όσοι ασχολούνταν με τα πρόβατα, ώστε να ικανοποιηθούν οι επιταγές των εριοβιομηχάνων (σ. 459-460).

Η μηχανική παραγωγή οξύνει τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας πολύ περισσότερο από τη βιοτεχνία (σ. 461).

Ε. ΜΗΧΑΝΕΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Πρότοι αποτέλεσμα της εκμηχάνισης: αύξηση της υπεραξίας με ταυτόχρονη αύξηση της μάζας των προϊόντων, στα οποία ενσωματώνεται η υπεραξία κι από την οποία ζει η κεφαλαιοκρατική τάξη κι οι συνοδοιπόροι της. Επομένως, αύξηση του αριθμού των κεφαλαιοκρατών και ζήτηση για νέα είδη πολυτελείας και των μέσων που τα παράγουν. Αύξηση της παραγωγής ειδών πολυτελείας και μέσων συγκοινωνίας (που παρ' όλα αυτά απορροφούν πολύ λόγη εργασιακή δύναμη στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες – απόδειξη, σ. 462). Τελικά μεγαλώνει η υπηρετική τάξη, οι σύγχρονοι οικιακοί δούλοι, που το δυναμικό τους στελεχώνεται από τους απολυμένους εργάτες (σ. 463). Στατιστικά στοιχεία.

Οικονομικές αντιφάσεις (σ. 464).

Οι μηχανές παρέχουν τη δυνατότητα για απόλυτη αύξηση της μάζας εργασίας σ' ένα κλάδο. Ιδιότητες αυτής της διαδικασίας (σ. 465).

Τεράστια ελαστικότητα, δυνατότητα για ξαφνική επέκταση της μεγάλης βιομηχανίας σε καταιγιστικό βαθμό ανάπτυξης (σ. 467). Αντίδραση στις χώρες που παράγουν πρώτες ύλες. Μετανάστευση εξαιτίας της απόλυτης εργατών. Διεθνής καταμερισμός της εργασίας στις βιομηχανικές και τις αγροτικές χώρες. Περιοδική εναλλαγή κρίσεων και ευημερίας (σ. 470). Σ' αυτή τη διαδικασία επέκτασης οι εργάτες άλλοτε απωθούνται κι άλλοτε προσελκύονται (σ. 471). Ιστορικές λεπτομέρειες (σ. 472-475).

Κατάργηση της συνεργασίας και της βιοτεχνίας από τη

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

βιομηχανία (και τα ενδιάμεσα στάδια, σ. 476–477). Επίσης: κατάργηση των παραγωγικών μονάδων που δεν δουλεύουν εργοστασιακά’ όλοι οι εργοστασιακοί κλάδοι προσαρμόζονται στο πνεύμα της μεγάλης βιομηχανίας – η οικιακή βιοτεχνία γίνεται εξωτερικό παράρτημα του εργοστασίου (σ. 477). Στην οικιακή και τη σύγχρονη βιοτεχνία η εκμετάλλευση είναι πιο αναίσχυντη απ’ ό,τι στα ίδια τα εργοστάσια (σ. 478). Παραδείγματα: τυπογραφεία του Λονδίνου (σ. 480), βιβλιοδεσία, διαλογή των κουρελιών (σ. 480), τουβλοποιΐα (σ. 480). Οικιακή βιοτεχνία: δαντελοποιΐα (σ. 483), πλεκτική ψάθινων ειδών (σ. 486). Μετατροπή της σε εργοστασιακή παραγωγή με απεριόριστη εκμετάλλευση: η παραγωγή ειδών ψατισμού με τη ραπτομηχανή (σ. 487). Η επιτάχυνση αυτής της μετατροπής με το Συμπληρωματικό Νόμο για τα Εργοστάσια (Factory Acts Extension Act), που έβαλε τέλος στην έως τότε απεριόριστη εκμετάλλευση (σ. 493). Παραδείγματα: αγγειοπλαστική (σ. 493), παραγωγή σπίρτων (σ. 493). Πώς έδρασαν επιπλέον οι Νόμοι για τα Εργοστάσια πάνω στη δουλειά που γινόταν χωρίς αυστηρούς ρυθμούς εξαιτίας των συνηθειών των εργατών, των εποχών και των συρμών (σ. 497). Περίοδοι εξαντλητικής δουλειάς και περίοδοι χαλάρωσης ανάλογα με τις εποχές στην οικιακή παραγωγή και τη βιοτεχνία (σ. 497).

Διατάξεις για την υγεία στους Νόμους για τα Εργοστάσια (σ. 498). Διατάξεις για την εκπαίδευση (σ. 500).

Απολύσεις εργατών απλώς και μόνον εξαιτίας της ηλικίας τους από τη στιγμή που ενηλικιώνονται και δεν μπορούν πια να δουλέψουν, ούτε και να ζουν με μισθούς ανηλίκων, ενώ την ίδια στιγμή δεν τους δίνεται η δυνατότητα να μάθουν κάποιο άλλο επάγγελμα (σ. 502).

Η σύγχρονη βιομηχανία μετατρέπει την παραγωγική διαδικασία σε συνειδητή εφαρμογή των φυσικών νόμων και διαλύει τα *mystères*³ και την παραδοσιακή απολίθωση της βιοτεχνίας και της χειροτεχνίας. Γ’ αυτό, μόνον η σύγχρονη βιομηχανία είναι επαναστατική απέναντι στις παλιότερες μορφές (σ. 503). Σαν κεφαλαιοκρατική μορφή όμως, διαιω-

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

νίζει τον αποστεωμένο καταμερισμό της εργασίας και σακατεύει τον εργάτη, στο βαθμό που ανατρέπει καθημερινά τις παλιές βάσεις του παλιού καταμερισμού εργασίας. Από την άλλη μεριά, σ' αυτήν ακριβώς την ανατρεπτικότητά της, στο ότι τροποποιεί αναγκαστικά τις δραστηριότητες του ίδιου εργάτη, βρίσκεται τόσο η άκρατη επιθετικότητα της σύγχρονης βιομηχανίας όσο και οι δυνατότητες για κοινωνική επανάσταση (σ. 505).

Η ανάγκη επέκτασης της εργοστασιακής νομοθεσίας σε όλους τους κλάδους, που δεν δουλεύουν σ' εργοστασιακή βάση (σ. 507). Ο Νόμος του 1867 (σ. 509). Οργανισμός, υποστημένωση (σ. 512).

Οι Νόμοι για τα Εργοστάσια συγκεντροποιούν το κεφάλαιο και το εργοστασιακό σύστημα. Γενίκευση της εργοστασιακής παραγωγής κι επομένως της κλασικής μορφής της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Όξυνση των εσωτερικών της αντιφάσεων, ωρίμανση των στοιχείων που απαιτούνται για την ανατροπή της παλιάς κοινωνίας και των στοιχείων που διαμορφώνουν την καινούργια (σ. 519-520).

Γεωργία. Εδώ ο εκτοπισμός των εργατών εξαιτίας των μπχανών είναι ακόμα οξύτερος. Ο γεωργός αντικαθίσταται από τον αγρεργάτη. Καταστροφή της αγροτικής οικιακής βιοτεχνίας. Όξυνση της αντίθεσης μεταξύ της Πόλης και της Υπαίθρου. Διασκορπισμός κι εξασθένηση των αγροτών, ενώ οι εργάτες της πόλης μειώνονται στο ελάχιστο. Την ίδια στιγμή καταλήστευση του εδάφους: η αποθέωση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής υπονομεύει όλες τις πλουτοπαραγωγικές πηγές, τη γη και τον εργαζόμενο (σ. 521-523).

³ «Μυστήρια». Έτσι ονομάζονταν έως το 18ο αιώνα τα διάφορα χειροτεχνικά επαγγέλματα, διότι μπορούσε να τα ασκήσει μόνον ο επαγγελματικά μυημένος [σ.τ.μ.]

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΞΕΤΑΣΗ
ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

[το χειρόγραφο σταματάει εδώ]

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Τα λακωνίζειν δεν είναι αυτό το οποίο ακριβώς νομίζεις, το να γράφει δηλαδή κάποιος λίγες λέξεις, αλλά λίγες σχετικά με πάρα πολλά (θέματα). Έτσι εγώ και πολύ σύντομο στο λόγο ονομάζω τον Όμηρο και αξεπέραστο τον Αντίμαχο. Πώς; Κρίνοντας το μήκος του λόγου ως προς τη θεματολογία και όχι με την ποσότητα των γραμμάτων.
Γρηγόριος Ναζιανζηνός

Η σύνοψη του πρώτου τόμου του «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» αποτελεί τη λακωνική έκφραση ενός έργου 524 σελίδων, όπου πολλά πράγματα διατυπώνονται με περιληπτικό τρόπο.

Η έκδοση αυτής της εργασίας του Φρ. Ένγκελς στην ελληνική γλώσσα υπαγορεύεται από την κρατούσα κοινωνική πραγματικότητα. Ζοφερή μεν, αλλά πραγματικότητα, που προσδιορίζεται από την επίθεση του κεφαλαίου ενάντια στα στοιχειώδη εργατικά δικαιώματα, τις ελαστικές σχέσεις εργασίας, την κατάργηση του 8ώρου, την ανεργία, την πτώση της τιμής του μεροκάματου κ.λπ.

Κατ' αρχήν προτάσσονται οι επισκοπήσεις του «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» από τον Ένγκελς, που δείχνουν στον αναγνώστη τον τρόπο παρουσίασης του πρώτου τόμου, σε διάφορα έντυπα της εποχής και σε διαφορετικές χώρες. Απευθύνονται σε αναγνώστες με οποιαδήποτε πολιτική τοποθέτηση, όπως και η παρούσα έκδοση.

Ακολουθεί η κύρια εργασία «ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» του Ένγκελς. Σκοπός της είναι, όχι μόνο η περιληπτική παρουσίαση βασικών συμπερασμάτων, αλλά και η παρακίνηση του αναγνώστη στη μελέτη του πρώτου τόμου του «ΚΕ-

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

ΦΑΛΑΙΟΥ. Βεβαίως στις μέρες μας «επιβάλλεται» η μελέτη όλου του έργου –και των τριών τόμων του «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» και φυσικά του θεωρούμενου ως τέταρτου τόμου «ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ» (ζτομου έργου).

Κεντρικό θέμα του έργου είναι η εκμετάλλευση μιας τάξης από μια άλλη και όχι ενός εργάτη από έναν κεφαλαιοκράτη. Βέβαια ο πρώτος τόμος του «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» μόνος του είναι αρκετός για την παρουσίαση των βασικών οικονομικών θεωριών. Όμως δεν καλύπτει όλο το φάσμα της οικονομικής ανάλυσης του Μάρξ.

Επειδή πολύς λόγος γίνεται μόνο για τον πρώτο τόμο –όπως η σύνοψη του Κ. Καούτσκι, αλλά και εργασίες ή διασκέψεις στις μέρες μας– είναι διαλεκτική απαίτηση η μελέτη όλου του έργου. Διότι ο Μάρξ στο «ΚΕΦΑΛΑΙΟ» εισάγει το κριτήριο της πρακτικής στη θεωρία της γνώσης. Αποκαλύπτει τον οικονομικό νόμο κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας, ο οποίος επιβεβαιώνεται καθημερινά και παγκόσμια στην πράξη. Ασφαλώς το «ΚΕΦΑΛΑΙΟ» δεν είναι μόνο ένα κολοσσαίο οικονομικό έργο. Ενδείκνυται να μελετηθεί και από φιλοσοφική, πολιτική, λογοτεχνική, λογική, κοινωνιολογική, ιστορικούλιστική κ.α. άποψη ή περί δικαίου, κράτους, ανθρώπινου δυναμικού, παγκοσμιοποίησης κ.λπ. θεώρηση.

Με τη μελέτη του «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ», ο ενδιαφερόμενος μπορεί να πραγματοποίησε δημιουργική εργασία, δηλαδή να κρίνει το επαναστατικό περιεχόμενο του.

Είναι γνωστό ότι στη χώρα μας κυκλοφορούν τουλάχιστον ένδεκα βιβλία με αποκλειστικό θέμα το «ΚΕΦΑΛΑΙΟ» του Μαρξ. Φυσικά είναι πολύ περισσότερα τα βιβλία που περιλαμβάνουν παρουσιάσεις του κορυφαίου έργου του και εκατομμύρια ιστοσελίδες στο διαδίκτυο.

Εφόσον δεχόμαστε ως διαλεκτική τη θέση του Λένιν ότι: «χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει και επαναστατικό κίνημα» και τη θέση του Μάρξ ότι: «το ΚΕΦΑΛΑΙΟ είναι έργο κομματικό, δηλαδή θεμελίωση της τακτικής και στρατηγικής για την ταξική πάλη του προλεταριάτου»,

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

επιβάλλεται να κατανοήσουμε τη διδασκαλία της υπεραξίας, που είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της οικονομικής θεωρίας του Μάρκ.

Τον 19^ο αιώνα την θεωρία της υπεραξίας απέρριπταν οι αγοραίοι οικονομολόγοι σαν το Σένιορ, τον Μπένθαμ ή τον Λόρια και τον 20^ο αιώνα ο υπουργοποιηθείς σοσιαλδημοκράτης P. Χίλφερντινγκ και ο σημερινός υφυπουργός οικονομικών Πέτρος Δούκας.

Στη σύνοψη ο μελετητής θα κατανοήσει όρους όπως το εμπόρευμα, το χρήμα, έννοιες όπως ο νόμος της αξίας, η υπεραξία και οι διάφορες μορφές της, η μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο, η ανεργία, η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση και ο εργατικός μισθός.

Με τη μελέτη του τεράστιου αυτού έργου, μπορεί να πραγματοποιηθεί η άποψη του Μάρκ για το «ΚΕΦΑΛΑΙΟ», ότι είναι το πιο φοβερό βλήμα που έπεσε επάνω στο κεφάλι των αστών και των γαιοκτημόνων μαζί.

Έχοντας ως οδηγό τη διατύπωση του Μάρκ: «ανελέντη κριτική των πάντων, ανελέπτη με την έννοια ότι η κριτική αυτή δεν θα κάνει πίσω ούτε μπροστά στα ίδια της τα συμπεράσματα, ούτε μπροστά στην αντίθεσή της, με τις κατεστημένες δυνάμεις», η κοινωνική χρησιμότητα αυτής της έκδοσης συνίσταται, στο να συγκροτεί ένα εργαλείο για τις σύγχρονες διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος. Ταυτόχρονα αποτελεί την ιδεολογική αφετηρία, προκειμένου να ανοίξει ο διάλογος για το κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής μας.

Γκιόκας Θανάσης
Σεπτέμβρης 2007

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΕΠΙΜΕΤΡΟΥ Α΄ ΕΚΔΟΣΗΣ

Είναι πολύ ευχάριστο το γεγονός ότι, σ' αυτούς τους δύσκολους καιρούς, εξαντλείται η Α΄ έκδοση του παρόντος βιβλίου, των 1500 αντιτύπων, μόλις ένα χρόνο από την κυκλοφορία του.

Η έκδοση είχε πραγματοποιηθεί λίγους μίνες πριν ξεσπάσει η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση και εξυπηρετούσε την ανάγκη να φωτιστεί θεωρητικά η επίθεση του κεφαλαίου ενάντια στην εργασία, που έχει εκδηλωθεί εδώ και πολλά χρόνια στα πλαίσια του νεοφιλελευθερισμού. Η κρίση, που εμφανίστηκε λίγους μίνες αργότερα, επέβαλε ακόμη περισσότερο την ανάγκη να μελετηθεί αυτό το φαινόμενο, η ερμηνεία του οποίου έχει εγείρει μεγάλες αντιπαραθέσεις.

Στο προηγούμενο διάστημα κυριαρχούσαν οι ιδέες για το «τέλος της ιστορίας», την «αιωνιότητα» και το «άτρωτο» του συστήματος, την οικονομική και κοινωνική «ευφορία» και «γαλήνη», για το τέλος του σοσιαλισμού κ.λπ. Και όλα αυτά βασισμένα στην πανάκεια της ανταγωνιστικότητας που- υποτίθεται- θα εξασφάλιζε την αειφόρο ανάπτυξη. Ωστόσο, το γεγονός της κρίσης διέλυσε μονομιάς όλα τα ιδεολογίματα και έφερε ξανά στην επιφάνεια την ωμή πραγματικότητα.

Η θεωρία του Μάρξ για τις κρίσεις επιβεβαιώνεται ξανά και αποτελεί τη μοναδική σύγχρονη επιστημονική απάντηση.

Τα γεγονότα αυτά έγιναν αιτία να παρακινηθούν οι εργαζόμενοι να μελετήσουν τον μαρξισμό, για να προσδιοριστούν αυτοτελώς στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής μας και να αντιληφθούν τις σύγχρονες εξελίξεις.

Η αποδοχή, φυσικά, του έργου του Μάρξ δεν περιορίζεται μόνο στους εργαζόμενους, αλλά αντανακλάται στους αστικούς θεσμούς (ακαδημίες, πανεπιστήμια, *fora* κ.α.) και

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

στους αστούς οικονομολόγους, από τους οποίους είναι αδύνατον να αγνοηθεί. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του αμερικανού καθηγητή Ρίτσαρντ Βόλφ, της οικονομικής επιθεώρησης «Rethinking Marxism».

Βεβαίως, διάφοροι αστοί οικονομολόγοι είναι σε ιδεολογική πάλη μεταξύ τους και διαφωνούν στο εάν, σήμερα, έχουμε παγκόσμια κρίση ή κάμψη ή ύφεση και αποτληθωρισμό, όπως οι Νομπελίστες Ρόμπερτ Σόλοου και Πολ Σάμιουελσον, μαζί με τους Ρόμπερτ Μπάρο, Πίτερ Μπερνστάιν κ.α.

Επίσης, ο Νομπελίστας Πολ Κρούγκμαν (επισκέφθηκε πρόσφατα τη χώρα μας), ο Ντιν Μπαίνικερ κ.α., κρίνοντας υποτίθεται από τα «αριστερά», προσπαθούν να ερμηνεύσουν και να προτείνουν «λύσεις» για την έξοδο από την καπιταλιστική κρίση.

Από την άλλη, είναι ο μαρξισμός ο οποίος, εδώ και πάρα πολλά χρόνια, αποφαίνεται ότι ο καπιταλισμός, που κυριαρχείται από αντιφάσεις και αντιθέσεις, δεν μπορεί να λειτουργήσει και να υπάρξει χωρίς αυτές. Είναι ένα σάστιο σύστημα και δεν μπορεί να κρύβει την αλήθεια με δικαιολογίες για τη χρηματοπιστωτική κρίση, την κρίση στο real estate κ.λπ., ως αιτίες της συνολικής του κρίσης.

Η ίδια η ζωή μας πείδει ότι η ανεργία, η φτώχεια των εργαζομένων, η αύξηση της εντατικοποίησης της εργασίας, η καταπάτηση των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πολλά άλλα, είναι σύμφυτα με τον καπιταλισμό, ως σύστημα.

Στις μέρες μας, αυτά παγιώνονται στις συνειδήσεις των λαών που αναζητούν την αλήθεια σε βιβλία όπως αυτό. Και για το λόγο αυτό εύχομαι να ακολουθήσει σύντομα και η Γ' έκδοση.

Γκιόκας Θανάσης
Απρίλης 2009

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ
«ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΣΩΤΗΡΗ ΓΚΕΚΑ. ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΕΙΧΕ Ο
ΚΩΣΤΑΣ ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ.
Η Β' ΕΚΔΟΣΗ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ
ΤΟΝ ΜΑΚΗ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΝΙΚΟ ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ ΤΟ ΜΑΪΟ ΤΟΥ
2009 ΣΕ 2000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΦΡΗΝΤΡΙΧ ΕΝΤΚΕΛΣ

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»

Αλεξανδρία Κυριάκης

Σ' αυτή την ανέκδοτη μέχρι τώρα στην Ελλάδα Σύνοψη του Κεφαλαίου, ο Ένγκελς παρουσιάζει εύγλωττα και με απλό τρόπο θεμελιώδεις έννοιες του έργου του Μάρκ. Παρόλο που συνοψίζει μόνο τα τέσσερα από τα έξι κεφάλαια του πρώτου βιβλίου του Κεφαλαίου, καταφέρνει να αποδώσει πιστά τόσο το πνεύμα του Μάρκ όσο και το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο αναφέρονταν η ανάλυση του, μέσα από χαρακτηριστικά παραδείγματα. Η διαχρονικότητά αυτής της σύνοψης έγκειται στην παρουσίαση των βασικών νόμων του πρώιμου καπιταλισμού και παρέχει τα απαραίτητα εργαλεία για την κατανόηση της σημερινής πολύπλοκης οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

ISBN: 978-960-6679-05-6